

Прикарпатський Національний університет ім. В. Стефаника
Івано-Франківський краєзнавчий музей
Івано-Франківська обласна організація Українського Товариства
охорони пам'яток історії та культури

Богдан Томенчук

Олешківська ротонда

Археологія дерев'яних храмів

Галицької землі XII–XIII ст.

Івано-Франківськ
2005

ББК 63.4 (4Укр3)

Т 56

УДК 904(24) (477/85-86); 72.033.4 (477)(10/14)

Томенчук Б. П. Олешківська ротонда. Археологія дерев'яних храмів Галицької землі XII–XIII ст. Матеріали археологічних досліджень 1981–1984 рр. Івано-Франківськ: Гостинець, 2005. – 168 с.

У монографії представлені результати археологічних досліджень Олешківської ротонди, виявленої на городищі в с. Олешків Снятинського району Івано-Франківської області. Олешківська ротонда – найбільша дерев'яна церква-усипальниця Давньої Русі, яка досліджена археологічно. Своєю унікальною ротондальною формою і керамічною мозаїчною орнаментально-фігурною підлогою вона виділяється серед усіх пам'яток монументальної дерев'яної церковної архітектури середньовічної Європи.

Для археологів, істориків, архітекторів, мистецтвознавців, викладачів та студентів, а також для всіх, хто цікавиться історією України і Церкви.

Рецензенти:

О. П. Моця,

доктор історичних наук, професор, член-кореспондент ІАН України.

Інститут археології НАН України.

Г. Ю. Івакін

доктор історичних наук.

Інститут археології НАН України.

М. А. Филипчук,

кандидат історичних наук, доцент.

Львівський Національний університет імені Івана Франка.

Друкується за рішенням Вченої ради Прикарпатського Національного університету імені Василя Стефаника

ISBN 966-8207-32-7

© Томенчук Б. П., 2005.

© Видавництво «Гостинець», 2005.

Зміст

Вступ	4
Розділ 1	
Олешківське городище	7
1.1. Топографія поселенського комплексу	8
1.2. Система оборони і конструкція оборонних ліній	9
1.3. Система в'їзду. Ворота. Вежа. Міст	11
1.4. Забудова	14
Розділ 2	
Олешківська ротонда	19
2.1. Фундаменти	20
2.2. Підлога	28
2.3. Поховання під підлогою храму	32
2.4. Олешківське кладовище	37
2.5. Датування. Аналогії. Призначення. Власність	40
Розділ 3	
Дерев'яні храми Галицької землі	49
Висновки	60
Джерела	65
Література	66
Список скорочень	72
Додатки	73
Тахеометричні обміри фундаментів Олешківської ротонди ...	74
Рисунки	78
Фото	151
Макропланувальна система розміщення церков і хрестів	159

Дерев'яна сакральна архітектура Давньої Русі археологічно представлена лише поодинокими храмами. Так, якщо пам'яток кам'яної монументальної архітектури відомо понад 250, то дерев'яної – лише близько 18 [10; 11; 16; 20; 21; 27; 32; 40; 46; 48; 49; 61; 62; 63]. В той же час окремі історики архітектури вважають, що з X до середини XIII ст. на Русі було побудовано близько десяти тисяч церков. Така велика невідповідність викликана, по-перше, поганою збереженістю в землі залишків будівель цього типу, а по-друге, не розробленою методикою їх виявлення і вивчення. Необхідно визначитися також із ідентифікацією (класифікацією) цього типу культових споруд, які мають свої, закріплені церковною традицією функції та канонізовані форми й особливості і є частиною релігійного комплексу.

У цілому ж більшість дослідників вважає, що давньоруська церковна архітектура генетично пов'язана з архітектурою Візантії. Але розвиваючись у дусі східно-християнської традиції, вона зазнавала впливів і романської архітектури, яка відображала західно-християнську церковну традицію. Особливо це стосується окремих західних регіонів Київської Русі. Зокрема, Галицької землі, де протягом багатьох століть діяли традиційно особливі умови контактної зони. Все це не могло не позначитись на історії та культурі Галицького князівства. В XII–XIII ст. тут сформувалась самостійна і дуже своєрідна Галицька церковна архітектура, де поєднались русько-візантійські і романсько-латинські архітектурно-художні традиції. Існує багато різних теорій щодо її генези і розвитку. Зокрема, шукаються давні каролінзькі і великоморавські та пізніші західні (польські, угорські) і східні (візантійські, вірменські) впливи [14; 23; 24; 27; 28; 30; 40; 46; 48; 50; 52; 55; 56; 57; 60; 65; 66; 67; 70; 87]. Останнім часом українські дослідники галицької архітектури все більше чомусь говорять про те, що не було ніяких запозичень. А була давня традиція дерев'яного праслов'янського будівництва: «...Галицька земля мала своїх висококваліфікованих майстрів, вихованих на глибоких місцевих традиціях, в такій кількості, що могла посилати окремі артілі в інші землі для започаткування там білокам'яного будівництва» [41, с. 93]. Ця тема ще довго дискутуватиметься. В даній роботі ми свідомо не зупиняємось на цій складній проблемі, яка не є чисто архітектурно-мистецькою, а швидше історико-культурною. На нашу думку, очевидно, в

різні періоди історичного розвитку Галицької землі, коли вона знаходилася в зоні прямих і опосередкованих політичних і релігійних впливів різних держав і Церков, повинні були існувати її відповідні впливи на формування і розвиток культової архітектури. До того ж більш розвинутої. Треба визнати, що християнська церковна архітектура була явищем для східних слов'ян з їх ще донедавна напівземлянковою архітектурою (до сер. XII ст.), не лише новим, а й надзвичайно складним за архітектурно-будівельним вирішенням, включаючи й інтер'єрне оформлення. Так само, як і християнська церковна організація і церковна Літургія та література. Це вимагало на перших порах і прийшлих священиків, і прийшлих архітекторів та майстрів. Уже пізніше, нові релігійні й архітектурні ідеї пристосувалися до східнослов'янського світу, а він до них. Появилися свої нововисвячені священики і свої новонавчені майстри. Тому питання про перші «західні» чи «східні» або «південні» архітектурно-будівельні Артїлі в Галицькій землі (як і в будь-якій іншій) цілком відповідає логіці конкретного історико-архітектурного процесу. Народні традиції почали впливати на цей процес лише в пізніший період широкого і зокрема, сільського церковного дерев'яного будівництва. Крім того, хоча окремі дослідники Галицької архітектури говорять про «визначно позанаціональний, позадержавний та позаконфесійний характер будівельних знань» [24, с. 10], самі Артїлі, очевидно, були державними а значить, і конфесійними, і національними. В середині XII ст., як підраховали вчені, в Київській Русі було всього шість будівельних артїлей, а в першій половині XIII ст. – вісім-дев'ять. Вся їх діяльність була пов'язана з князівськими дворами, які і були основними, а то й єдиними замовниками. Безперечно, були і невеликі, короткочасні («самодіяльні») Артїлі, або Артїлі, які організовувались під конкретне замовлення. Але таких було небагато і не вони визначали загальний рівень тогочасної церковної архітектури. Вони з'явилися приблизно лише на початку XIII ст. і працювали вже переважно на замовлення церковної адміністрації і бояр. Окремі Артїлі або їх частина (архітектор-проектант, будівельники, спеціалісти з інтер'єру), очевидно, були задіяні і в дерев'яному церковному будівництві. Згодом, коли розпочалось широке сільське церковне будівництво, появились і окремі спеціалізовані Артїлі, в основному місцеві за походженням і за напрямком роботи. Саме вони могли більше використовувати окремі тради-

ції місцевого дерев'яного будівництва, що позначилось на спрощенні одних типів церковних будівель та урізноманітненості других.

В цілому можна підтримати висновки тих дослідників, які вважають, що кам'яна архітектура, яка йшла від ранньохристиянських (східних, південних чи західних) першовзрітців, і дерев'яна, збагачена давньослов'янськими традиціями, взаємно впливали одна на одну. Все ж вплив кам'яної культової архітектури на дерев'яну був першим і основним. Саме перші кам'яні храми були архітектурно-ідейним символом Церкви і держави та слугували пізнішим взірцем для копіювання їх як у камені, так і в дереві.

До 60-х років ХХ ст. на території всієї Давньої Русі майже не було відомо жодної дерев'яної церкви XII–XIII ст., хоча в їх існуванні ніхто не сумнівався. І лише в три останні десятиріччя ХХ ст. було виявлено і археологічно досліджено близько 18 дерев'яних храмів, з них 15 – на території Галицької землі. На інших землях їх виявлено одиниці або зовсім не відомо. Чотири з них досліджено у 80-х роках автором. Дану роботу ми присвятили одній з них, а саме Олешківській ротонді – найбільшій дерев'яній церкві-усипальниці Давньої Русі, яка досліджена археологічно вже більше 20 років тому. Своєю унікальною ротондальною формою* і керамічною мозаїчною орнаментально-фігурною підлогою вона виділяється серед усіх відомих пам'яток монументальної дерев'яної церковної архітектури середньовічної Європи.

Джерельна база цього типу пам'яток утворилась і буде поповнюватися виключно за рахунок археологічних студій. Тому публікація матеріалів розкопок завжди буде основою наступних комплексних історичних, архітектурних, мистецтвознавчих і релігієзнавчих досліджень.

* Храми-ротонди (від лат. *rotundus* – круглий) та їх похідні: багатогранні в плані або з центричною планувальною композицією, утвореною симетрично розташованими апсидами. Ротонди мали переважно релігійно-функціональне призначення як усипальниці (мавзолеї, мартирії) і хрепцальні (баптистерії). Слід розрізняти (поділяти) храми-ротонди з цими функціями і інші храми ротондальної форми.

Розділ I
Олешківське городище

1.1. Топографія поселенського комплексу

Олешківська ротонда розміщена на території городища Замчище, яке увійшло в наукову літературу під назвою «Олешківське городище». На віддалі 500 м від нього (на схід) розташоване Любківське городище. Між двома городищами розміщене велике поселення. Очевидно, ці пам'ятки являють собою єдиний міський комплекс XII–XIII ст., кожна частина якого займала в ньому своє соціально визначене місце. Зокрема, Любківське городище – дитинець, Олешківське городище – монастир, а поселення – посад (рис. 4; 5).

Цей міський комплекс в цілому розміщений у північно-західному куті великої Пруто-Черемошської заплави. Зокрема, на лівому березі р. Прут (1 км від нього), який є його високою (до 20 м) надзапальною терасою. Тут берег має мисоподібний вигляд, сформований з півночі долиною р. Чернява, де і розміщене Любківське городище. У північній частині цього міського комплексу проходила знаменита Бирладська дорога (вздовж рр. Прут – Серет), а в західній – дорога на Карпатський перевал Німчич (уздовж р. Черемош).

Любківське городище (с. Любківці, ур. Городище) підпрямокутної форми розміром 130х90 м. Південною стороною примикає до обриву берега р. Прут. З трьох інших боків обмежене валом і ровом. Внаслідок охоронних розкопок, проведених нами в 1983 р. у центральній частині Любківського городища, було виявлено залишки потужної кам'яної вимостки (товщиною до 0,4 м) [4]. Вона служила основою великої дерев'яної будівлі, яка була орієнтована відносно сторін городища. Будівля, виходячи з її кам'яної підоснови, мала складну форму і складалася, очевидно, з двох конструктивно пов'язаних між собою частин. Основна частина, південна, мала вигляд видовженого восьми-дев'ятикутника завширшки 6,4 м і завдовжки 9 м. З півночі до неї прилягало прямокутне приміщення розміром 4,8 х 5,6 м. Крім типових побутових речей, тут було знайдено декілька керамічних трикутних плиток. Вони, можливо, вказують на наявність в одній з частин будівлі керамічної мозаїчної підлоги. Загалом можна говорити, що перед нами кам'яна основа великої дерев'яної будівлі палацового характеру з вежоподібною південною частиною (рис. 6). На жаль, культурний шар Любківського городища майже повністю знищений пізньосередньовічним кладовищем.

Олешківське городище (с. Олешків, ур. Замчище) можна віднести до типу «круглих городищ» з діаметром близько 140 м. Фактично ж воно являє собою багатокутник, близький до дев'ятикутника. Внутрішня площа городища 1,3 га, а зовнішня – 2,2 га. Майданчик городища (116 x 104) південно-східною стороною прилягає до обриву берега, а з інших боків обнесений земляним валом та ровом. Висота валу сьогодні становить 1,5–3 м, а ширина – до 12 м. Рів глибиною до 3,5 м і шириною 6 м. В'їзд на городище простежується розривом у південно-східному валу, у куті, біля обриву, від якого він відокремлений високим курганоподібним підвищенням. Тут були розміщені в'їзні ворота та міст через рів (рис. 7).

Сучасна територія Олешківського городища, як і в часи досліджень (80-ті рр. ХХ ст.), інтенсивно розорюється, що привело до значного пошкодження культурного шару і особливо залишків кам'яних фундаментів Олешківської ротонди. Охоронні археологічні дослідження, які проводилися нами, мали на меті дослідити залишки об'єктів, які інтенсивно руйнувались. Для цього пам'ятку було намічено виділити із земельного користування. В процесі археологічного дослідження передбачалась також консервація і часткова музеєфікація відкритих об'єктів. У перспективі постало питання створення тут Архітектурно-археологічного заповідника.

У 1983 р. згідно з договором з Івано-Франківським краєзнавчим музеєм (директор О. Синиця) за № 83-59 від 14.03.1983 р. Львівська комплексна архітектурно-реставраційна майстерня Інституту «Укрпроектреставрація» виготовила проект консервації, збереження та використання Олешківської ротонди та городища. Проект опрацьовано під загальним керівництвом та за участю кандидата історичних наук, архітектора І. Р. Могитича. Головним архітектором проекту був Є. З. Соболевський. Керівник групи – архітектор З. Б. Соколовський. Архітектори: Я. В. Микитин, В. О. Кіндратишин, Г. П. Крук. На жаль, даний проект так і не був реалізований.

1.2. Система оборони і конструкція оборонних ліній

Система оборони Олешківського городища на перший погляд є досить простою. Але насправді городище має чітку планувальну структуру з дотриманням відповідних пропорцій побудови. Олешківське городище разом з Олешківською ротондою являє собою єдиний

не лише соціальний, а й планувальний комплекс. Ротонда є композиційним центром Олешківського городища, якому воно підпорядковане. Очевидно, Олешківське городище було побудоване одночасно з ротондою за єдиним раніше наміченим планом. У цілому Олешківське городище сприймається як велика ротондальна в плані оборонна споруда, чим вона дуже подібна до Олешківської ротонди.

Олешківське городище являє собою в плані великий багатокутник – дев'ятикутник, утворений системою оборонних стін зі сторонами 95; 10; 65; 25; 45; 40; 30; 50 м, які обмежують його внутрішній майданчик (90 x 110 м). З усіх сторін, крім південно-східної (довжиною 50 м), він був обнесений земляним валом і ровом. Найбільш потужним і найдовшим (70 м) був східний (лицевий) вал. Крім того, тут, у південно-східному куті, знаходилися в'їзд (ворота, міст) і вежа. Над обривом берега оборонний вал був відсутній, оскільки цього не вимагали природні умови захисту.

Дослідження східної, головної оборонної лінії проводилися нами в 1983–1984 рр. (розкоп I, III) [4; 5]. Вони показали, що східний оборонний вал складався з трьох засипаних землею зрубних стін – городен. Зокрема, зовнішні городні (шириною 5,5–6,0 м) заповнені жовтою ущільненою глиною. Їх особливістю є те, що вони стоять на материковій основі. Похований чорнозем (товщиною 0,5–0,6 м) перед цим було знято до рівня материка. Решту два ряди внутрішніх городен валу було споруджено на похованому чорноземі (рівень давньої поверхні). Внутрішні (середні) городні (шириною 3 м) були заповнені чорно-жовтою мішаною землею. Зовнішні, крайні з боку майданчика городища, городні були засипані жовто-чорною мішаною глиною. Зараз городні збереглися на висоту 1,5–2 м. Загальна ширина оборонної стіни з трьох городен дорівнювала близько 10,5–11 м. На вершині цього оборонного валу з городен вдалося виявити сліди наземних оборонних зрубних стін (заборала) шириною близько 4–4,5 м. Крім того, тут було простежено ямки (діаметром 0,35–0,4 м і глибиною до 1 м) від дерев'яних стовпів, які скріплювали наземну зрубну стіну з конструкцією оборонного валу. Таким чином, загальна висота оборонних конструкцій була близько 4 м. З внутрішньої сторони до оборонної стіни з трьох городен прилягали житлово-господарські приміщення зрубної конструкції шириною близько 4–4,5 м. В окремих з них виявлено печі. Таким

чином, загальна ширина східної оборонної стіни з житлово-господарською прибудовою становила близько 14,5–15 м. Перед нею знаходився оборонний рів. Його дослідження (1982 р.) показали, що первісна ширина рову становила 8–9 м, а глибина від основи валу – 3–3,5 м. Загальна глибина рову від вершини оборонного валу досягала 5,5–6 м (8 м до заборал) (рис. 8).

Дослідження західної і північної оборонної лінії проводились нами у 1981 р. (розкоп II) [2] і в 1984 р. (розкоп IV) [5]. Вони показали, що тут оборонний вал був дещо простішим від східного. Він складався лише з двох засипаних землею зрубних стін – городен, які стояли на похованому чорноземі (товщиною 0,9–1 м). Ззовні, з боку рову, цей нетривкий сипкий шар похованого чорнозему було додатково укріплено підпірною стінкою з горизонтально покладених колод. Крім того, під основу зовнішніх городен, на рівні похованого чорнозему, зроблено підсипку з жовтої глини. Зовнішній ряд городен (шириною 2,5 м) було заповнено жовтою ущільненою глиною. Внутрішній ряд городен (шириною 2,5 м) заповнено чорним ущільненим ґрунтом. Таким чином, загальна ширина оборонного валу з двох рядів городен становила близько 5–6 м. Висота збереженого насипу дорівнює зараз близько 0,8–1,2 м. У верхній частині, незважаючи на руйнування, спричинені окопом Першої світової війни, вдалося простежити сліди оборонної зрубної стіни шириною близько 4 м (заборала).

З внутрішнього боку до оборонного валу з двох рядів городен прилягали житлово-господарські приміщення зрубної конструкції шириною близько 4 м. В окремих з них виявлено печі. Таким чином, загальна ширина західної і південної оборонних стін з житлово-господарською прибудовою становила близько 9,5–10 м. Перед нею знаходився оборонний рів, земля з якого і стала заповненням оборонних городен (рис. 9).

Дослідження південно-східної оборонної лінії, яка проходила вздовж краю майданчика городища над обривом, показали наявність тут простої зрубної стіни шириною 4–4,5 м. Зрубні приміщення мали як військове, так і житлово-господарське призначення.

1.3. Система в'їзду. Ворота. Вежа. Міст

Дослідження системи в'їзду Олешківського городища проводилось нами в 1984 р. (розкоп III) [5] (рис. 10; 13).

З конструкцією воріт очевидно була пов'язана «Г»-подібна траншея, яка розміщена між східним оборонним валом і кутовою вежею. Під час розкопок її сліди фіксувалися вже на глибині 0,2–0,5 м ізольційним шаром з жовтої глини (товщиною 0,3 м), яка лежала в межах «Г»-подібної траншеї. Ширина цієї траншеї у верхній частині становила 1 м і 0,5–0,6 м – у нижній (по дну). Довший її відрізок, який проходив поперек в'їзду, був довжиною 7 м, менший, боковий (з правого боку) – 3,5 м. Дно центральної траншеї рівне, зафіксоване на глибині 1,55–1,6 м. Дно бокової траншеї має невеликий нахил від 1 до 1,55 м. «Г»-подібна траншея, очевидно, є заглибленою основою (фундаментною) дерев'яних конструкцій воріт. А саме, в двох розміщених під кутом 70° і глибоких траншеях лежали з'єднані в зруб («в обло з випуском») потужні дерев'яні колоди (2-3) діаметром 0,45–0,6 м і довжиною 7 та 4 м. Для зрубних випусків у довгій траншеї в двох місцях їх було відповідно оформлено. Звертає на себе увагу один такий невеликий (1 м) внутрішній лівий виступ, де знаходилась основа невеликої (1 м) стіни – противаги зовнішньої короткої (3,5 м) бокової (з правої сторони) стіни. Дерев'яні конструкції були засипані сильно ущільненим ґрунтом, а в верхній частині ще мали глиняну ізольційну прокладку. Таким чином, така потужна «Г»-подібна зрубна дерев'яна основа (висотою до 1 м, що означає 2–3 колоди) відповідає значному конструктивному навантаженню головних воріт. Ширина самої брами становила, очевидно, близько 2,5 м. За воротами, зліва від них, виявлено підпрямокутну яму (1,5 x 1,5 м) із слідами вогнища на дні, яке, очевидно, призначалося для нічної сторожі.

Дерев'яні конструкції воріт були конструктивно пов'язані з дерев'яно-земляними конструкціями оборонного валу та вежі, які прикривали їх з флангів. В'їзні ворота знаходилися в одному ряду з внутрішньою житлово-господарською прибудовою до оборонного валу. На віддалі 1,5–2 м від основи воріт (брами) перед ними паралельно до них, знаходилась ще одна основа опорних стін конструкцій перших воріт. Вони конструктивно були пов'язані з правою боковою «Г»-подібною конструкцією головних воріт та з валом і вежею. Дерев'яно-земляні конструкції основи вежі знаходилися зліва від воріт, маючи тут оформлення у вигляді підтрикутної городні. Таким чином, ширина воротного проїзду і перед брамою також становила 2,5 м. Довжина проїзду була 1,5–2 м. В цілому, як показали розкопки 1983 р. [4], конс-

трукція курганоподібного насипу (висотою 2 м), на якому стояла вежа, не відрізнялася від конструкції західного оборонного валу. А саме, насип під вежу складався з двох частин – двох городен, засипаних жовтою і чорною ущільненою землею. Його загальна ширина становила 5–5,5 м. На жаль, верхня частина насипу зруйнована окопами Першої світової війни, що не дало нам можливості простежити самі залишки вежі. З внутрішньої сторони до курганоподібного насипу з вежею прилягала зрубна житлово-господарська прибудова шириною 5,5 м. В одній з розкопаних будівель виявлено піч (рис. 11).

Перед воротами знаходився довгий (12 м) і вузький (3,5 м) в'їзний рів, який починався з оборонного рову. Його стіни були одночасно стінами оборонного валу та кутової вежі. Дно рову рівне, з невеликим нахилом до оборонного рову (для стоку води). Глибина рову від сучасної поверхні майданчика городища 2,5–3 м. На дні цього в'їзного рову виявлено залишки конструкцій дерев'яного мосту. Його вивчення проводилося нами в три етапи (1984 р., розкоп III). Спочатку вивчалася його середня частина, потім – зовнішня і, нарешті, внутрішня (біля воріт). Це було зумовлено значною глибиною розкопу та обмеженим місцем викиду. Адже кругом знаходилися круті схили земляного валу та рову. Конструкція мосту, очевидно, була свайно-рамною. На дні рову виявлено стовпові ями від 18 опор. Розміри ям у середньому 0,3–0,4 м в діаметрі і глибиною 0,3–0,6 м. Як бачимо, розміри і глибина ям невеликі. При чисто свайному характері мосту ями були б набагато більшими і глибшими. Відстань між стовповими ямами (впоперек) становила в середньому 2,5 м. Це і буде відстань між крайніми опорами. Таким чином, загальна ширина мосту (по верхньому настилу) могла бути також 2,5 м. Згадаймо, такого ж розміру був і воротний проїзд. Сполучення мосту з берегом, в даному випадку з зовнішньою стіною оборонного рову, було здійснено береговою опорою типу простого берегового лежня. Тут зафіксовано чіткі сліди двох лежнів (заглиблені основи шириною 0,3 м) довжиною близько 2,5 м. Віддаль між ними також становила 2,5 м. Крім цього, тут було встановлено проміжні опори, від яких залишилися залишки шести ям у два ряди (по 3 ями в один ряд). Зовнішня стіна оборонного рову виступала тут в сторону мосту, утворюючи невелику земляну (материкову) плагформу довжиною 5 м і шириною 5–6 м. На ній і стояли ці додаткові проміжні опори свайно-рамних конструкцій. Внутрішній схил (15°) цієї

земляної платформи стрімко обривався глибоким (1 м) і вузьким (0,4 м) водостоком, який проходив по дну оборонного рову.

З протилежної сторони, біля воріт, берегова опора мосту була оформлена, очевидно, у вигляді ряжу – дерев'яного зрубу, який заповнений землею (городня). Внизу – глейка чорна земля, потім йшла ущільнена сіро-жовта глина. Зверху вона була перекрита тонким шаром дрібноколотого каміння та ізоляційним прошарком жовтої ущільненої глини. Висота ряжу-городні становила 1,5 м, ширина – 5 м і довжина – 4 м. В останній період функціонування мосту основа ряжу, очевидно, вже використовувалася для окремих наземних дерев'яних конструкцій, які зафіксовані нами у вигляді окремих канавок по його периметру. Дослідження показали, що ряж був конструктивно пов'язаний з дерев'яно-земляними конструкціями валу та вежі. В основі ряжу, в ямі, знайдено великі фрагменти черепної (потиличної) кістки тура. Дане «захоронення» перед воротами, очевидно, пов'язане з язичницькими традиціями закладки будівельної жертви.

Таким чином, розкопками виявлено залишки дерев'яного в'їзного мосту, який споруджено вздовж вузького і глибокого в'їзного рову. Загальна довжина мосту (разом з ряжем і береговим лежнем) становила 21 м, ширина по настилу – 2,5 м і висота – 2 м. Конструкція, очевидно, свайно-рамна. Всього зафіксовано сліди чотирьох пар простих свайно-рамних опор. Біля воріт знаходилася складна просторова свайно-рамна додаткова проміжна опора. Ще дві пари опор, очевидно, входили в конструкцію ряжу, побудованого біля воріт. Сполучення з берегом здійснювалося береговою опорою у вигляді берегового лежня.

В цілому комплексне вивчення системи в'їзду на Олешківське городище (ворота, міст) показало його складну конструкцію, яка являла собою єдине конструктивне ціле, підпорядковане обороні. Зокрема, в'їзний міст має в двох місцях зміщення від центральної осі, яка, в свою чергу, також зміщена відносно в'їзної брами на 2 м вліво. Сама брама також належить до типу «косих» воріт, знаходячись до осі валу під кутом 35°.

1.4. Забудова

Соціальний зміст будь-якого укріпленого поселення завжди визначається характером забудови його майданчика, яка проводилася за наперед визначеним планом. Городища переважно є обцинними,

князівськими чи феодальними центрами. Вони в цілому достатньо добре вивчені археологічно [22; 52; 54; 58; 67; 75]. Найменш дослідженими є городища – релігійні центри. Саме таким церковним центром і було, очевидно, Олешківське городище.

Майданчик Олешківського городища має типові середні розміри, характерні для більшості городищ князівських і феодальних центрів, а саме 116 x 104 м. Недостатній рівень його дослідження не дозволяє зробити категоричні висновки щодо характеру забудови. Все ж немає сумніву, що центральне місце тут займала Олешківська ротонда. Разом з кладовищем цей храм-усипальниця утворювали єдиний церковний комплекс, який займав 1/5 території Олешківського городища. Тут на площі 45 x 40 м у XII–XIII ст. знайшли свій вічний спочинок близько 400–450 мешканців цього великого міського поселенського комплексу на Пруті.

Крім храму з кладовищем, на території Олешківського городища виявлено житлово-господарські зруби, які прилягали до оборонного валу з городен. Вони були достатньо великі (4 x 3–4 м) і їх було досить багато, щоб забезпечити мешканців Олешківського городища житлом і господарськими приміщеннями. Теоретично могло бути близько 80–100 приміщень (на 390–400 м по периметру оборонної стіни). Окремі житлово-господарські будівлі знаходились і на самому майданчику городища. Так, на захід від ротонди (18 м від неї і 30 м від валу) виявлено в розвідковій траншеї (№ 4, 1984 р.) [5] залишки великого (довжиною близько 7 м) наземного житла з пічкою і двома ямами діаметром близько 1 м. Між ним і валом у траншеї простежено сліди ще двох будівель. Одна на віддалі 4 м від валу (довжиною 3 м), а друга на віддалі 10 м від останнього. Її довжина становила 4,5 м. Наявність печей (2) вказує на житловий характер споруди. Окремі будівлі могли існувати і на північ та на південь від ротонди і кладовища. Це були, очевидно, найбільш зручні місця для житлових комплексів, які функціонували тут в різний час протягом XII–XIII ст.

Майже повністю було досліджено лише одну пізнішу будівлю (рис. 9). Вона знаходилася біля підніжжя південно-західного оборонного валу (розкоп II, 1983 р.) [4]. Це була дерев'яна зрубна споруда розміром 6 x 6 м. На підлозі лежав товстий (0,15–0,2 м) суцільний шар глиняної обмазки з загладженням зверху. Нею, очевидно, було обмазано верхню, зовнішню частину стелі. Під шаром обмазки, на

підлозі, виявлено багато керамічного матеріалу. Серед них і роздавлені цілі горщики (рис. 17). Тут також було знайдено залізні ножиці, два залізних ножика, залізний скобель та інші фрагменти столярних інструментів тощо. Відсутність печі і відповідний набір столярних інструментів говорить про господарське використання будівлі. Дослідження показали, що дана споруда (початку XIII ст.) стояла на прошарку з жовтої глини, якою, очевидно, знівельювали сліди попередньої будівлі (XII ст.). Остання була частиною зрубно-житлово-господарської прибудови до західного валу*. Від неї зберігся культурний шар, де, крім давньоруської кераміки XII ст., знайдено фрагмент скляного кубку середньоазійського походження і бронзову пластину із зображенням Спаса з окладу книги (рис. 12).

Таким чином, Олешківське городище, судячи з характеру об'єктів його забудови, можна віднести до типу городищ – церковних центрів. Зокрема, монастирських, які були як церковними, так і господарськими і культурними центрами. Тому до такого типового монастирського комплексу входили як церква з кладовищем, так і будинок настоятеля, келії монахів, трапезна, лікарня, школа, господарські приміщення, майстерні тощо. Окремі досліджені нами будівлі Олешківського городища, очевидно, і виконували такі функції. Все ж, враховуючи довгий, більш як сторічний період його існування (два будівельні горизонти), Олешківське городище могло мати в різні періоди і різний соціальний зміст. Зокрема, як князівський, так і церковний і феодалний (боярський) тощо. Але це лише теоретично і гіпотетично.

Соціальний зміст будь-якого поселення визначається не лише характером його забудови, а й категоріями знахідок. Категорія знахідок Олешківського городища надзвичайно специфічна, що підтверджує наші висновки про існування тут у першу чергу (період) церковного (релігійного) центру. На городищі відсутні речі, які пов'язані як з жіночим побутом (немає пряслиць, скляних браслетів, прикрас тощо), так і з військовим заняттям (немає предметів озброєння, військового спорядження, амфор, замків, ключів тощо). Проте є два стиля-писала, фрагмент окладу книги тощо. Лише в одному пізньому (XIII ст.) приміщенні знайдено столярний інструментарій.

* Наявність знищеної житлово-господарської прибудови зафіксовано не лише в західній, а й у східній частині городища. Останні ряди поховань були розміщені вже на руїнах зрубних стін, які прилягали до оборонного східного валу.

Найбільш численною категорією знахідок, які найкраще можуть слугувати датуючим матеріалом, є кераміка. Вся вона, як і інші категорії знахідок, відноситься до XII – першої половини XIII ст. (рис. 14-19). Зокрема, посуд виготовлено з глини, в якій є домішки дрібного піску або зовсім без видимих домішок і вироблений на гончарному крузі. Більшість посудин мають тонкі стінки (0,4 – 0,6, рідше 0,7 см). Денця такі ж або ще тонші (до 0,2 см). Обпал кераміки різний, черепки в зламі червоні, з темною (світлою) серцевиною. Колір посудин від червоного до коричневого. Основна маса всіх уламків, знайдених на Олешківському городищі, належить кухонним горшкам. Майже всі вони мають відігнутий назовні вінчик, вигнуту або майже вертикальну шийку, високі плічка і звужене донизу тулово. Діаметр вінчика в більшості в межах 14 – 20 см. Деякі мають діаметр до 22 см. А найменші – до 10 см. Найбільшу групу кераміки становлять посудини з різко окресленим відігнутим назовні вінчиком з жолобком для покришки з внутрішнього боку та косо (інколи прямо) зрізаним краєм (часто з поздовжньою виїмкою). Цей тип посудин, за незначним винятком, орнаментовано лініями, які проходять по верхній частині тулова. Деяко менше кераміки припадає на групу посудин, в яких вінчик злегка відігнутий назовні і закінчується дзьобоподібним виступом. Зустрічаються також одиничні екземпляри вінчиків інших профілів. Три реконструйовані посудини, виявлені в зрубній господарській будівлі (розкоп II), являють собою високі (35,5; 32; 30,5 см) опуклобок горщики з високими плечиками, на яких нанесено прямолінійний орнамент. Відхилені назовні вінчики діаметром 22; 20,5; 17 см. Діаметр денця в усіх посудинах 11 см. Тут було знайдено у фрагментах і велику посудину на кшталт корчаги. Її висота 41 см. Вінчики прямі, заокруглені. Діаметр горла 15 см. На високих опуклих плечиках нанесено орнамент з двох смуг по 5 і 6 ліній. Посудина товстостінна (1,1 см). У тісті крупнозернистий пісок. Поверхня шершава. Діаметр денця 12 см.

На території Олешківського городища знайдено також декілька фрагментів корчаг «галицького типу». Це посудини з вузьким і вертикальним горлом та сильно виступаючим назовні валиком, який опоясує горло. Під час розкопок знайдено і дві невеликі мисочки. Одна з них з діаметром вінчика 17 см і висотою 5,5 см. Край вінчика зрізано горизонтально, під ним проходить прямокутної форми валик. Всередині поверхня стінок чорна, ззовні – коричнева з темними плямами.

Друга мисочка з діаметром вінчика 19 см. Вінчик сильно відігнуто назовні і горизонтально сформовано. Зовнішня і внутрішня поверхня стінок прикрашена хвилястим орнаментом. Колір коричневий.

Вкінці слід зазначити, що значна частина кераміки з Олешківського городища має дещо специфічний, «архаїчний» характер. При типових формах XII – першої половини XIII ст. в тісті переважної більшості посудин є багато крупнозернистого піску, а інколи навіть дрібнотовченого білого крем'янистого вапняку. Тому поверхня гошків часто шершава. Очевидно, вони відносяться до середини XII ст., часу побудови Олешківського городища та його найактивнішого періоду функціонування. А можливо, вони свідчать також про якісь місцеві впливи чи традиції.

Таким чином, Олешківське городище відповідає в загальному характеристиці релігійного (церковного) центру. Очевидно, як укріплений приміський монастир. Його було побудовано десь в середині XII ст. А проіснував він до середини XIII ст. Близько середини XIII ст. вже не функціонувала внутрішня (житлово-господарська) прибудова до оборонного валу. На її місці будують окремі споруди господарського призначення та здійснюють останні захоронення. Отже, можна говорити поки що про два періоди існування Олешківського городища, які не обов'язково супроводжуються соціальними змінами його функцій. Адже Олешківська ротонда і кладовище продовжували виконувати свою основну роль у системі і городища, і міського поселенського комплексу.

Розділ 2
Олешківська ротонда

2.1. Фундаменти

У 1981 році пізньої осені (жовтень – листопад) нами були розпочаті охоронні розвідкові археологічні розкопки Олешківської ротонди [2], залишки фундаментів якої виступали на розораній поверхні великою кількістю каміння*. Як розповідали місцеві жителі, «така картина буває кожного року і вже з десяток возів каміння вивезено з цього поля». Але останнім часом в результаті глибокої оранки тракторним плугом руйнування культурного шару набуло загрозливого характеру. Головним завданням експедиції 1981 року було дослідження залишків кам'яних фундаментів, виявлених нашою розвідкою у 1978 р. в центральній частині Олешківського городища [1]. Враховуючи охоронний характер розкопок, які проводились у складних пізньоосінніх кліматичних умовах, ми не ставили своїм завданням повне дослідження будівлі. Судячи з результатів розвідкових розкопок 1978 року, вона, крім того, мала, очевидно, і значні розміри. Тому дослідження 1981 року проводились нами лише по периметру фундаментів будівлі. Необхідно було визначити характер споруди і її розміри, щоб наступного сезону вимежувати цю площу із земельного користування. На жаль, наше прохання так жодного разу і не було виконане правлінням колгоспу ім. Держинського та сільською радою.

Археологічні дослідження 1981 р. було проведено за рахунок невеликих коштів, виділених Івано-Франківським обласним краєзнавчим музеєм (директор О. І. Синиця**) і обласною організацією Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Роботи здійснювалися силами учнів Олешківської восьмирічної школи***. Консультант з архітектури Я. Б. Томенко.

Проведені нами охоронні розвідкові розкопки 1981 р. виявили залишки кам'яних фундаментів великої ротондальної будівлі діаметром близько 19 м. Їх збереження було неоднакове. Найкраще збере-

* Це була шоста самостійна археологічна, керована нами, експедиція і перша на території Івано-Франківської області. Попередні проводились на території Чернівецької області (фото 8).

** Олександрю Синицею в 1981 р. було таким чином організовано першу самостійну археологічну експедицію Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею яку очолив автор і яка працює до цього часу. За що ми дуже вдячні їй.

*** Парасюк С., Стеф'юк В., Онишук М., Борчук С., Тимошук Я., Корж В., Маковійчук В., Онишук О., Мельничук М., Танасійчук М., Горук О., Дмитрук О., Осадця І. та ін., яким ми щиро вдячні за їх сумлінну працю.

глись фундаменти у північній і південній частинах ротонди. Особливо сильного руйнування зазнали західні фундаменти. Від них тут залишилися лише поодинокі скупчення каміння і фундаментний рів у його нижній частині. Сама підлога була повністю зруйнована оранкою. Її залишками були численні уламки керамічних плиток від мозаїчної підлоги. В цілому, як показали перші охоронні дослідження, будівля мала вигляд розімкнутого багатогранника з трьохапсидним прирубом зі сходу. Біля південної апсиди було виявлено окремі поховання. Із знахідок виділявся великий фрагмент хороса. Біля фундаментів знайдено 32 залізні цвяхи (рис. 46).

Таким чином, беручи до уваги увесь археологічний комплекс будівлі (план, розміри фундаментів, цвяхи, мозаїчна підлога, поховання, фрагмент хороса тощо), ми дійшли висновку, що перед нами велика дерев'яна центричного типу споруда культового призначення, яка датується XII – першою половиною XIII ст. Вона й отримала пізніше в науковій літературі назву «Олешківська ротонда» (рис. 20; 21).

Дослідження Олешківської ротонди було продовжено в 1982 р. Знову, як і попереднього року, вони проводилися у пізньоосінній період (жовтень – листопад), після закінчення польових робіт користувачами даної земельної ділянки [3].

У зв'язку з тим, що Олешківська ротонда виявилась надзвичайно складним археологічно-архітектурним об'єктом, нами було запрошено до співпраці консультантами архітекторів-реставраторів Львівської КАРМ інституту «Укрпроектреставрація» під керівництвом І. Могитича.

У роботі експедиції взяли участь учні Олешківської та Вовчківської шкіл* і місцеві жителі.

Роботи здійснювалися за рахунок невеликих коштів, виділених Івано-Франківським краєзнавчим музеєм і обласною організацією Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

В 1982 р. у зв'язку із значними розмірами ротонди (площа близько 400 м²) її розкриття проводилося нами шляхом закладення окремих розкопів по секторах. Це дало можливість більш детально і повно дослідити і зафіксувати її залишки. Зокрема, даний метод поступового

* Гнатюк Ю., Юрчук Ю., Данилюк М., Левко С., Жовтяк В., Горук І., Литвинюк Б., Никорак В., Тимошук Ю., Жминдяк О., Гнатюк В., Проданюк Д., Рурик О., Сапушак В. та ін., яким ми також щиро вдячні за співпрацю.

дослідження пам'ятки архітектури за допомогою окремих розкопів набув широкого застосування у практиці розкопок давньоруських храмів у 70-80-х рр. ХХ ст. Так, спочатку нами було закладено розкоп у північно-східному секторі, а потім – у північно-західному. Вся південна частина ротонди була досліджена двома широкими (5 м) траншеями вздовж центральної стратиграфічної бровки (захід – схід). Це дало можливість отримати додаткові стратиграфічні розрізи по стінках, зіставлення яких дозволило повністю розібратися у складній будівельній історії пам'ятки. Таким чином, на основі поступового дослідження храму-ротонди вдалося чітко виявити і зафіксувати всі конструктивні особливості даної споруди (фото 4-7). Щоб не втратити її цілісності, в роботі ми подаємо загальний, комплексний аналіз результатів охоронних розкопок [1; 2; 3; 4; 5].

У ході розкопок основної частини Олешківської ротонди було виявлено залишки кам'яних фундаментів 12 стін, розміщених одна відносно другої під кутом 110° . Їх розміри: 4,25; 6; 4,85; 2,45; 3; 3,60; 3,75; 4,25; 3,25; 4,15; 4,8; 4,45 м (по зовнішньому периметру). В цілому основна частина ротонди мала вигляд розімкнутого (на 8,5 м) багатокутника (шириною 19 м). Фундаменти складено з дрібного і середнього каміння – гальки (від 0,3 до 0,4 м). Кладка виконана без вапнякового розчину* шляхом закидки камінням фундаментного рову. Закидка рову різна. Відмічена щільна закидка кутових фундаментів стін будівлі. Тут вони мали і значно більшу ширину (від 0,65 до 1 м). Вони порівняно добре збереглись по всій довжині, маючи чіткі границі. Набагато гіршої збереженості були фундаменти західних та південних ділянок стін будівлі. Вони були представлені одинокими рідкими скупченнями каміння, і лише зачистка на рівні 0,3–0,35 м дала можливість виявити сліди фундаментного рову. Його заповненням була мішана темно-жовта глина і каміння. Ширина фундаментного рову тут становила 0,55–0,6 м. Висота збереженого фундаменту основної частини будівлі храму в середньому була 0,8 м. Фундаментний рів опущено в похований чорнозем і на 0,3–0,4 м заглиблено в передмагерик та на 0,1–0,2 м – у материк. Дно рову заокруглено. Зважаючи на різну ширину фундаментів (0,55–1,0 м) та нерівномірний характер заповнення рову, можна припускати і неодна-

* І. Могитич вважає, що каміння могло бути пролито зверху рідким глиняним розчином, що археологічно нами не підтверджено.

ковий ступінь їх навантаження. Таким чином, найбільше навантаження припадало на середню ділянку будівлі, а саме на її північно-західну і південно-східну частини розімкнутого дванадцятигранника. Тут, у місці «розриву» під прямим кутом були утворені міцні «плечі» будівлі, до яких прилягала апсидна частина.

Апсидна частина, яка з північно-східної сторони прилягала до основної частини, мала трьохдільну будову (північна, центральна і південна). Загальна довжина апсидної частини дорівнювала 6 м, а її ширина становила 11 м.

Північна, мала апсида утворена двома прямими відрізками стін, які були розміщені під кутом 120° . Довжина їх фундаментів становила 3,3 і 2,25 м. Центральна, східна апсида складалася з чотирьох стін, розміщених під кутами 160° ; 145° і 145° . Відносно північної апсиди центральна розміщена під кутом 140° . Довжина їх фундаментів була: 1,75; 1,25; 1,25; 2 м. Південна, мала апсида утворена з двох відрізків стін, які розміщені під кутом 130° . Відносно центральної апсиди південна розміщена під кутом 160° . Довжина фундаментів стін: 2,75 і 3,5 м.

Фундаменти апсид зафіксовано починаючи з рівня 0,2 м, безпосередньо під орним шаром чорнозему. Вони являли собою шар каміння (галька розміром 0,1–0,2 м), який заповнював фундаментний рів завширшки 0,35–0,45 м. Характер заповнення дуже нерівномірний. Фундаментний рів апсид було опущено в похований чорнозем на 0,3–0,4 м і в передматерик на 0,2–0,25 м. (не доходючи до материка). Отже, висота збереженого фундаменту апсид досягала 0,4–0,6 м при ширині 0,35–0,4 м.

Таким чином, у результаті вивчення фундаментів Олешківської ротонди простежено цікаву конструктивну особливість. А саме фундаменти апсид і основної частини, безперечно одночасові, мають різний характер. Фундамент апсид висотою 0,4–0,6 і шириною 0,35–0,4 м. Фундаменти основної частини висотою 0,8 і шириною 0,55–1 м. Зокрема, і сама основна частина має також різний характер фундаментів. Все це можна пояснити тим, що фундаменти різних частин будівлі могли нести неоднакове навантаження. Даний метод побудови фундаментів з різною глибиною залягання і шириною під різні навантажені частини будівлі – риса, яка характерна не лише для цієї пам'ятки галицького зодчества. Така ж особливість була виявлена і під час дослідження церкви (ротонди) Пророка Іллі в Крилосі, церк-

ви (квадрифолія) в ур. Полігон в с. Шевченкове, церкви св. Миколи у Львові тощо.

В цілому розкопані фундаменти, враховуючи їх незначну потужність і планову конструктивну особливість, дозволили нам уже на самому початку досліджень стверджувати, що споруда, яка на них стояла, була дерев'яною і зрубною. Підтвердженням цього висновку є і значна кількість (більше 60) залізних цвяхів, виявлених нами під час розкопок. Вони безперечно мали відношення до дерев'яних конструкцій будівлі. Цвяхи ковані чотиригранні, з підпрямокутними великими капелюшками. Середній розмір цвяхів – 7–8 см. Деякі одиничні екземпляри досягали довжини 11 см. Найменші були завдовжки 4,5 см.

Побудована в центричному плані, будівля мала значні розміри: довжину 19,8 м і ширину 19 м. Таким чином, в цілому Олешківська ротонда мала незначне поперечне звуження.

Всередині будівлі було виявлено 11 стовпових ям, які інколи сприймалися за округлі кам'яні (фундаментні) основи під стовпи. З них 10 ям розміщено по колу на віддалі 5 м (в середньому) від внутрішнього краю фундаментів стін. Одна яма (№ 11) знаходилася окремо, в південно-східному куті будівлі. Крім стовпових ям, виявлено дві округлі кам'яні вимостки під основи стовпів (№ 12, 13). Більшість стовпових ям зафіксовано починаючи з рівня 0,25 м, безпосередньо під орним шаром чорнозему. Виняток становлять лише дві стовпові ями (№ 6, 7), які зазнали сильного знищення у верхній частині пізнішою будівлею. Вони зафіксовані лише на рівні материка. Стовпові ями виступали в чорноземі у вигляді невеликого скупчення каміння в глибину. Діаметр ям, у середньому 0,4–0,45 м, вловлювався в загальних рисах на фоні чорнозему і лише на рівні материка мав чіткі границі. Глибина ям у материкі 0,10–0,15 м. Дно заокруглене. Загальний рівень дна стовпових ям від 0,5 (яма № 1) до 0,96 м (яма № 4). У заповненні ям виявлено каміння (галька), вуглики, дерев'яну трухлявину. Судячи з характеру заповнення, простір між дерев'яними стовпами і стінками ям забивався дрібним камінням. Віддаль між стовпами по периметру становила від 1,5 до 2,5 м, а по діагоналі – 7,5 м. Всі діагоналі перетинаються в одному центрі, який і є композиційним центром всієї будівлі. Дві кам'яні вимостки (№ 12, 13) зафіксовано безпосередньо під орним шаром (0,25 м), приблизно на рівні знищеної підлоги. Вимостки

округлої форми діаметром 0,4–0,5 м викладені з каміння (гальки) в один щільний шар. У зв'язку з їх розміщенням поблизу основних стовпових ям можна думати, що вони відігравали роль кам'яних основ. На них стояли окремі дерев'яні стовпи-опори після або під час ремонту (заміни) основних. В цілому центральні стовпи, створюючи стійку (вкопану) колонаду в середній частині ротонди, служили опорами для верхньої надбудови (барабана). Один стовп (№ 11) випадає із загального плану колонади і знаходиться в південно-східному куті, де, очевидно, відігравав роль допоміжної опори. Можливо, сходової клітки на хори.

Отже, в цілому розкопками було виявлено залишки фундаментів великої будівлі центричного плану – дерев'яної ротонди. Вона складалася з основної частини – розімкнутого дванадцятигранника та трьохапсидного прирубу зі сходу. В її середній, центральній, частині знаходилась колонада з 10 дерев'яних стовпів, які служили опорами верхньої надбудови – барабана. Довжина Олешківської ротонди становила 19,8 м, а ширина – 19 м. Діаметр підкупольного кола був 8,3 м.

І. Могитич на основі наших досліджень* зробив детальний архітектурний аналіз побудови фундаментів храму, порівнявши їх з традиційними методами народних майстрів [15; 44; 35; 66]. Зокрема, ним відзначено, що фундаментні рови копали під уже викладені по контуру та зв'язані наріжними врубками підвалини. Крім того, ним зроблено спробу розкрити цей надзвичайно складний творчий процес побудови плану Олешківської ротонди (рис. 21-24). Вони настільки цікаві і реалістичні, що ми наводимо їх повністю і дослівно: «...Зафіксувавши по сонцю поздовжню вісь у напрямку схід – захід, стародавній будівничий закріпив кілком центр майбутньої ротонди (точка.0). З цієї точки він окреслив два концентричні кола: зовнішнє, що фіксувало габаритні розміри будівлі, радіусом завдовжки 20 ліктів по 46,24 см, тобто 924,8 см, і внутрішнє, вдвічі зменшене коло радіусом завдовжки 10 ліктів, тобто 462,4 см. Таке коло легко практично поділити на десять рі-

* Обміри фундаментів було зроблено трьома способами: автором – археологічно-архітектурні, І. К. Тунем – інструментальні (тахеометричні), архітекторами Івано-Франківської групи Львівської КАРМ інституту «Укрпроектреставрація» Я. В. Микитиним та З. Б. Соколовським – архітектурно-археологічні (прив'язка до базисного чотирикутника зі сторонами 8 x 6 м) (рис. 20; 21).

вних частин. Через центр (точка 0) перпендикулярно до осі схід – захід майстер будує перпендикуляр АБ. З кілочка А та кілочка Б засічкою ділить діаметр АБ на п'ять рівних частин, що легко зробити без додаткової побудови, враховуючи кратність діаметра (20 ліктів) числу п'ять. Рівно ж будівничому досить відкласти і лише один відтинок AO_3 завдовжки в чотири лікті. Простягнувши шнур з кілочка O_2 через кілок O_3 на перетині з малим кутом фіксується точка В. Відтинок АВ є десятою частиною довжини кола. Хордою $X_1 = AB$ (за математичними підрахунками $X_1 = 285,76$ см) майстер розділив коло на десять рівних частин кілочками (на рисунку А Б В Г Д Е Б Ж К Л М). Згідно з давньоруськими традиціями будівничий пом'якшує сухе співвідношення зовнішнього і внутрішнього діаметрів рогонди як 1:2 до співвідношення як 1:5⁸. Вкоротивши внутрішній діаметр на два лікті, він ставить колони на колі, прорисованому радіусом завдовжки 9 ліктів, тобто 416,2 см (точки А, Б, В, Г, Д, Е, Б, Ж, К, Л, М).

Надалі будівничий допустив незначну похибку*, яку йому вдалося помітити лише після виконаного ним значного обсягу роботи. Думаючи, що десята частина дуги кола, окресленого радіусом завдовжки десять ліктів, буде двадцятою частиною дуги кола, окресленого радіусом завдовжки двадцять ліктів, він робить розбивку зовнішнього кола хордою $X_1 = AB = 285,76$ см, почавши від місця майбутньої центральної апсиди. Перший відтинок (на рисунку 1–2) він ставить симетрично до центральної осі Схід – захід. Опісля, старанно відміряючи та вбиваючи кілки по дузі зовнішнього круга 3, 4, 5, ... він, укріпивши 18-й кілок, відміряв і наступний відтинок. Лише тепер око майстра, що вже звикло до певного розміру, запримітило зайву майже на два лікті довжину. За математичними підрахунками довжина грані двадцятигранника з радіусом завдовжки 925 см (20 ліктів) має 289,53 см. Отож похибка, що закралась, становила $(289,53 - 285,76) \times 20 = 75,4$ см. Майстер вирішив не перебивати всіх кілків, а, відмірявши три відтинки (точки 19, 20, 21) від точки 1 у протилежному напрямку, додати всю похибку (75,4 см) до майбутньої довгої грані біля кілків 17 і 18.

* Окремі помилки, допущені при розмітці фундаменту, викликані, на нашу думку, складністю модифікації в повторі в дереві великої кам'яної рогонди, а також специфікою дерев'яного будівництва.

Розкладка підвалин була виконана за методом, яким продовжували користуватися українські народні майстри Карпат і Полісся ще й на початку ХХ ст.: бруси викладені зовні розбивочних кілочків, але одна грань з півночі і одна – з півдня пересунені всередину кілочків, за висловом народних майстрів, «на зрубину всередину».

Поділ на двадцять дрібних граней максимально наблизив зруб до кола, однак мала довжина зрубин не давала можливості втиснути між наріжними врубками одвірки дверей та варцаби вікон. Для розміщення дверей майстер видовжує західну грань у південному напрямку до дев'яти ліктів, тобто до розміру радіуса внутрішнього кола (від кілка 12 до кілка 22). Це викликало необхідність пересунути кілочки інших граней, і майстер хордою $X_1 = 285,76$ см відміряє кілочки 23, 24, 25, 26 і 27. Цією самою хордою відміряні також точки 28 і 29 засічками відповідно з кілочків 4 і 5, а також 18 і 20, що фіксували північну і південну апсиди.

Для розміщення вікон майстер видовжив грані біля кілочків 8–7 та 6–5 з півдня та біля кілочків 15–16 і 17–18–21 з півночі. Як видно з конфігурації фундаментів, певні зміни були внесені у південно-східному секторі ротонди. Спочатку східна грань була покладена зовні кілочків 27–28, як і відповідна грань біля кілочків 21–29. Після для ліквідації очевидної асиметрії східної частини плану майстер зсунув брус усередину кілочків 28–5 і, щоб уникнути заміни місць наріжних врубок, а тільки змінити напрямок, розвернув південну грань біля кілочка 6 уже зовні кілочка 5.

Центральну апсиду майстер також будує з допомогою кола, окресленого радіусом, що дорівнює розбивочній хорді X_1 . Центр кола O_4 він відсікає на осьовій лінії схід – захід впритул до внутрішнього кола ротонди. Таке розташування центру розбивочного кола центральної апсиди взаємопов'язане з пом'якшенням жорсткості пропорцій, тому що відстань від точки O_1 до O_4 також дорівнює двом ліктям – рівно стільки, на скільки пом'якшено внутрішнє коло ротонди.

Габарити центральної апсиди визначені відповідно до сектора сприйняття вхідними простору між стовпами $L^1 - K^1$. Так, продовження напрямку 22 – L^1 до перетину з дугою розбивочного круга апсиди дало точку 30, а напрямку 12 – K^1 – точку 31. Одночасно хорди 30–33 та 31–33 дорівнюють радіусу кола апсиди, а відтинки 31–32, 32–33, 33–34, 34–30 є гранями дванадцятигранника, вписаного у це коло.

На противагу дрібним граням центральної апсиди бічні мають по дві великі грані з точками перелому 35 та 36, розташованими на дузі великого розбивочного кола з рівними віддальми відповідно між точками 37–32 та 38–33 завдовжки у 10 ліктів.

Провівши аналіз відміток верху фундаментів, їх ширини, характеру обрізу на перетині та вздовж граней, можна зробити висновок, що підвалини були виготовлені з брусів завширшки 35 см, окремі трішки ширші, та були зарубані не на всю товщину бруса. Чітко простежуються нижні та верхні підвалини. Так, підвалина західної грані з одвірками була нижньою, а суміжні – верхніми і т. п. Наріжні врубки були чисто зрубані (без лишку). Наявність окремих лишків завдовжки до 10 см слід пояснювати, на наш погляд, неточним притесанням кінців. Найімовірніше, слід прийняти 23 см як діаметр внутрішніх стовпів» [48, с. 3–7].

2.2. Підлога

У ході розкопок було виявлено багато керамічних полив'яних плиток, які в наборі склали мозаїчну підлогу (рис. 27). Рівень підлоги ніде точно не зафіксовано, оскільки знаходився в межах орного чорнозему. Плитки виявлено лише в основній частині будівлі. В апсидній їх не знайдено, що, можливо, вказує на існування тут дерев'яної підлоги.

Знайдені плитки можна розділити на три групи.

Плитки першої групи, найбільш чисельної, являють собою трикутні плитки великого розміру (в середньому 12 x 20 x 20 см) та меншого (в середньому 10 x 12 x 12 см). Товщина плиток у межах від 1,8 до 2,5 см. Край плиток косо зрізано. Плитки добре випалені, в зламі рівномірно червоні. Лицева поверхня плиток покрита поливою. Полива збереглась не на всіх плитках. На деяких є сліди вогню (пожежі). Вдалося встановити, що полива була трьох звичайних для таких плиток кольорів: жовта (в більшості), зелена і коричнева. Плитки першої групи склали мозаїчну підлогу всієї площі основної частини будівлі. Вони, очевидно, викладались концентричними рядами (за 12 секторами) з таким модульним чергуванням: жовті – зелені – жовті – коричневі – жовті – зелені і т. д. Ближче до стін могли використовуватися великі трикутні плитки, а в центральній частині – малі. Таким чином, підлога ротонди являла собою барвистий килим з геометричного орнаменту одного великого складно-концентричного кола, утвореного

трикутними плитками триколірної гама. Це відповідало і центричному характерові будівлі, й ідейній спрямованості церкви-ротонди*.

Плитки другої групи являють собою фігурні плитки семи основних типів, які в наборі утворювали орнаментальні пояси у вигляді концентричних кіл (великих і малих). Сегментні сторони фігурних плиток мали відповідні радіуси. Ці плитки представлені дуже невеликою кількістю. Вони також були покриті поливою триколірної гама (рис. 28).

Плитки третьої групи являють собою плитки, представлені унікальними екземплярами, які в мозаїчному наборі утворювали великі символічні зображення (рис. 29-45). Плитки даної групи мають значну товщину (від 2,5 до 3,5 см). На лицевій поверхні нанесені заглиблені, рельєфні зображення окремих деталей тіла символічних зображень. Плитки покриті поливою жовтого кольору з зеленим відтінком. До даної групи плиток належать також одиничні екземпляри товстих плиток складно-фігурних форм, які в наборі служили фоном для основного рисунку – символічних зображень. Вони покриті коричневою поливою (фото 1-3).

Усі плитки другої та третьої груп виявлено в центральній частині будівлі, що вказує на їх спільне розміщення в одному комплексі. А саме, очевидно, в центрі ротонди, в підкупольному просторі, обмеженому колонадою з 10 стовпів, знаходилася складна мозаїчна сюжетна композиція. Реконструйована нами (спільно з художниками М. Канюсом, М. Павлюком, В. Мельником, Г. Марченком) за окремими елементами, композиція, очевидно, складалася з чотирьох великих і п'яти малих орнаментальних кіл-омфалій. У середині були вміщені символічні зображення: голуба, орла, грифона (?) птаха (?), серафимів (?) тощо (рис. 29; 30). Чотири великі орнаментальні кола утворені з фігурних плиток п'яти типів: стрічковий (жовтий колір), у вигляді ступінчастої піраміди (жовтий – зелений), зигзагоподібний (жовтий), складний лекальний у поєднанні з колами (жовтий – зелений) і стрілоподібний (жовтий). Ширина такого багаторядного по-

* За нашими підрахунками, для мозаїчної підлоги Олешківської ротонди (близько 90 м²) використано близько 4050 великих трикутних плиток і 8100 малих. Усього близько 12150 плиток (без омфалія і апсид-вітгаря). На 1 м² йде 180 малих трикутних плиток (жовтих – 90, зелених – 45, коричневих – 45). На 1 м² йде 90 великих плиток (жовтих – 45, зелених – 22, коричневих – 23).

яса орнаментального кола становила 0,52 м. Внутрішній діаметр кола – 0,96 м (радіус 0,48 м). Тут, у своєрідному медальйоні, на коричневому фоні і знаходились великі мозаїчні символічні зображення жовтого кольору. Найкраще збереглося зображення орла в геральдичній позі з головою, повернутою вправо (висотою близько 0,55 м). Зокрема, повністю збереглася мозаїчна плитка, яка зображала хижу голову з рельєфно вираженим дзьобом, оком і бровою. У двох фрагментах збереглося зображення великого опущеного крила. Фрагментарно збереглися деталі зображення грудної частини, тулуба, хвоста і ніг. Від зображення голуба (?) зберігся фрагмент крила, частина голови і деталі хвоста з сонячними променями. До зображення грифона (?), очевидно, можна віднести великий фрагмент основи крила з орнаментом. Зображення птаха (?) представлено невеличкими фрагментами крил (рис. 31-45).

За наявними рельєфними деталями зображень видно, що всі вони виконані з особливою майстерністю. Добре пророблені всі деталі оперення крил, тулуба, хвоста тощо. Фігури виглядають надзвичайно монументальними, як своєрідні іконні образи, що підсилюється їхніми великими (висотою до 0,55 м) розмірами. Очевидно, всі зображення об'єднані однією темою і композиційно відповідають характерові храму-ротонди. Деякі з них носять явно апотропеїчний (охоронний) характер і, можливо, відображають феодальну (світську) геральдику. Ці символічні образи були перенесені з античності в ранньохристиянське мистецтво. Два з них (орел, грифон) – це найпоширеніші образи стародавнього звіриного стилю в зооморфній геральдиці [9; 12; 19; 26; 33; 35; 53; 73; 88; 90]. Орел часто був символом Христа. Нагадував про безсмертя і воскресіння Христа. Він є також емблемою княжої сили і влади. До нашого часу він зберігся у християнській символіці як ознака єпископської влади на «орельцях» (килимки-омфалії під час їх богослужіння в храмі). Грифон у візантійському мистецтві також символізував Христа. Його подвійна сутність (лев і орел) означає людську і божественну природу. Грифон також є символічним образом стража-охоронця. Часто використовувався як емблема княжої сили і влади. Орли і грифони входили, очевидно, в коло геральдичних інтересів галицьких князів. Тому вони і представлені лише в княжих містах (дворах) і в княжих монастирях. Відносно Голуба, то він завжди був символом Божого Духу і представлений у всіх християнських образах і сюжетах.

Чотири малі орнаментальні кола утворені з фігурних плиток типу полум'євидні (жовті – зелені). Ширина орнаментального пояса 11 – 11,5 см. Внутрішній діаметр кола 0,62 м (радіус 0,31 м). Тут, у медальйонах, на жовто-зеленому фоні знаходились, можливо, зображення серафимів (яскраво-жовтий колір до червоного). Виявлено лише окремі фрагменти крил. Серафими (свр. «полум'яні») – ангели, що стоять на вищій сходинці небесної ієрархії. Мають шість крил (два закривають обличчя, два – ноги, двома летять).

Ще одне орнаментальне коло (центральне?) утворене з фігурних плиток двох типів: ромбоподібні (жовті) і трикутні (зелені). Ширина орнаментального пояса становила 11 – 11,5 см. Внутрішній діаметр кола 0,62 м. Зображення в цьому центральному медальйоні не ідентифіковано.

Масштаб усіх мозаїчних зображень дорівнює масштабу всієї просторової системи храму, утворюючи тим самим єдину архітектурно-художню композицію. Це друга з відомих сюжетних мозаїк серед давньоруських храмових підлог*, а за технікою виконання в кераміці – унікальна для всього давньоруського мистецтва. Олешківська сюжетна мозаїка виготовлена, очевидно, шляхом нанесення малюнка на велику вогку глиняну площину з наступним вирізанням по контуру окремих фрагментів, потім їх випалом, покриттям поливою і відтворенням вже на підлозі**.

Мозаїчна підлога була важливою деталлю інтер'єру Олешківської ротонди***. На жаль, залишаються не з'ясованими інші її частини, які не виявлені археологічно. Це стосується характеру покриття і розпису дерев'яних стін, різьби дерев'яних колон, використання ікон та іконостасу тощо. Важливу роль в інтер'єрі храму відігравало й освітлення як через високо розміщений світловий барабан, так і через вікна. Виявлення фрагментів хороса вказує на існування штучного освітлення. Зокрема, вгорі, над омфалієм, висіло панікадило – великий підсвічник з багатьма свічками (обов'язково більше 12 свічок). Тут же,

* Першою є мозаїчне (смальтове) зображення павича в центрі Благовіщенського Собору Чернігова (1186 р.). Цікаво, що діаметри орнаментальних кіл-омфалій з Чернігова і Олешкова ідентичні.

** Наші висновки зроблені на основі консультації з О. Тищенко (м. Київ).

*** У цей період літургійне дійство було перенесене зі східної частини храму, де знаходився вівтар, у його середню частину. Підкупольний простір з амвоном у центрі став композиційним центром храму, куди були звернені погляди всіх прихожан.

під куполом, у ті середньовічні часи знаходилося місце амвона, де проводив богослужіння і священник.

Характер конструкції Олешківської ротонди, а також наявність під стінами поховань передбачали, очевидно, існування в храмі і другого рівня – кругової емпори – хор. Поховання в Олешківській ротонді стали згодом також важливою частиною в інтер'єрі храму, оскільки вони заповнили більшу частину внутрішнього церковного простору. Тепер вони виділялись окремими сірими кам'яними надмогильними плитами на фоні різнокольорового килима мозаїчної підлоги.

2.3. Поховання під підлогою храму

Тип церкви-ротонди має достатньо велике поширення у світовій архітектурі згідно зі своїм функціональним використанням як храм-баптистерій (хрещальня) і храм-усипальниця. Олешківська ротонда була найперше великим храмом-усипальницею, однією з найбільших у Київській Русі. Під її підлогою виявлено 23 поховання, які розміщувались окремими групами вздовж усіх стін храму (рис. 48).

Перша група з чотирьох могил знаходилась у північно-східному куті будівлі. Це три дорослі (№ 1, 2, 4) і одне дитяче (№ 3) поховання, які орієнтовані відносно стіни будівлі.

Поховання № 1. Витягнуте тілопокладення. Руки складені на животі. Голова лежить на правому боці. В головах покладено два камені (0,25 x 0,10; 0,20 x 0,10 м). Загальна довжина скелета 1,7 м. Безінвентарне. Глибина захоронення 0,52 м. Сліди могильної ями в чорноземі не простежувались.

Поховання № 2. Розміщене біля стіни, на віддалі 0,5 м від поховання № 1. Тілопокладення на спині. Руки складено на животі. Голова лежить прямо. В головах покладено великий камінь і три керамічні плитки. Багато плиток виявлено і в самій засипці могильної ями. Загальна довжина скелета 1,8 м. Глибина захоронення 0,48 м.

Поховання № 3. Знаходиться зліва від поховання № 2, біля нього, і, очевидно, здійснене в одній з ним могильній ямі. Поховання дитяче (1,5–2 роки). Збереженість кісток дуже погана.

Поховання № 4. Здійснене в глибокій (0,94 м) ямі розміром 2,5 x 1 м. Засипка ями: жовто-сіра мішана глина. У верхній частині (рівень підлоги) знайдено багато каміння і керамічних плиток. Півден-

на та східна стінки могильної ями на рівні підлоги укріплені кам'яною огорожею. Поховання поганої збереженості. Виявлено лише фрагменти кісток ніг. В головах, на дні ями, поставлено великий камінь. В обох кутах східної стінки могильної ями, судячи з засипки і каміння, могли бути дві стовпові ями від дерев'яної огорожі. Південна та східна стінки, на рівні підлоги, укріплені кам'яною огорожею. Ще одна стовпова яма (діаметром 0,25 м) чітко простежена між могилою і фундаментом «плеча» будівлі.

Друга група з трьох неглибоких могил (№ 5, 6, 7) розташована в північно-західному секторі храму і також орієнтована вздовж стіни храму.

Поховання № 5. Витягнуте тілопокладення на спині. Руки складено на животі. Голова повернута вправо. Під головою покладена керамічна плитка. Загальна довжина скелета 1,4 м. Глибина захоронення 0,44 м. В засипці ями знайдено декілька уламків посудини XII ст.

Поховання № 6 знаходиться на віддалі 0,5 м від поховання № 5. Тілопокладення здійснене на спині, руки складено на животі, голова повернута вправо. Довжина скелета 1,4 м. Глибина захоронення 0,66 м.

Поховання № 7 знаходиться на віддалі 0,7 м від поховання № 6. Тілопокладення здійснене на спині. Руки складено на животі. Голова повернута вправо. Під головою лежала керамічна плитка. Довжина скелета 1,8 м. Глибина захоронення 0,51 м.

Третя група з п'яти (шести) могил (№ 8, 9, 10, 11, 12, 15) знаходиться в західній частині храму. Це найбільш чисельна група, яка до того ж представлена одним пізнішим похованням (№ 8), яке перекрило і частково зруйнувало три попередні захоронення (№ 9, 10, 11). Якщо три останні орієнтовані вздовж стіни, то поховання № 8 здійснене перпендикулярно стіні.

Поховання № 9. Здійснене під стіною на віддалі 0,2 м від її фундаментів. Поховання частково знищене. Зберігся череп, тазові кістки та кістки ніг. Під головою лежав камінь (0,2 x 0,1 м). Глибина захоронення 0,63 м.

Поховання № 10. Здійснене на віддалі 0,75 м від попереднього, паралельно до нього. Зберігся череп та верхня частина скелета. Голова повернута вправо. Під головою лежав камінь.

Поховання № 11. Знаходиться на віддалі 0,35 м від попереднього, паралельно до нього. Збереглось частково.

Похованні № 12 являє собою розрізнені кістки скелета. Дуже можливо, що це залишки порушених поховань № 1, 11.

Поховання № 8. Здійснене перпендикулярно фундаменту західної стінки на віддалі 0,65 м від нього. Тілопокладення на спині, руки на животі, голова повернена прямо. Хребет має прижиттєві викривлення (горб). В ногах лежить керамічна плитка. Над похованням (0,22 м) знаходились великі уламки кам'яної надмогильної плити.

Поховання № 15 розміщене дещо в стороні від вищеописаної групи захоронень, але по орієнтації віднесено нами до неї. Тілопокладення здійснене на спині. Руки лежать на животі. Голова повернута вліво. Довжина скелета 1,75 м. Глибина захоронення 0,68 м. Поховання підплитове.

Четверта група з двох могил (№ 13, 14) розміщена в цій же західній частині храму, зліва від входу. У зв'язку з тим, що стіни будівлі в цій частині різко повертають на південь, всі захоронення здійснено вже не вздовж стін, а перпендикулярно до них. Тим самим щоб зовсім не втратити західної (християнської) орієнтації.

Поховання № 13. Тілопокладення здійснене на спині, руки складено на животі. Голова повернута вліво. Під головою лежав камінь (0,15 x 0,8 м). Довжина скелета 1,7 м. Глибина захоронення 0,66 м. Поховання підплитове. Збереглася велика кам'яна плита (1 x 0,6 м) товщиною 7 см, яка була дещо зсунута вбік, покриваючи нижню частину поховання № 13 та частково № 14. Рівень кам'яної плити 0,16 м (у стратиграфічній бровці).

Поховання № 14 розміщене паралельно похованню № 13, на віддалі 0,35 м від нього. Тілопокладення здійснено на спині, руки складено на животі, голова повернута вліво. Під головою лежала керамічна плитка. Довжина скелета 1,75 м. Глибина захоронення 0,66 м.

У південно-західній частині храму розміщено два різно орієнтовані поховання (№ 16, 17).

Поховання № 16 розташоване на віддалі 0,65 м від фундаментів стіни, перпендикулярно до неї, справа від входу. Тілопокладення здійснене на спині. Руки складено на животі. Під головою лежала кам'яна підтрикутна плитка, а в ногах – камінь. У засипці могильної ями, в ділянці ніг, знайдено фрагмент посудини XII ст. Загальна довжина скелета 1,57 м. Глибина захоронення 0,73 м.

Поховання № 17 розташоване на віддалі 2,7 м від стіни, паралельно до неї. Тілопокладення здійснено на спині. Руки на животі. Голова повернута вправо. Під головою лежала кам'яна плитка (23 x 13 см), а під нею – камінь (18 x 13 см). Ще два камені та керамічна плитка знайдені в ногах похованого. В засипці могильної ями виявлено уламок посудини XII ст. Довжина скелета 1,73 м. Глибина захоронення 0,5 м. Над головою, на рівні 0,25 м, знаходилася кам'яна плита, яка свідчить про те, що поховання було підплитовим.

Одиноке поховання (№ 18) виявлено під південною стінкою храму, перпендикулярно до неї.

Поховання № 18. Здійснене в глибокій (1,02 м) і великій (2,1 x 1 м) могильній ямі, яка накрита кам'яною плитою (1,3 x 0,55 м). Тілопокладення здійснене на спині, ліва рука лежить на грудях, права зігнута в лікті в піднята вгору (прижиттєва травма). Голова повернута прямо. Під головою лежав камінь (11 x 11 см), а другий камінь знаходився в ногах. Довжина скелета 1,58 м.

Ще два поховання (№ 19, 20) розміщені під південно-східною стінкою, паралельно одне одному, що може свідчити про їх приналежність до однієї групи (родинно-сімейної).

Поховання № 19. Знаходиться на віддалі 0,2 м від фундаментів. Тілопокладення здійснено на спині. Руки складено на животі. Голова повернута вліво. В ногах, на віддалі 0,5 м від них, лежали чотири камені. Довжина скелета 1,8 м. Глибина захоронення 0,68 м.

Поховання № 20. Знаходиться на віддалі 2 м від попереднього. Тілопокладення здійснено на спині. Голова повернута вліво. В головах лежав камінь. Поховання поганої збереженості. Глибина захоронення 0,32 м.

Ще одне одиночне поховання (№ 21) виявлено біля фундаменту кутової, південно-східної стіни.

Поховання № 21. Здійснено на спині. Голова повернута прямо. Права рука лежить на животі, ліва витягнута вздовж тіла. Ноги сильно розставлені в сторони і дугоподібно деформовані (прижиттєво). Довжина скелета 1,77 м. Глибина захоронення 0,67 м. Це було одиноке поховання в храмі, яке має супровідний інвентар. У даному випадку на грудях знаходився золотий хрестик (1,8 x 1,4 x 0,1 см) з вушком. На одній стороні, у квадраті, чернене зображення мальтійського хре-

ста, на іншій – хрест св. Андрія. Біля нього виявлено і фрагмент бронзової позолоченої намистини.

У храмі знаходилася ще одна група поховань (№ 22, 23), які були розміщені в привіттарній частині південної бокової апсиди. У таких місцях хоронили переважно священиків. Орієнтація даних поховань відносно осі апсид. Між похованнями, на рівні знищеної підлоги, знаходиться кам'яна вимостка (0,8 x 1,8 м). Окреме каміння з неї потрапило і в засипку могил.

Поховання № 22. Розміщене під торцевою стороною щирокого (1 м) фундаменту південного «плеча» будівлі. Тілопокладення здійснено на спині. Руки складено на животі. Голова повернута вправо. Під головою знайдено маленький камінь. По три окремих каменя стояло в головах і в ногах похованого. В ногах знаходилась також керамічна плитка. Відстань між камінням у головах і в ногах дорівнює 2,15 м, що може визначати і довжину могильної ями, яка не простежується в чорноземі. Довжина скелета 1,5 м. Глибина захоронення 0,36 м.

Поховання № 23*. Розташоване на віддалі 1 м від поховання № 22. Тілопокладення здійснено на спині. Руки складено на животі. В головах лежить камінь (0,28 x 0,10 м). Глибина захоронення 0,36 м.

Таким чином, у ході розкопок під підлогою Олешківської ротонди виявлено 23 поховання. Орієнтація могил здійснена за християнським обрядом (захід – схід). Але вона вимушено підпорядкована конфігурації стін будівлі ротонди, що і стало причиною їх відхилення на північ чи на південь. Згідно з розташуванням поховань у єдиному плані храму вони, очевидно, синхронні йому і датуються часом існування будівлі. Така велика кількість поховань, з другого боку, свідчить про довге існування Олешківської ротонди.

Усі поховання об'єднані єдиним ритуалом захоронення. Тілопокладення здійснені на спині. Руки у всіх лежать на животі, крім одного поховання (№ 21), де права рука знаходиться на грудях, а ліва витягнута вздовж тіла. Голова частіше лежить прямо, іноколи повернута вліво або вправо. Під головою в багатьох захороненнях лежить камінь або керамічна плитка, що часто пояснюється дослідником як ознака монашого стану покійного [43]. Окремі поховання мають каміння (керамічні плитки) в головах і в ногах, на дні могильних ям. Самі могильні ями, які були викопані в похованому чорнозе-

* Досліджено в 1981 р.

мі, не простежуються. Їх глибина дуже незначна (0,44–0,7 м). Лише у двох випадках (№ 4, 18) могильні ями вкопані в материк. З 23 могил п'ять поховань були підплитовими, що характерно для давньоруського часу (XII–XIII ст.) в Галицькій землі. Очевидно, і решта поховань або більшість з них також були підплитовими. Про це свідчать окремі знахідки уламків кам'яних плит, а також свідчення селян, які неодноразово виорювали тут такі кам'яні плити.

Як ми вже зазначали, розташування поховань окремими групами по 2–3 могили, очевидно, пов'язано з їх родинними (сімейними) зв'язками. В таких групах зустрічаються як чоловічі, так і жіночі та дитячі поховання. Дві могили (№ 22, 23), які знаходяться у вівтарній частині, можливо, належать священикам. У зв'язку з дотриманням суворих канонів поховання за християнським обрядом та за відсутності поховального інвентарю важко зробити висновки щодо соціального стану та етнічної приналежності покійників. Все ж у зв'язку з привілейованим правом бути похованими в храмі всі вони, очевидно, належали до найвищого соціального стану даного поселення і регіону. В тому числі і найперше чернечого з «кам'яними подушками».

2.4. Олешківське кладовище

Навколо Олешківської ротонди знаходилось і велике прицерковне кладовище, які разом утворювали єдиний церковний комплекс (рис. 48). На кінець свого існування (100 років) воно зайняло майже всю північно-східну частину городища. Західна і північна границя кладовища була на віддалі 10 м від ротонди. Південна майже досягала в'їзду. Східна доходила до самого оборонного валу. На цій площі (40 x 45 м) могло бути близько 450 поховань. Усього нами досліджено 110 поховань, які за своїм обрядом були ідентичні захороненням, виявленим під підлогою Олешківської ротонди. Між центральною апсидою і східним оборонним валом, на проміжку 22 м, чітко простежено сім рядів могил. Останній, східний, ряд був найпізніший, оскільки для здійснення поховань було розібрано житлово-господарську прибудову до оборонного валу. Звільнена таким чином площа була використана для могил додаткових 8 і 9 рядів. Можливо, знищення житлово-господарської прибудови було викликане якимись іншими причинами, а пізніше використано під кладовище.

В цілому, як показали наші дослідження, відстань між рядами захоронень становила 1,2–1,6 м, а між могилами (скелетами) в середньому 0,6 м. В рядах простежуються окремі, можливо, сімейно-родові групи могил (3–6 покійників). У них є чоловіки, жінки, діти. Інколи намагання здійснити нові підзахоронення до таких сімейно-родових груп призводило до знищення більш давнього поховання. Тому кістки акуратно збирали і захоронювали збоку нової могили (поза її межами). Так, зокрема, зроблено в похованнях № 9, 33, 74, 98, 103. Інколи кістки попереднього поховання просто «пересували» на край нової могильної ями (№ 11, 20, 24, 42, 61, 66, 64). Декілька найізнаніших поховань перекривають усі ранні, виходячи за межі ряду і навіть змістившись відносно загальної орієнтації (№ 14, 32, 39, 44, 65).

Також треба відзначити єдину планову структуру формування Олешківського кладовища. А саме, витримана загальна орієнтованість могил і їх взаєморозташування, що свідчить про наявність надмогильних споруд (знаків). Зокрема, земляного насипу, кам'яної чи дерев'яної плити або вимостки, або навіть надмогильного хреста. Так, нами було виявлено тут декілька зруйнованих надмогильних кам'яних плит від підплитових поховань (№ 46, 52). Таких поховань, очевидно, було значно більше. Залишилися лише уламки окремих плит, які фіксуються зараз на глибині 0,35–0,45 м (на рівні тогочасної денної поверхні). Надзвичайно цікавим було поховання № 51. Тут замість кам'яної плити на цьому ж рівні денної поверхні була споруджена вимостка з трикутних керамічних плиток. Шар плиток лежав на жовтій глиняній підоснові товщиною 5 см. Нижче йшло заповнення могильної ями. На дні могили (1 м) знаходилося чоловіче поховання, під головою якого лежала кам'яна плитка. Виділяється також поховання № 62, яке було здійснене в ямі з обкладкою керамічними плитками і кам'яною плитою. Остання, зокрема, була вертикально поставлена в головах. На рівні давньої поверхні (0,35 м), ззовні кам'яної плити, були вертикально вкопані і керамічні плитки. Вони визначали таким чином границі могили. В могильній ямі, в ногах покійника лежав великий камінь*.

* В останні роки нами було виявлено вперше в Україні і підплитові поховання з дерев'яними надмогильними «плитами», збитими в окремі шти. Очевидно, більшість могил і були саме з такими підплитовими (дерев'яними) конструкціями, які археологічно важко фіксувати.

Більшість поховань Олешківського кладовища здійснено в неглибоких ямах (0,35–0,9 м). Все ж у декількох похованнях ями достатньо глибокі і великі. Зокрема, з такими розмірами: 2,6 x 0,6 м (№ 3); 1,8 x 0,55 (№ 32); 2,55 x 0,65 (№ 34); 2,1 x 1,1 (№ 60); 1,8 x 0,65 (№ 76); 1,9 x 0,65 м (№ 103). В таких великих ямах, очевидно, знаходились дерев'яні домовини. Підтвердженням цього може бути наявність чотирьох великих залізних костилів, виявлених у похованні № 66.

Надзвичайно погана збереженість кістяків не завжди давала можливість прослідкувати окремі деталі самого поховального обряду (положення рук, стать, вік, тощо). Все ж можна відзначити, що захоронення здійснені на спині, головою на захід з невеликим сезонним відхиленням. Під головою в більшості поховань (чоловічих) лежав камінь чи керамічна плитка. Як ми вже зазначали, цей обряд часто трактується дослідниками як чернечий. Дуже часто камінь (рідше керамічна плитка) знаходився в головах і в ногах. Зовсім рідко – тільки в головах або в ногах. Положення рук переважно зафіксовано на животі. Декілька поховань мають ліву руку, витягнуту вздовж тіла, а права лежить у них на животі (№ 34, 41, 62, 88, 89, 92). У двох випадках зафіксовано положення рук, витягнутих уздовж тіла (№ 71, 106). У декількох пізніх захороненнях руки складено на грудях або ліва рука лежить на грудях, а права – на животі.

Більшість поховань чоловічі, безінвентарні. Лише кілька жіночих мають незначний супровідний інвентар. Зокрема, у похованні № 1, яке розміщене під самою стіною північної апсиди храму, на грудях знайдено кам'яний і бронзовий хрестики з трьома скляними намистинами. В похованнях № 3, 91 на лівому плечі виявлено бронзові гудзички. Біля лівої скроні в похованні № 96 знайдено срібне скроневе кільце. В заповненні могили № 22 виявлено залізний ніжик. Виділяються також поховання № 53 і № 58, в районі шиї яких розчищено сліди вишивки золотою ниткою. В окремих похованнях у засипці їм знайдено фрагменти кераміки XII – першої половини XIII ст.

Таким чином, усі поховання, виявлені як під підлогою храму-ротонди, так і на території прицерковного кладовища, об'єднані єдиним християнським ритуалом захоронення і відносяться до одного часу – XII – першої половини XIII ст. Беручи до уваги окремі риси поховального обряду (наприклад, «кам'яні подушки» тощо), можна говорити про чернечі поховання. Присутність тут світських захоронень (жі-

нок, дітей) пояснюється малою кількістю тоді церков і прицерковних кладовищ, коли навіть поховання окремих багатих і знатних родин здійснювались у монастирях. Крім того, це було великою мірою почесно і особливо характеризувалося великою святістю. Все ж знову хочемо відзначити, що окремі специфічні риси поховального обряду надто численні і помітні, що виділяє Олешківський могильник серед інших кладовищ і Галицької землі, і Давньої Русі.

2.5. Датування. Аналогії. Призначення. Власність

Питання датування Олешківської ротонди в загальних рисах ясне і не викликає сумнівів, хоча будівля такого типу не має поки що прямих аналогів у давньоруській дерев'яній архітектурі.

Досліджені залишки храму розташовані в центральній частині давньоруського городища і композиційно з ним пов'язані. Саме городище є пам'яткою XII – першої половини XIII ст. У зв'язку з тим, що Олешківська ротонда має в своєму церковному комплексі велике кладовище (більше 400 поховань), можна думати, що Олешківське городище з ротондою є довготривалою (близько 100 років) пам'яткою. Городище, очевидно, було побудоване в середині XII ст., а закінчило своє існування в середині XIII ст. Цим же часом датуються і всі відомі на даний час ротонди Давньої Русі.

Для верхньої межі хронології Олешківської ротонди велике значення має пізньосередньовічна будівля, виявлена нами під час розкопок ротонди. Вона знаходилася в її південно-західній частині, частково знищивши при цьому стовпові ями колонади (№ 6, 7). Ця пізня будівля у верхній частині, під орним шаром, характеризувалася сильно мішаним шаром з камінням та обмазкою. Нижче вдалося зафіксувати її фундаменти. А саме під східною стінкою вони являли собою невеликий переривчастий фундаментний рів шириною 0,6–0,7 м, заповнений камінням. Фундамент під північною стінкою являв собою кам'яну вимостку. Північно-східний кут будівлі знищено пізньою ямою (1,25 x 1,6 м), яка заглиблена на 0,95 м. Вона була заповнена глиною і великими фрагментами кам'яних плит. У північно-західному куті будівлі в 1981 р. на глибині 0,25 м було виявлено вогнище. Черинь викладено з кам'яних плиток, а з західної сторони обкладено камінням. Будівля орієнтована за сторонами світу. Досліджено лише її північну частину (5,5 x 6,5). У межах будівлі виявлено уламки посуду, в тому

числі товстостінної корчаги, які датуються, очевидно, другою половиною XIII–XIV ст. Окремі фрагменти такого самого посуду виявлено і в культурному шарі розвідкових траншей (гр. 3, 4).

Таким чином, Олешківська ротонда могла проіснувати з середини XII до середини XIII ст., що підтверджується всім археологічним комплексом Олешківського городища.

Як ми вже зазначали, прямих аналогій дерев'яній Олешківській ротонді немає. Це поки що єдина дерев'яна будівля такого типу, відома як у давньоруській, так і в середньовічній дерев'яній архітектурі Європи. Окремі порівняння можна зробити хіба що з кам'яними (мурованими) ротондами (рис. 26). І. Могитич вважає, що «цілковитим аналогом Олешківській ротонді (кінець XII ст.) є Михайлівська ротонда (кінець XII ст.) у Володимирі-Волинському. Їх основні розбивочні осі є ідентичними, навіть центральна і різноширокі бокові апсиди мають однакові розміри» [48, с. 3–9]. Все ж загальноприйнятим датуванням Михайлівської ротонди є друга половина XIII ст. [31, с. 25–33], що виключає її зі списку ранніх аналогій Олешківській ротонді.

Близькі за розмірами дерев'яній Олешківській ротонді є кам'яна Київська* (кінець XII – початок XIII ст.) і Смоленська (друга половина XIII ст.) ротонди [17; 29; 64]. Київська ротонда, яка трактується неоднозначно (палацова будівля, православна Катерининська церква, католицький храм домініканських ченців) має зовнішній діаметр 20 м, а внутрішній – 17 м. Смоленська ротонда (латинська або «німецька божниця св. Діви») має зовнішній діаметр 18,1 м, а внутрішній – 15,7 м. Київська ротонда мала в центральній частині один великий опорний стовп, а Смоленська – чотири прямокутні колони.

Майже вдвічі менші за розмірами і тому не тотожні, але близькі в конструктивному вирішенні є Горянська Миколаївська ротонда біля Ужгорода (кінець X – початок XI ст.) і Перемишльська Богородична ротонда (кінець X ст.). Такі невеликі ротонди традиційно слугували баптистеріями (хрещальнями для неофітів) на новоприсланих землях.

* Останнім часом Ю. Дибоя та В. Петриком виконано планувально-композиційний аналіз фундаментів кам'яної споруди, дослідженої В. Гончаровим і П. Толочком у 1970–1972 рр. на території «города Кия». Вона реконструйована як ротонда з внутрішнім діаметром 13,7 м і зовнішнім – 16–17 м. Всередині розміщено 10 стовпів-колон. Відноситься ними до часів княгині Ольги. Збудована у 961–962 рр. єпископом Адальбертом з місії Оттона I. [22, с. 524–558]

Якщо ранні (X–XI ст.) ротонди на Галицьких землях пов'язуються більшістю дослідників з великоморавськими традиціями, то пізні (XII–XIII ст.) – з впливом сусідніх католицьких держав [23; 30; 36; 39; 57; 60; 87; 91; 92; 93; 96]. У свою чергу великоморавські ротонди в своїй генезі мають каролінзькі або хорватські (далматійські) традиції. Для Галицької землі X–XI ст., очевидно, велике значення мали найперше вже візантійсько-південнослов'янські впливи. Зокрема, в IX–X ст. границя Болгарії з Галицькими (Великохорватськими) землями доходила до Серету, Прута і Дністра. Саме з південнослов'янських земель ротонди, очевидно, поширилися у Велику Моравію. А звідти – в Чехію в Малопопольські землі та на Південно-Західну Русь. Удруге ротонди поширилися на землі Галицького князівства вже із середини XII ст. через Угорщину. Але знову з південнослов'янських земель. Угорщина в X ст. опинилася в центрі Європи в оточенні слов'янського світу, який почала підкорювати. Зокрема, на початку X ст. було завойовано Великоморавські землі західних слов'ян, а згодом, на початку XII ст., – південнослов'янські (в Сербії і Хорватії). Після цього Угорщина звернула увагу на східнослов'янські (Галицькі) землі, за які почалася зтяжна боротьба. Одні дослідники вбачають появу ротонд тільки через опосередковані західні впливи на місцеві архітектурні традиції (школи). Інші, і ми з ними повністю згодні, вказують на пряме перенесення на землі Київської Русі латинських за формою і функцією церков, які обслуговували тут окремі невеликі групи прийшлого католицького населення (купці, воїни-найманці, ченці тощо). Все ж найголовнішим тут очевидно виступає релігійно-функціональний тип храму. В XII–XIII ст. на Русі справді появилася кілька ротонд, які належали невеликим латинським громадам. Перебуваючи в чужому релігійному середовищі, вони вибрали для своїх конкретних потреб вузькоспеціалізований (функціонально) храм. Не костел для богослужіння, а ротонду-хрещальню для своїх новонароджених дітей (новоосвячених віруючих) і усипальницю для своїх багатих і знатних померлих католиків, або храм для латинських ченців. Такі «вузькоспеціалізовані» (релігійно-функціонально) храми набули особливого поширення в XII–XIII ст. в католицьких країнах Західної Європи [57; 84; 93; 96]. І майже не використовувалися вже тоді в православних країнах Східної і Південної Європи, де не були канонічно затверджені православною Церквою. Але не забуваймо, що до XI ст. ротонди (хрещальні і усипальні)

були ще достатньо поширені в усій Середньовічній Європі, а також на Кавказі і в Причорномор'ї. В християнське середньовіччя вони прийшли з часів пізньої Античності, де були відомі також як мавзолеї і усипальниці. Таким чином, ротонди – це, по-перше, храм-усипальниця, а по-друге – храм-хрещальня. Він таким і зберігся у Християнській Церкві і найдовше та найбільше – в латинській. Отже, можна припускати, що поява ротонд на території православної Київської Русі – це не завжди католицькі церкви. Можливо, це вибір релігійно-функціонально спеціалізованого храму-усипальниці, храму-хрещальні для якоїсь невеликої соціальної групи православного віросповідання (монахи, воїни тощо). Якщо кам'яні (муровані) ротонди для Київської Русі – це справді в основному «латинські божниці», то окремі дерев'яні центричні ротондальні будівлі можуть бути православними функціонально спеціалізованими храмами-усипальницями, храмами-хрещальнями. Саме використання в дерев'яній церковній архітектурі ротонд давало можливість і максимально збільшити розміри внутрішнього об'єму. Крім того, дерев'яна ротонда була такою близькою за архітектурно-будівельними прийомами до слов'янського дерев'яного оборонного зодчества, яке мало свої давні традиції*. Все ж останні думки щодо можливого використання православною Церквою дерев'яних ротонд як храмів-усипальниць залишаються дуже гіпотетичними. Але якщо не брати їх до уваги, то доведеться визнати, що Олешківська ротонда, як і інші ротонди, є справді католицьким храмом-усипальницею в комплексі з латинським монастирем.

Найбільш цікавими для «західних» аналогів Олешківської ротонди XII ст. виявилися ротонди Хорватії, Сербії і Болгарії, які були побудовані тут ще на початку IX ст. [91; 92; 95; 96] У їх генезі присутні як пізньоантичні (ранньохристиянські), так і каролінзькі (західні) традиції. Зокрема, знаменита палацова церква-ротонда в Аахені, де було поховано Карла Великого і де проводилось коронування німецьких володарів (від IX до XVI ст.) стала найчастіше копійованою спорудою в християнському світі. У XII–XIII ст. ці південно-

* Архітектором Ю. Дибом виявлено, що повсюдно в середньовічній Європі архітектурний образ християнських храмів-ротонд асоціювався з місцевими язичницькими храмами-святимищами. Округла форма цих храмів сприймалася як знак язичницької сакральної споруди [24, с. 12]. Це і стало одним з факторів свідомого вибору ротонди як місійного храму для неофітів.

слов'янські землі опинилися у складі Угорського королівства та Візантійської імперії. Саме через них і могли поширюватися давні південнослов'янські архітектурно-мистецькі впливи на сусідні східнослов'янські регіони, які були їх прабатьківською землею, звідки почалось Велике переселення слов'янських народів і зв'язки з якими ніколи не переривалися.

Серед численних храмів центричної форми, відомих у Хорватії, вирізняється своєю величиною ротонда св. Доната в Задарі (близько 805 р.). Вона вважається одним із найкращих і найдавніших зразків європейських ротонд, що робило її і взірцем для наслідування. Діаметр основної частини Задарівської ротонди дорівнював 18,5 м. В центрі розміщена колонада з восьми стовпів. Зі сходу, до основної частини (розімкнутого кола) прилягає трьохапсидна вівтарна частина. Таким чином, як за планово-просторовою схемою, так і за основними розмірами Задарівська кам'яна і Олешківська дерев'яна ротонда досить подібні. Можна навіть висловити припущення, що Задарівська ротонда послугувала взірцем для дерев'яної Олешківської ротонди.

Досить подібною до Олешківської ротонди є знаменита (IX–X ст.) ротонда св. Петра в старому Расі (Рашці) поблизу Нового Пазару – столиці середньовічної Сербії. Близькою їй за конструктивним вирішенням є дуже відома (початок X ст.) палацова кругла церква («Золота церква») з Преслави – давньої столиці Болгарії. Цей невеликий храм-ротонда з дванадцятьма акседрами (основна частина) та одноапсидною вівтарною частиною і дванадцятьма внутрішніми підкупольними колонами мав багато декорований інтер'єр. Цікаво, що саме в цих південнослов'янських країнах набула широкого використання декоративна різьба в камені. І найчастіше «плетінка» в поєднанні з символічними образами. Характерним для південнослов'янських церков є і багатий декоративний внутрішній інтер'єр. У тому числі оздоблення підлоги і стін керамічними полив'яними плитками, зокрема як у церковній, так і у світській архітектурі. Керамічні плитки мають як геометричний, так і рослинний малюнок. Є плитки з символічними зображеннями. Характерна для них і керамічна мозаїка – геометрична і сюжетна (фігурна). Дослідники вказують на основні візантійські впливи всіх цих мистецьких витворів. Усі вони тією чи іншою мірою представлені і в мистецтві Галицької землі XII–XIII ст., яка знаходилася тоді в зоні політичних інтересів сусідніх Угорщини та Візантії.

Таким чином, ми можемо припускати, що Олешківська ротонда як за планово-просторовою схемою, так і за внутрішнім декоративним інтер'єром, очевидно, мала південнослов'янські аналогії. В середині XII ст. вони були перенесені через «вшиви» Угорщини і Візантії. Вони вже не обов'язково могли мати латинський (католицький) зміст, хоча повністю відкидати це не можна, пам'ятаючи про цілеспрямовану релігійну політику католицької експансії, яку проводила, зокрема, і Угорщина. В тому числі через місіонерську діяльність латинських монастирів.

Питання релігійно-функціонального призначення Олешківської ротонди в загальних рисах ясне і не викликає також великих сумнівів, хоча знову доводиться звертатися за аналогією до кам'яних ротонд.

Кам'яні ротонди XII–XIII ст., як латинські храми, виконували дві основні функції, регламентовані Церквою, а саме баптистеріїв-хрепчалень і усипальниць. Олешківська ротонда, як храм, безперечно, виконувала саме ці функції. І, очевидно, друга була основною, оскільки під підлогою виявлено 23 поховання. Але все ж не єдиною, беручи до уваги, що Олешківська ротонда входила до спеціалізованого укріпленого поселенського (релігійного) комплексу. Археологічні дослідження ротонд показують, що майже всі вони в XII–XIII ст. були і монастирськими храмами. Очевидно, і Олешківське городище було монастирським комплексом. Тоді Олешківська ротонда була монастирською церквою з основними функціями усипальниці і хрепчалні*.

У кінці хочеться навести ще кілька різних поглядів вчених на призначення Олешківської ротонди та її можливого замовника.

Архітектор-реставратор Іван Могитич звернув увагу на ще одне можливе функціональне призначення дерев'яних ротонд – як «військових храмів» [48]. Відомі дерев'яні центричні храми з такими функціями засвідчені в Україні періоду Козаччини. Так, споруджена в 70-х рр. XVII ст. запорожцями Олександрівська церква біля Хортиці була дванадцятигранною в плані ротондою** з восьмигранним сві-

* На початку функціонування Олешківська ротонда могла вмістити до 200–250 чоловік на богослужіння (мінімальна площа – 3 чол. на 1 м²). Пізніше вона справді перетворилася в храм-усипальницю, і тепер її площа зменшилася до мінімуму, до декількох десятків чоловік, які брали участь у літургії. Майже не залишилося площі і для поховань.

** Українські середньовічні ротонди скоріше за все не ротонди за своїми релігійно-функціональними ознаками (як окремий тип храму), а церкви з центричною (ротондальною) формою плану будови.

тловим барабаном, який за конструктивним рішенням мав опиратися на колони. Аналогічною була і восьмигранна в плані Покровська церква, споруджена в кінці XVIII ст. на місці останньої Запорізької Січі (1734–1775 рр.). В окремих церквах Війська Донського відзначено наявність колонади у восьмигранних центральних зрубах, які зветься «мужичники». Наведені приклади, як підсумовує Іван Могитич, «дозволяють віднести і Олешківську дерев'яну ротонду до чисто чоловічого (дружинного) використання». І справді, Олешківська ротонда ззовні сприймається вежеподібною будівлею оборонного використання. Таким чином, ротонди могли справді поєднувати в собі, крім релігійних функцій, ще й військові (оборонні), що було характерним для церковної архітектури часів Середньовіччя. Це не суперечить і нашим попереднім висновкам щодо Олешківського городища як чоловічого укріпленого монастиря.

Відомий російський археолог Олег Іоаннісян вважає, що замовником такої унікальної споруди, як Олешківська ротонда, міг бути лише опальний принц Андронік Комнин – двоюрідний брат і внук візантійських імператорів (в майбутньому сам імператор) [Іоаннісян, 1998, с. 59–66]. В кінці 1164 р. він втік з в'язниці у Константинополі, куди його ув'язнив за постійні інтриги і змови імператор Мануїл Комнин*. Опальний Андронік знайшов притулок у галицького князя Ярослава Осмомисла, про що повідомляють як давньоруські літописці, так і візантійські хроніки. За свідченням літописців, Андронік був прийнятий Ярославом Володимировичем з великими почестями. Жив з ним в одному палаці, сидів у князівській раді і брав участь у князівських полюваннях. Іпатіївський літопис також повідомляє про те, що Ярослав дав Андроніку у володіння якісь міста у Галицькій землі. Зокрема, О. Іоаннісян вказує на два з них: літописний Василів на Дністрі і Олешків на Пруті. Дана гіпотеза не суперечить нашим висновкам, що засновником цього унікального монастирського комплексу на Галицькому Підгір'ї міг бути і сам Ярослав Осмомисл**. При цьому він міг скористатися послугами архітектора з Галицької «угорської» Артїлі. Очевидно, було вирішено побудувати дерев'яну ротонду за

* Мануїл Комнин мав далекосяжні плани об'єднання двох імперій (східної і західної) і двох Церков.

** Могитич І. Р. вважає, що фундатором Олешківської ротонди міг бути князь Роман Мстиславович [48, с. 8]

взірцем дуже відомої в Європі кам'яної ротонди з хорватського міста Залар (Далмація). Угорські архітектори не раз зверталися до цих земель, вибираючи для себе першовзірці кам'яної церковної архітектури. Перші храми Угорщини вказують на сильні італійсько-хорватські (далматійські) архітектурні впливи. Передані через «угорську» Артіль, відчутні вони і в галицькій культовій архітектурі.

Як вважають історики, розвиток архітектури дуже точно може відображати політичну ситуацію в даному регіоні й ідеологічні (церковні) зміни в його суспільстві [18; 20; 21; 33; 34; 51; 55; 59; 69; 84; 89; 94]. Зокрема, історики галицької архітектури вказують на перебування в Галицькій землі (середина – друга половина XII ст.) «угорської» Артїлі, яка закінчила будівництво в Галичі Успенського собору. Очевидно, нею було споруджено і всі інші храми в Галичі і на Галицькій землі в цей період. Саме з Угорщиною були пов'язані давні традиційні династичні зв'язки останніх Ростиславичів, що давало їм можливість запросити «угорську» Артіль. Зокрема, дружиною Володимирка Володаревича, який переніс столицю землі в давній «великохорватський» Галич, була Софія, дочка Коломана I*. Великий вплив на нього мала і бабка Олена (Ланка, Ілона), дружина Ростислава, дочка Бели I, сестра Гейзи I і Ласло I Святого. Після смерті Ростислава вона повернулася в Угорщину, а потім вийшла заміж за хорватського короля Дмитрія Звонимира. Після його смерті Олена повернулася на Галицьку землю до сина Володаря (Перемишльського князя). Володимирко Володаревич дружив з молодим угорським королем Гейзою II**. Син Володимирка Володаревича і Софії, Ярослав Осмомисл (помер у 1187 р.), також продовжував традиції династичних зв'язків з Угорським королівським двором. Його дочка була нареченою угорського короля Стефана III і довго перебувала в Угорщині. Його онуки Василько і Володимир (Іван) згадуються в папській буллі 1218 р. як «королі русів» з Галичини, які робили вклади в хорватський монастир св. Дмитрія на р. Саві десь у 80-х рр. XII ст. На цей час хорватські землі на Балканах давно вже знаходилися у складі Угорщини (XI–XIII ст.) як окреме королівство Хорватія, Славонія і Далмація.

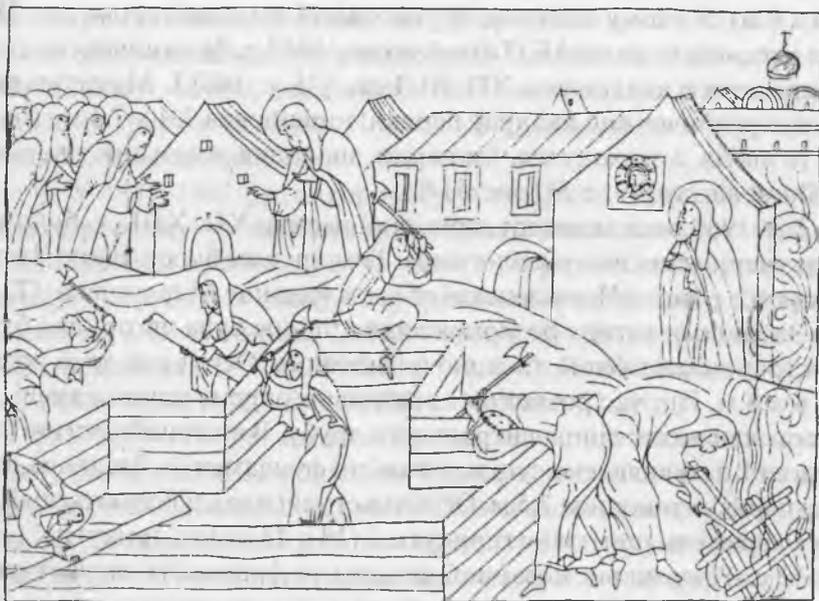
* Саме Коломан I (1095–1116 рр.) остаточно підкорив Хорватію і Далмацію.

** Гейза II (1141–1162 рр.) – син Бели II і дочки Жупана Сербського. Одружений на дочці Мстислава Володимировича.

У кінці XII – на початку XIII ст. галицькі землі також не раз включалися до складу Угорського королівства. Зокрема, в 1184 р. Бела III зайняв Галич і взяв собі титул «короля Галичини» (на галицький трон посадив свого малолітнього сина Андрія II). На початку XIII ст. Андрій II і його сини Коломан II та Андрій III, також перебуваючи на галицькому троні, вважали себе «королями Галиції і Лодомерії». Окупація Галицького князівства уграми супроводжувалася і релігійними утисками, і спробами окатоличення місцевого населення. Зокрема, Київський літопис повідомляє: «Король угорский посади сына своего в Галиче, а епископа и попы изгна из церкви, а свои попы приведе латинские на службу» [ПСРЛ, т. 7. – С. 117].

Історик В. Н. Татіщев писав, що Коломан «привёл с собою своих двух епископов папезских, которые стали учить галичан вере папезской...» [71, С. 188]. З поширенням католицизму пов'язана і діяльність чернечих орденів (цистерціанців у другій половині XII ст. і домініканців на початку XIII ст.), які заснують тут свої окремі монастирські осідки. Саме з цими прямими і опосередкованими угорськими впливами, очевидно, можна пов'язати чотири ротондальні споруди княжого Галича (дерев'яна церква-квадрифолій в ур. Полігон, дерев'яна церква-квадрифолій в ур. Воскресенське, кам'яна ротонда в ур. Прокаліїв Сад, кам'яна церква-квадрифолій в ур. Мурованка). Для столиці, де розміщувався численний угорський королівський двір і велика військова залога, ці політико-релігійні впливи були визначальними. Для Олешківського монастирського комплексу основними були, очевидно, релігійно-функціональні і архітектурно-планувальні, які здійснювалися через «угорську» Артіль. Замовником Олешківської ротонди було вибрано за взірць свого храму знамениту хорватську Задарівську ротонду, пам'ятаючи про давні родинні зв'язки населення цих земель – Великої Білої Хорватії в Галичині і Хорватії Балканської.

Розділ 3
Дерев'яні храми Галицької землі

У даній праці, присвяченій Олешківській ротонді – найбільшій дерев'яній церкві Давньої Русі відомій за археологічними даними, ми подаємо загальну характеристику й інших знаних на сьогодні дерев'яних храмів Галицької землі (рис. 49; 50; 51; 52). Їх ще так мало виявлено, але лише узагальнення даних про них дозволить більш об'єктивно перейти до перших спроб історичних узагальнень і висновків щодо дерев'яної культової архітектури Галицької землі XII–XIII ст. [14; 25; 40; 42; 45; 46; 48; 49; 59; 54; 55; 56; 57; 58; 60; 67; 69; 78; 79; 82; 83]

1. В кінці XIX ст. на городищі Хом (літописний Василів на Дністрі), яке трактувалось Б. Тимощуком як феодальний замок, а автором, як замок міського посадника, чернівецьким істориком І. Кайндлем виявлено залишки кам'яної основи дерев'яного церковного зрубу (8 x 8 м). У ньому знайдено зруйнований кам'яний саркофаг. Поряд з церквою (зі сходу) Б. Тимощуком у 1967 р. було виявлено і сліди невеликого кладовища XII–XIII ст. [73, с. 148] І. Могитич вважає, що розбивочний квадрат церкви дорівнював 7,4 x 7,4 м, тобто 16 x 16 ліктів, а зі сходу ще, ймовірно, знаходився вузький трапецієподібний вівтар [49, с. 5] (рис. 51-1).

2. У 1960 році залишки дерев'яної церкви XII–XIII ст. було виявлено чернівецьким археологом Б. Тимощуком біля с. Вікно Заставнівського району Чернівецької області (селище Мартинівка) [72, с. 162]. За даними автора розкопок видно, що це була двозрубна будівля з трапецієподібною апсидною частиною. Основний зруб розміром 6 x 6 м. Під час розкопок простежено окремі великі камені, на яких стояли нижні вінці центрального зрубу. В апсидній частині (довжиною 1,5 м) виявлено суцільні кам'яні фундаменти. Загальна довжина церкви становила 7,5 м. Особливої уваги заслуговують знайдені тут керамічні плитки чотирикутної (14 x 13 см) та трикутної (12 x 12 x 12 см) форми від мозаїчної підлоги та фрагменти штукатурки, вкритої фресками. В середині храму виявлено підплитове поховання та кам'яну гробницю-костницю з двома захороненнями. Костниця розміром 0,6 x 0,5 x 0,6 x 0,5 м і висотою 0,4 м. Навколо церкви було невелике кладовище, а увесь цей культовий комплекс знаходився на невисокому пагорбі в центральній частині поселення сільського типу XII–XIII ст. [72, с. 138-141] (рис. 51-2).

3. У 1977–1978 рр. ленінградським археологом О. Іоаннісяном, львівським І. Свєшніковим, та архітектором І. Могитичем на посаді

літописного Звенигорода на Білці було відкрито залишки ще одного дерев'яного храму XII ст. [28] Це була прямокутна (6,95 x 9,7 м) будівля з прямокутною (3,25 x 5,55 м) апсидою без фундаментів. І. Могитич вважає, що ця церква (П'ятницька) була тридільною. Тут до п'ятистінка (рівношироких) нави і бабинця прилягав прямокутний зруб вівтаря. Розбивочний квадрат нави мав 6,5 x 6,5 м (14 x 14 ліктів), зовнішні розміри нави з бабинцем 6,95 x 9,7 м (15 x 21 лікоть), а вівтарного зрубу – 3,25 x 5,55 м (7 x 12 ліктів) [49, с. 7]. Від мозаїчної підлоги (на жовтій глиняній підоснові) залишився в окремих фрагментах такий набір керамічних плиток: трикутні (10 x 12 x 12 м) і прямокутні (11,5 x 14,5 см). Окремі трикутні плитки були орнаментовані «плетінкою». Крім них, виявлено одиничні екземпляри фігурних і стрілоподібних плиток, які утворювали в мозаїчному наборі окремі орнаментальні пояси й омфалії. Плитки полив'яні, трьох кольорів (жовті, зелені, коричневі). Під підлогою, вздовж стін, знаходилися й окремі поховання. Навколо церкви засвідчено наявність невеликого кладовища.

4. У 1981–1982 рр. автором було відкрито і досліджено Олешківську ротонду – зовсім невідомий не тільки в давньоруській, а й у середньовічній архітектурі тип двадцятигранної ротонди (з триапсидним прирубом зі сходу і внутрішньою колонадою з 10 стовпів. Довжина 19,45 м і ширина 18,5 м. Азимут 60°. Діаметр розбивочного кола дорівнював 18,5 м (40 ліктів) [49, с. 7]. Величина модуля дорівнює 1 бемі (кроку) (2,5 стопи) [24, с. 10] (рис. 52-1).

5. У 1984–1985 рр. автором було виявлено і досліджено дерев'яну церкву на городищі Замчище, яке було, очевидно, приміським монастирем літописного (1229 р.) міста Василева на Дністрі (Чернівецька область, Заставнівський район, с. Василів). Як показали наші охоронні археологічні розкопки, церква входила до системи зрубних оборонних стін, які стояли вздовж берега р. Дністер [5; 6]. Значною мірою вона була знищена сучасними ямами для добування глини й окопами Першої світової війни. Беручи до уваги поширення і концентрацію керамічних плиток від мозаїчної підлоги та наявність захоронень, які утворювали в плані чітку самостійну групу, вдалося реконструювати форму церкви і встановити її приблизні розміри. Це була велика (9,5 x 13 м) зрубна будівля без фундаментів, яка своєю трапецієподібною (апсидною) частиною (довжиною 4 м) входила до системи оборонних

зрубних стін. Нава розміром 9,5 x 9,5 м. Розбивочний квадрат 9,25 x 9,25 м, тобто 20 x 20 ліктів, та висунутий на 8 ліктів трапецієподібний вівтар [49, с. 5]. Мозаїчна підлога цієї церкви була викладена трикутними керамічними плитками двох типів. До першого належать прості чотирикутні плитки розміром 12 x 12 см та 14 x 14 см. Усього їх знайдено понад 200 (цілих і у фрагментах). До другого типу належать плитки розміром 12 x 12 см із зображеннями: грифона (23 фрагменти), орла в геральдичній позі (14 фрагментів), та оленя* (4 фрагменти). Останні (оленя) виконані в народній декоративній манері. Плитки з зображеннями орла і грифона ідентичні тим, які знайдені в церквах княжого Галича: Успенському соборі та церкві-квадрифолю в ур. Полігон. Колір поливи жовтий, коричневий і зелений. Крім плиток, на території церкви виявлено багато залізних цвяхів та фрагменти хороса (панікадила). Під підлогою знайдено 7 захоронень, які було розміщено вздовж стін церкви. Глибина поховань 0,55–0,65 м. Могильні ями не простежуються.

Одне поховання підплитове. У всіх семи захороненнях відзначена одна особливість: під головою і в ногах знаходилися «подушки» з керамічних плиток. Руки складено на животі. Ще 17 поховань досліджено на території кладовища, яке займало всю південно-східну частину городища. Городище і церковний комплекс відносяться до XII – першої половини XIII ст. (рис. 52-4)

6. У 1986–1990 рр. львівським архітектором Ю. Лукомським було досліджено на посаді княжого Галича (ур. Царинка) залишки сильно згорілої дерев'яної церкви другої половини XII – XIII ст. [42]. Автор розкопок стверджує, що план храму мав форму рівнораменного хреста, видовженого зі сходу трьома апсидами. У внутрішній частині ще були два окремі стовпи-колони. Інакше кажучи, це була хрещата в плані рівнораменна церква, збудована за принципом перетину двох прямокутників. Нава та бічні рамена видовжені на схід апсидами. Загальні розміри церкви в плані на рівні фундаментів 18,9 x 14,65 м (40 x 31,5 ліктя). Церква розпланована на основі кола радіусом 4,6 м (10 ліктів). [49, с. 10]. Фундаменти викладені в ровах річковим камінням на глиняному розчині. Їхня ширина 0,9–1 м, а глибина 0,7–0,8 м. Заглиблені в материк на 0,3–0,45 м. Підлога храму

* Олень – символ християнської душі. Неофіт. У Псалтирі олень вважався також символом хрещення і навіть Христа у земному житті (рис. 53; 54).

вимощена тесаними плитами вапняку і полив'яними керамічними плитками. Плиги викладені у поперечному напрямку до головної осі церкви. Їх розміри від 0,3 x 0,3 до 0,9 x 0,75 м. Товщина 7–12 см. Керамічні плитки розміром 12 x 12 см і товщиною 1,2 см. Колір жовтий, червоний (коричневий) і зелений. Плитки викладені на шарі вапняно-піщаного розчину. Окремі з них мають зооморфні та рослинні рельєфи. Зокрема, міфічного Василіска (гр. «маленький імператор»).

У церкві знайдено три вапнякові саркофаги. В одному (в підбанному квадраті) лежав чоловік. Руки витягнуті вздовж тіла. Зі сходу до нього примикав торцем другий. Поховання гут не було. Третій саркофаг відкрито в південному приділі, де його було встановлено ще при закладці споруди. В ньому виявлено два кістяки. Один, чоловічий (40–50 років) руки якого були витягнуті вздовж тіла. Другий – жіночий (60 років). Ще один зруйнований саркофаг (білокам'яний) знайдено біля західної стіни південної нави. Крім саркофагів, у храмі виявлено і окремі поховання, обкладені плитами. Навколо церкви-усипальниці розміщувалось і невелике кладовище (багатошарове). Автор розкопок вважає, що даний храм був літописною церквою св. Івана. В XIII ст. на місці цього згорілого храму почали будувати велику (20,6 x 16 м) кам'яну церкву, фундаменти якої повністю охопили рештки дерев'яної. Вона так і не була збудована. Церква і кладовище входили, очевидно, до комплексу міського монастиря, який існував тут ще декілька століть (рис. 49-1).

7. У 1987–1990 рр. на посаді княжого Галича (ур. Церквиська). Ю. Лукомським було розкопано залишки ще однієї невеликої дерев'яної церкви XII ст. Церква зрубної конструкції. Складалася з двох майже квадратних клітей: більшої – нави (7,4 x 7,1 м) та меншої – апсиди (4 x 4,16 м). Навколо церкви розміщувалось невелике кладовище. Будівля згоріла, очевидно, десь у другій половині XII ст., і на її місці в XIII ст. було побудовано велику (22,7 x 11 м) одноапсидну муровану церкву – католицький костел. Вона проіснувала до початку XV ст. [40, с. 29-31] (рис. 49-2).

8. У 1987–1990 рр. автором проводилися охоронні розкопки дерев'яної церкви та кладовища, які знаходилися на території укріпленого ремісничого посаду літописного (1214 р.) міста Биковен на Дністрі (с. Буківна Тлумацького району Івано-Франківської області). Церковна будівля займала домінуюче підвищене місце на майданчику городища

зрубних стін. Нава розміром 9,5 x 9,5 м. Розбивочний квадрат 9,25 x 9,25 м, тобто 20 x 20 ліктів, та висунутий на 8 ліктів трапецієподібний вівтар [49, с. 5]. Мозаїчна підлога цієї церкви була викладена трикутними керамічними плитками двох типів. До першого належать прості чотирикутні плитки розміром 12 x 12 см та 14 x 14 см. Усього їх знайдено понад 200 (цілих і у фрагментах). До другого типу належать плитки розміром 12 x 12 см із зображеннями: грифона (23 фрагменти), орла в геральдичній позі (14 фрагментів), та оленя* (4 фрагменти). Останні (оленя) виконані в народній декоративній манері. Плитки з зображеннями орла і грифона ідентичні тим, які знайдені в церквах княжого Галича: Успенському соборі та церкві-квадрифолю в ур. Полігон. Колір поливи жовтий, коричневий і зелений. Крім плиток, на території церкви виявлено багато залізних цвяхів та фрагменти хороса (панікадила). Під підлогою знайдено 7 захоронень, які було розміщено вздовж стін церкви. Глибина поховань 0,55–0,65 м. Могильні ями не простежуються.

Одне поховання підплитове. У всіх семи захороненнях відзначена одна особливість: під головою і в ногах знаходилися «подушки» з керамічних плиток. Руки складено на животі. Ще 17 поховань досліджено на території кладовища, яке займало всю південно-східну частину городища. Городище і церковний комплекс відносяться до XII – першої половини XIII ст. (рис. 52-4)

6. У 1986–1990 рр. львівським архітектором Ю. Лукомським було досліджено на посаді княжого Галича (ур. Царинка) залишки сильно згорілої дерев'яної церкви другої половини XII – XIII ст. [42]. Автор розкопок стверджує, що план храму мав форму рівнораменного хреста, видовженого зі сходу трьома апсидами. У внутрішній частині ще були два окремі стовпи-колони. Інакше кажучи, це була хрещата в плані рівнораменна церква, збудована за принципом перетину двох прямокутників. Нава та бічні рамена видовжені на схід апсидами. Загальні розміри церкви в плані на рівні фундаментів 18,9 x 14,65 м (40 x 31,5 ліктя). Церква розпланована на основі кола радіусом 4,6 м (10 ліктів). [49, с. 10]. Фундаменти викладені в ровах річковим камінням на глиняному розчині. Їхня ширина 0,9–1 м, а глибина 0,7–0,8 м. Заглиблені в материк на 0,3–0,45 м. Підлога храму

* Олень – символ християнської душі. Неофіт. У Псалтирі олень вважався також символом хрещення і навіть Христа у земному житті (рис. 53; 54).

вимощена тесаними плитами вапняку і полив'яними керамічними плитками. Плити викладені у поперечному напрямку до головної осі церкви. Їх розміри від 0,3 x 0,3 до 0,9–0,75 м. Товщина 7–12 см. Керамічні плитки розміром 12 x 12 см і товщиною 1,2 см. Колір жовтий, червоний (коричневий) і зелений. Плитки викладені на шарі вапняно-піщаного розчину. Окремі з них мають зооморфні та рослинні рельєфи. Зокрема, міфічного Василіска (гр. «маленький імператор»).

У церкві знайдено три вапнякові саркофаги. В одному (в підбанному квадраті) лежав чоловік. Руки витягнуті вздовж тіла. Зі сходу до нього примикав торцем другий. Поховання тут не було. Третій саркофаг відкрито в південному приділі, де його було встановлено ще при закладці споруди. В ньому виявлено два кістяки. Один, чоловічий (40–50 років) руки якого були витягнуті вздовж тіла. Другий – жіночий (60 років). Ще один зруйнований саркофаг (білокам'яний) знайдено біля західної стіни південної нави. Крім саркофагів, у храмі виявлено і окремі поховання, обкладені плитами. Навколо церкви-усипальниці розміщувалось і невелике кладовище (багатошарове). Автор розкопок вважає, що даний храм був літописною церквою св. Івана. В XIII ст. на місці цього згорілого храму почали будувати велику (20,6 x 16 м) кам'яну церкву, фундаменти якої повністю охопили рештки дерев'яної. Вона так і не була збудована. Церква і кладовище входили, очевидно, до комплексу міського монастиря, який існував тут ще декілька століть (рис. 49-1).

7. У 1987–1990 рр. на посаді княжого Галича (ур. Церквиська). Ю. Лукомським було розкопано залишки ще однієї невеликої дерев'яної церкви XII ст. Церква зрубної конструкції. Складалася з двох майже квадратних клітей: більшої – нави (7,4 x 7,1 м) та меншої – апсиди (4 x 4,16 м). Навколо церкви розміщувалось невелике кладовище. Будівля згоріла, очевидно, десь у другій половині XII ст., і на її місці в XIII ст. було побудовано велику (22,7 x 11 м) одноапсидну муровану церкву – католицький костел. Вона проіснувала до початку XV ст. [40, с. 29–31] (рис. 49-2).

8. У 1987–1990 рр. автором проводилися охоронні розкопки дерев'яної церкви та кладовища, які знаходилися на території укріпленого ремісничого поселення літописного (1214 р.) міста Биковен на Дністрі (с. Буківна Тлумаського району Івано-Франківської області). Церковна будівля займала домінуюче підвищене місце на майданчику городища

(ур. Городище) навпроти воріт. Основу храму становила суцільна кам'яна вимостка товщиною до 0,3 м. Згідно зі складною формою площини цієї вимостки будівля, очевидно, була тризрубною: трапецієподібна вівтарна частина – апсида (2,5 x 5,2 x 2,5 x 4,8 м), центральна – шестирик (3,8 x 3,8 x 7,3 x 4,8 x 7,3 x 3,8 м), прямокутний притвор-бабинець (3,2 x 3,8 м). Загальна довжина будівлі становила 13,7 м. У центральній частині виявлено стовпову яму від колони. Азимут будівлі 90°. Під час досліджень знайдено багато залізних цвяхів та керамічних плиток від мозаїчної підлоги. Плитки трикутні (9,5 x 11,5 x 11,5 см), чотирикутні та ромбовидні. Крім того, є окремі плитки з орнаментом (плетінка) на лицевій стороні. Наявність різних типів плиток для вимостки підлоги пояснюється складною формою церкви. Буківнянська церква була побудована одночасно з укріпленнями городища і була одним з перших і основних об'єктів сформованого міського поселення (середина XII ст.).

На північ від апсидної частини церкви, на віддалі 1,7 м від неї, розміщене кладовище. Всього нами досліджено 72 поховання. Вони мають чітку рядну і групову систему планування [7; 8] (рис. 52-3).

9. У 1988–1989 рр. автором проводилися охоронні розкопки невеликої дерев'яної церкви в с. Пітрич на Дністрі, у ближній околицях княжого Галича [7; 8]. Тут на території укріпленого монастиря (ур. Гора-монастир), на невеликому природному підвищенні і було виявлено залишки церкви, частково знищеної пізньосередньовічними будівлями панського двору та оранкою. Фундаменти церкви складено з білої вапнякової плити (опоки) в один-два шари. Найкраще збереглися фундаменти північних стін. Фундаменти південної та східної стін, які розміщені на краю природного пагорба, зазнали сильної деформації – сповзання. Сліди фундаментів західної стіни зафіксовано лише на рівні передматерика у вигляді тонкого шару розмитого опоки.

Наявність поховань біля стін церкви дала можливість уточнити планування самої будівлі. Це була невелика дерев'яна однострубна споруда без апсиди типу каплиці-усипальниці. Цікавою особливістю її є те, що північна стіна має залом (1,5 м), який сприймається як своєрідний апсидний (вівтарний) приділ. У центральній частині храму виявлено три стовпові ями (діаметром 0,27; 0,3; 0,47 м і глибиною 0,35 м), які утворювали єдину компакту групу. Вони, очевидно, є залишком основи трьох колон, які пов'язані з особливістю констру-

кції будівлі і є центром двох розбивочних діагоналей храму. Загальні розміри фундаментів церкви: ширина 4,8 м і довжина 6,2 м. Ширина «вітаря» 3,2 м, довжина 2 м. Азимут 90°. Під час досліджень церкви-каплички виявлено багато залізних цвяхів, бронзовий підсвічник-примікарій (західноєвропейський імпорт) та фрагмент хороса-панікадила. Крім того, знайдено понад 600 фрагментів керамічних плиток від мозаїчної підлоги. Найбільша група – це трикутні плитки розміром 13 x 19 x 19 см. Друга група плиток – це фігурні плитки, які утворювали в наборі орнаментальні пояси. Модуль одного з них складався з трьох плиток: двох сегментів та фігурної серцевини, які утворювали квадрат (17,5 x 16 см). Колір поливи серцевини зелений, а сегментів – жовтий. До третьої групи належать фрагменти унікальних складнофігурних плиток із рельєфним малюнком. Усі вони свідчать про наявність тут мозаїчної підлоги, викладеної різнокольоровими трикутними плитками, та орнаментального пояса і омфалія з зображенням усередині. Під підлогою церкви-усипальниці знайдено 10 захоронень (7 розміщено в основній частині і 3 – в апсидній). Поховання двошарові. Всі захоронення здійснені у великих (1,9–2,05 x 0,6–0,8 м) і глибоких (до 1,4 м) могильних ямах. Всі поховання об'єднані єдиним поховальним обрядом (тілопокладення на спині, руки в більшості складено в комбінації: ліва – на грудях, права – на животі). Одне поховання було з «кам'яною подушкою». Всі захоронення належать зрілим чоловікам (40–60 років).

Біля церкви-усипальниці з усіх сторін, крім західної, де, очевидно, був вхід, знаходилось велике кладовище. Нами досліджено 66 поховань. Захоронення здійснені у великих і глибоких могильних ямах. Як і поховання на території церкви, вони двошарові і подібні за обрядом. Сім захоронень з «кам'яними подушками». Майже всі поховання чоловічі, безінвентарні.

Таким чином, як у церкві-усипальниці, так і на території прицерковного кладовища знаходилися в основному чернечі поховання цього укріпленого приміського чоловічого монастиря. Він був заснований, очевидно, десь на початку XIII ст. й існував до пізнього середньовіччя, що привело до довгого використання цього кладовища. Монастир не мав своєї окремої великої церкви, лише церкву-усипальницю, оскільки завжди належав до Успенського собору княжого Галича і катедрального монастиря (3 км звідси). У пізньосере-

дньовічний час тут продовжував існувати монастир св. Василя, а в новіший час знаходився панський маєток (рис. 52-2).

10. У 1988 р. О. Іоаннісяном та в 1989–1990 рр. Ю. Лукомським [40, с. 32-34] досліджувалися залишки невеликої дерев'яної ротондальної церкви біля княжого двору Галича-Крилосо в ур. Воскресенське. Її розкопки проводилися ще Л. Лаврецьким (1884 р.) та Я. Пастернаком (1941 р). Фундаменти подвійні. Ядро: забутовка рову плитами мергелю на глиняному розчині. Ззовні здійснена засипка (в рові) річковим каменем. На рівні давньої денної поверхні фундаменти мають зовнішню і внутрішню кам'яні відмостки. Досліджена і реконструйована Ю. Лукомським церква мала бути восьмигранною, дещо видовженої форми (по осі Пн. – Пд.). Вхід – у короткій південній грані. Нами простежено кам'яну доріжку, яка вела через кладовище до східної грані будівлі (вхід). Внутрішні розміри по поздовжній осі становили 8,25 м, по поперечній – 7,5 м. І. Могитич реконструює план Воскресенської ротонди як восьмигранник з розбивочним колом діаметром близько 10 м (радіус 4,6 м, або 10 ліктів) з розміщенням північної та південної граней у середину розбивочних кілків, як це прийнято в народному будівництві [49, с. 7]. Об'ємно-просторова композиція (реконструйована Ю. Лукомським) – «восьмерик на восьмерику» із заломом та світловим барабаном. Висота споруди дорівнювала довжині восьмерика зрубу. Покриття гонтове або свинцевими листами. Підлога викладена трикутними полив'яними плитками. Під підлогою, під стінами знаходилися окремі неглибокі поховання. Я. Пастернаком в ротонді знайдено два захоронення, а Ю. Лукомським – шість. Поховання в межах церкви тришарові (хронологічно). А саме XII ст., синхронні з церквою і пізні (XIV–XV ст.). Ю. Лукомський датує церкву-усипальницю XIII ст. (друга половина XII – XIII ст.). Навколо ротонди виявлено сліди великого багат шарового (до чотирьох шарів) кладовища (розкопки О. Іоаннісяна в 1989 р і автора в 1994 р.). Захоронення як чоловічі, так і жіночі та дитячі. Цей невеликий (0,3 га) церковний комплекс, очевидно, був кладовищем з ротондою (каплицею-усипальницею) для окремої групи мешканців княжого Галича латинського віросповідання (угорська залога тощо). Воскресенський церковний комплекс, очевидно, входив до сусіднього укріпленого монастиря (ур. Юрівське) та мав відношення до церковного комплексу з ротондою в ур. Прокаліїв Сад, де в XIII ст. не було кладовища (рис. 49-3). Воно появилось в XIV–XVI ст.

11. У 1977 році Б. Тимошуком на території невеликого Чорнівського городища (с. Чорнівка Новоселицького району Чернівецької області) в його найвищій, південно-західній, частині досліджено кам'яні фундаменти дерев'яної будівлі, яку він потрактував як дерев'яну церкву XII–XIII ст. На схід від неї виявлено синхронне їй кладовище. В 1989–1994 рр. тут проводилися дослідження І. Возним, який знову розкопав залишки цієї будівлі, але відніс її до двоповерхового житла – палацу феодала (житло № 4). Кладовище він датував другою половиною XIII–XIV ст. Останнім часом С. Пивоваровим дану споруду – дерев'яну церкву датовано початком XV ст. [58, с. 56-59]. Ним знайдено тут «закладні» монети (срібні півгроші Владислава II Ягелла). На нашу думку, більш вірогідне припущення Б. Тимошука, який відніс будівлю до церковного типу, що разом із кладовищем є частиною церковного комплексу. Відсутність керамічних плиток, типових для церковних споруд давньоруського часу, підтверджує її датування XIII–XIV (XV) ст. Кам'яні фундаменти завширшки 1,5 м і стоять як вимостка на денній поверхні. Церква прямокутної форми з уступом (заломом) у північно-східному куті, чим вона майже ідентична за планом і близька за розмірами Пітрицькій церкві-усипальниці. Очевидно, будівля була двозрубною: нава 5,2 x 4,8 м і вівтар 3,2 x 3,4 м. Загальна довжина 8,2 м. Орієнтація: північний захід – південний схід (рис. 51-3).

12. В 1994 р. на дитинці княжого Звенигорода І. Свешніковим виявлено залишки дерев'яної церкви-ротонди XII–XIII ст. [47]. Вона була тризрубною з великою навою розміром 10,65 x 9,73 (10,65) м., вівтарем 5,55 x 5,55 м. і вузьким (3 x 5,5 м.) бабинцем. Загальна довжина церкви становила 19,66 м. Нава і пресвітерія були пом'якшені зрізаними кутами. Зафіксовано сліди підвалин розміром 0,46 x 0,46 м. Підлога церкви була викладена керамічними плитками трикутної і квадратної форми. Уламки фігурних плиток вказують на існування в церкві омфалія [49, с. 7] (рис. 50-2).

13. В 1994 р. в центральній частині могильника XII–XIII ст. (с. Сокілець Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.) В. Захарієвим та І. Могитичем досліджено залишки згорілої дерев'яної церкви [49, с. 5]. Її рештки зафіксовано на глибині 0,3 м. від сучасної поверхні. Збереглися окремі камені на яких лежали підвалини зрубу. Місцями простежено фрагменти згорілих колод. Церква, очевидно, була дводіль-

ною. Нава розміром 4,2 x 4,7 м., вівтар 3,2 x 2,3 м. Загальна довжина будівлі становила 7 м. Відсутність мозаїчної підлоги з керамічних плиток і порушені при побудові церкви поховання XII-XIII ст. вказують на більш пізній період спорудження церкви (рис. 51-4).

14. В 1996 р. Юрієм Гінальським у Терепчі біля Сянюка (Польща) відкрито двозрубну дерев'яну церкву другої половини XIII ст. Нава розміром 5,5 x 6,0 м., вівтар 2,5 x 3,0 м. [49, с. 5] (рис. 50-3).

15. В 1997 р. Юрієм Гінальським відкрито ще одну дерев'яну двозрубну церкву датовану ним вже XII ст. Нава близька до квадрату, розміром 5,5 x 6,0 м. На схід від неї знаходився витягнутий, гранчастий вівтарний зруб розміром 4,5 x 3,0 м. [49, с. 5].

Таким чином, виявлення ще донедавна незнаних пам'яток дерев'яної галицької культової архітектури на основних типах давніх поселень (місто, монастир, замок, село тощо) дає змогу вперше конкретно говорити про значне поширення в Галицькій землі дерев'яних церков найрізноманітніших типів і форм. На цьому першому етапі досліджень можна говорити і про те, що у формуванні дерев'яної культової архітектури Галицького князівства мало місце використання окремих типів і форм як візантійської (православної), так і романської (латинської) архітектури, що було характерним і для кам'яної архітектури. Але при цьому визначальною була, безперечно, візантійська. Адже на цей час католицька і православна церкви склалися остаточно як дві різні і часто ворожі одна одній релігійні організації.

Окремі історики архітектури вважають, що дерев'яна культова архітектура Київської Русі є суто народною, яка йде від давньослов'янських традицій. Ці ж глибокі місцеві традиції слов'янської дерев'яної архітектури виховали і висококваліфікованих майстрів кам'яної архітектури. Все ж треба визнати, що на формування дерев'яної культової архітектури мала вплив насамперед кам'яна архітектура, яка йшла від ранньохристиянських (східних чи західних або південних) першовзірців. При цьому часто це було не просто наслідування традицій кам'яної архітектури, а використання більш раціональної й економічної форми, більше притаманної (характерної) для дерев'яної архітектури. В той же час можна говорити і про впливи давніх місцевих народних архітектурно-будівельних традицій дерев'яного житлового, оборонного і культового (язичницького) зодчества. Зокрема, давні дерев'яні церкви в Україні будувалися на основі традиційного чоти-

рикутного зрубу, рубленого з колод або брусів. Але їх розміри були обмеженими довжиною колод, яка становила 6–8 м. Тому для збільшення розмірів церкви змушені були групувати декілька зрубів. Так появились спочатку дводільні, а потім і тридільні споруди. Еволюція дерев'яних храмів дійшла таким чином до п'ятидільних, семидільних і навіть дев'ятидільних будівель [15; 44; 45; 46; 52; 55; 67; 69; 84]. Поза даною еволюційною схемою розвитку дерев'яного церковного зодчества в Україні знаходиться надзвичайно цікавий і рідкісний тип дерев'яного «храму-ротонди» [22; 23; 24; 27; 29; 68; 86]. Дерев'яна ротондальна будівля давала можливість у кілька разів збільшити площу приміщення, наблизившись таким чином до великих кам'яних (мурованих) храмових будівель. Згодом кам'яна і дерев'яна культова архітектура почали взаємно впливати одна на одну, утворивши тоді справді самостійні регіональні церковні архітектурні школи. В XII–XIII ст. цей процес було лише започатковано.

У праці викладено результати археологічних досліджень Олешківської ротонди, які проводилися в 1981–1984 рр. у с. Олешків Снятинського району Івано-Франківської області. Було відкрито зовсім невідомий не тільки в давньоруській, а й у середньовічній архітектурі Центральної Європи тип двадцятигранної дерев'яної ротонди. Вона складалася з основної частини – розімкнутого дванадцятигранника і трьохапсидного прирубу зі сходу. В середині споруди виявлено 10 стовпових ям від дерев'яної колонади, яка служила опорою для верхньої надбудови. Діаметр підкупольного кола становив 8,3 м. Побудована в центричному плані, ротонда мала значні розміри: довжину 19,45 м та ширину 18,5 м. Діаметр розбивочного кола становив 18,5 м. Висота ротонди мала бути близько 24 м. Усю площу підлоги (крім апсидної частини) було викладено по колу трикутними керамічними полив'яними плитками з таким модульним чергуванням: жовті – зелені – жовті – коричневі – жовті – зелені і т. д. У підкупольній, центральній, частині храму з фігурних керамічних плиток було викладено складну мозаїчну сюжетну композицію у вигляді чотирьох великих і п'яти малих орнаментальних кіл-омфалій. У середині великих кіл (діаметром 0,96 м) знаходилися великі мозаїчні зображення. Зокрема, орла, голуба, грифона. Тло коричневе, а саме зображення жовтого кольору. В середині малих орнаментальних кіл (діаметром 0,62 м) було вміщено, очевидно, зображення серафимів. Усі зображення об'єднані однією темою і композиційно відповідають храму-ротонді. Масштаб усіх мозаїчних зображень дорівнює масштабів всієї просторової системи храму, що свідчить про єдину архітектурно-художню композицію. Храм служив і усипальницею. Під підлогою виявлено 23 підплитових захоронення, які розміщувались окремими (сімейно-родовими) групами вздовж стін храму. Навколо Олешківської ротонди, в основному зі сходу, було і сучасне йому кладовище. Всього нами досліджено 110 поховань (з імовірних 400–500), які за своїм обрядом ідентичні захороненням у ротонді. Разом з кладовищем Олешківська ротонда утворювала єдиний церковний комплекс, який займав 1/5 частину території городища (внутрішня площа майданчика 1,3 га). Олешківська ротонда була і композиційним центром цього унікального «круглого» городища, очевидно, збудованого в середині XII ст. як церковний, монастирський

комплекс. Зараз поки що важко сказати однозначно, хто був його засновником і хто був його творцем. Засновником міг бути і сам галицький князь Ярослав Осмомисл, а міг бути і Андронік Комнин – майбутній візантійський імператор. А творцем цього унікального монастирського комплексу і Олешківської ротонди, очевидно, міг бути професійний архітектор з першої Галицької архітектурної артілі, яка саме тоді почала в Галичі будівництво перших кам'яних храмів, у тому числі й Успенського собору. Він приїхав сюди, щоб організувати і спланувати будівництво укріпленого монастиря і Олешківської ротонди. Виконавцями ж могли бути і місцеві народні майстри, яким було знайоме дерев'яне будівництво, можливо, навіть краще, ніж самому галицькому архітектору – будівничому кам'яних храмів. Олешківська ротонда мала відтворити в дереві вигляд знаменитої в Європі кам'яної ротонди св. Доната в м. Задарі (Хорватія, Далмація), яка була побудована там ще у IX ст. (805 р.).

Олешківська ротонда – надзвичайно складна дерев'яна культова будівля як за планом і технічним виконанням побудови, так і за внутрішнім декоративним оформленням. За всім цим криється висока професійність усіх майстрів: від архітектора – до столяра і художника-кераміста. Тому Олешківська ротонда, після археологічного дослідження, вимагає спеціального комплексного архітектурно-будівельного, художньо-мистецького та релігієзнавчого аналізу. Але для цього була необхідна спочатку повна публікація матеріалів археологічних досліджень, що ми і поставили за мету в даній праці.

Дерев'яна церковна архітектура Давньої Русі археологічно представлена всього лише 20 храмами. З них, на території Галицької землі їх відомо 15. Чотири досліджено автором. Така невелика кількість археологічно відомих дерев'яних храмів, очевидно, пояснюється не лише поганою збереженістю в землі залишків будівель цього типу і не розробленою методикою їх виявлення і вивчення, але і особливостями самих процесів ранньої християнізації в Київській Русі.

Київська Русь на час прийняття християнства стала могутньою язичницькою державою. За півтора століття свого існування вона вже пережила декілька релігійних реформ. Остання (980 р.) мала чітке оформлення монотеїстичних тенденцій в язичницькій релігії, що відповідало і процесам централізації східнослов'янських племен в рамках однієї держави. А це означає, що на середину X ст. існувала, очевидно,

не тільки розвинута державна язичницька ідеологія і відповідний пантеон богів, але і соціально структурована релігійна інфраструктура. На її вершині був князь-верховний жрець, а внизу чисельна і дуже впливова група нижчих жерців. Це не було лише просте сільське знахарство з «волхвів», «ведунів» і «чародіїв», а справді класичне жрецтво – представники державної релігії. Саме вони впроваджували в життя релігійні реформи і виконували щоденні загально-общинні і загально-племінні ритуальні дієства («собори» в «храмах ідолських») та слідкували за дотриманням всіх родових обрядів і державних законів («князівських уставів»).

Запровадження християнства в Київській Русі (988 р.) відбувалося також як нова державна релігійно-політична реформа, яка повинна була остаточно оформити ідеологічну перемогу нового соціально-економічного і державного устрою. Першими охрестилася сама князівська родина і військова дружина (985/987 р.). Другими, очевидно, було охрещено язичницьких жерців*, а третіми всі інші соціальні групи населення («народ»). Такий порядок християнізації, який міг тривати в часі декілька років, очевидно, був витриманий як в столиці, так і в регіонах. Правда, в регіонах християнізація проводилася важко, оскільки вона супроводжувалася одержавленням цих земель київськими князями. Християнізація закріплювала одержавлення (феодалізацію), залежність цих земель від Києва. Тут язичництво виступало як «національна» релігія, а християнство як «великокнязівська – великодержавна». Тому на деяких окраїнах християнізація населення відбулася пізніше і в боротьбі та в протистоянні. Остаточно вона сформувалася як релігія окраїнних земель лише в кінці XI – на початку XII ст., коли тут виникли свої князівства. Вони потребували своєї нової ідеологічної підтримки, яку могла дати лише християнська релігія. Старе боярство орієнтувалось на стару язичницьку віру. Тому літописець часто говорить про них – «безбожні бояри».

* Частина з них прийняла безпосередню участь в новій релігійній реформі. Таким чином вони забезпечили її реалізацію, а з другого боку зберегли за собою свою традиційну роль і становище в державі та в суспільстві. Тому такими достатньо швидкими були успіхи християнізації, яка проводилася і через служителів язичницького культу. В цьому була і особливість Києво-руського християнства, де поєдналось язичництво зі східним і західним християнством. Інколи його називають просто «двовір'ям», або «православним язичництвом».

Християнізація змінила все суспільство. Воно стало християнським і на другий день повинно було жити вже за християнськими обрядами і дотримуватися християнського ритуалу. А всі вони були пов'язані з храмом. Саме тут відбувалося таїнство хрещення, причастя, миропомазання, вінчання та соборування. Ходіння до храму і участь в богослужіннях були обов'язковими в християнському ритуалі спілкування з Богом.

Потреба в численних храмах з'явилась в Київській Русі разом з християнством. На відміну від невеликих дерев'яних «храмів ідолських» де знаходився ідол, а народ ззовні, в християнському храмі все релігійне дійство відбувалося всередині приміщення.

Першими храмами в Київській Русі, очевидно, були кам'яні (муровані) столичні храми, які ставали ідейними символами Церкви і держави. Вважається, що традицій побудови подібних кам'яних споруд в Київській Русі не було. Тому справді, перші кам'яні храми були іноземними архітектурно-будівельними артілями. А за взірць брали найбільш відомі християнські святині. Перші дерев'яні давньоруські храми, очевидно, були спорудженні вже місцевими артілями на основі народних традицій житлово-господарського, оборонного, а можливо і культового (язичницького) дерев'яного будівництва. На відміну від кам'яної (мурованої) церковної архітектури у Візантійській і Римській Церквах не було традицій дерев'яного храмового будівництва, що могло би вплинути на генезу давньоруської дерев'яної церковної архітектури.

Що таке дерев'яний храм для X ст. в Київській Русі часу прийняття Християнства. Це найперше будинок («храм», «церква» – «будинок Бога») в якому відбувалась Літургія. Масова християнізація населення Київської Русі вимагала відповідно швидкого і масового будівництва храмів для вчорашніх язичників, а сьогодні християн-неофітів. Першими такими давньоруськими храмами і були, очевидно, справді, окремі, традиційні за планово-конструктивними особливостями прості будинки — «храмини». Вони могли від інших лише хрестом над західними дверима і іконою всередині. Тому їх так важко археологічне розпізнати (виділити) дослідникам серед загальної житлово-господарської забудови. Ця невизначеність, включаючи топографію розміщення і утруднює археологічний пошук та культове визначення дерев'яних церков X – XI ст.

Кам'яні храми XII – XIII ст. споруджувались вже переважно своїми князівськими архітектурно-будівельними артільми, які були в більших столичних (митрополичих, єпископських) центрах. Вони продовжували і розвивали вже традиції, які були набуті в попередні часи, що приводило до формування окремих місцевих архітектурних шкіл. Але і в цей час не відмовлялись від послуг Артіль з інших країн. Особливо, в регіонах, які в цей період феодальної роздробленості формували свої князівства і свою церковну організацію часто в боротьбі з великокнязівською владою. Як і в рані часи (X – XI ст.). Артіль завжди керувались (пристосовувались) до архітектурних (церковних) ідей Замовника. Дерев'яні храми XI – XIII ст. вже мають єдину топографію розміщення, а їх планувально-просторова схема відповідає канонічне затвердженням формам і орієнтації. Зокрема, з обов'язковим вівтарем (жертвником) зі сходу і з притвором (трапезною) із заходу. Тепер вони вже нічим не відрізнялись від кам'яних храмів, які стали для них обов'язковим канонічним взірцем. Але при цьому не втративши, а розвинувши місцеві традиції (особливості) набуті в попередні часи побудови перших дерев'яних храмів («храмин»). Археологічне дерев'яні храми XII – XIII ст. виявлені саме завдяки цим канонічним архітектурно-планувальним особливостям та наявністю керамічної мозаїки підлоги. Крім того, часто біля них, зі сходу, розміщувались кладовища, які разом формували єдиний церковний комплекс.

Все ж, археологія дерев'яних храмів Давньої Русі і надалі залишається маловивченою і маловідомою. Це один із наймолодших напрямків досліджень в археологічній науці, який оформився лише в 70 – 80-х рр. XX ст. Саме тоді на території давньої Галицької землі було виявлено залишки 12 дерев'яних храмів, що виводить її на перше місце по дослідженню (археології) дерев'яного церковного будівництва в Україні-Русі.

Джерела

Архів Інституту археології НАН України

1. Томенчук Б. П. Звіт про розкопки давньоруського городища Замчище в с. Василів Чернівецької області, проведені в 1978 році. – 1978/68. – 22 с.

2. Томенчук Б. П. Звіт про розвідкові охоронні розкопки на городищі Замчище в с. Олешків Снятинського району Івано-Франківської області, проведені в 1981 році. – 1981/33. – 13 с.

3. Томенчук Б. П. Звіт про охоронні розкопки на давньоруському городищі Замчище в с. Олешків Снятинського району Івано-Франківської області, проведені в 1982 році. – 1982/123. – 28 с.

4. Томенчук Б. П. Звіт про охоронні розкопки на давньоруському городищі Замчище в с. Олешків Снятинського району Івано-Франківської області, проведені в 1983 році. – 1983/100. – 33 с.

5. Томенчук Б. П. Звіт про охоронні розкопки на давньоруському городищі Замчище в с. Олешків Снятинського району Івано-Франківської області, проведені в 1984 році. – 1984/169. – 18 с.

6. Томенчук Б. П. Звіт про охоронні археологічні дослідження, проведені відділом охорони пам'яток історії та культури при Івано-Франківському краєзнавчому музеї в 1985 році. – 1985/61. – 18 с.

7. Томенчук Б. П. Звіт про археологічні дослідження, проведені в 1988 році. – 1988/86. – 23 с.

8. Томенчук Б. П. Звіт про археологічні дослідження, проведені в 1989 році. – 1989/158. – 17 с.

Література

9. Алпатов М. В. Древнерусские мозаики и фрески XI–XV веков. – М., 1973.
10. Асеев Ю. С. Архітектура Київської Русі. – К., 1969.
11. Асеев Ю. С. Архитектура древнего Киева. – К., 1982. – С. 5–112.
12. Асеев Ю. С. Джерела. Мистецтво Київської Русі. – К., 1980.
13. Асеев Ю. С. До питання про стильову періодизацію архітектури Київської Русі // Старожитності Русі-України. – К., 1994. – С. 90–91.
14. Ауліх В. До історії давньої галицької архітектури // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 1992. – Вип. 2. – С. 82–83.
15. Афанасьев К. Н. Построение архитектурной формы древнерусскими зодчими. – М., 1961. – 270 с.
16. Беляев Л. А., Чернецов А. В. Русские церковные древности (Археология христианских древностей средневековой Руси). – М., 1996.
17. Боровський Я. Е., Толочко П. П. Київська ротонда // Археологія Києва. Дослідження і матеріали. – К., 1979. – С. 101–103.
18. Брайчевский М. Ю. Утверждение христианства на Руси. – К., 1989. – С. 248, 250.
19. Вагнер Г. Мастера древнерусской культуры. Рельефы Юрьева – Польского. – М., 1966.
20. Вагнер Г. Тысячелетние корни. – М., 1991.
21. Воронин Н. Н. Архитектурный памятник как исторический источник. – СА. 1954. – Т. 19. – С. 41–76.
22. Диба Ю. Ротонда 961–962 років у межах найдавнішого городища на Старокиївській горі // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1998. – Т. ССXXXV. Праці археологічної комісії. – С. 524–558.
23. Диба Ю. Етноконфесійна приналежність ротонд X–XIII ст. українсько-польського та українсько-угорського порубіжжя // Народознавчі зошити. Зопит 2(32). – Львів, 2000. – С. 222–227.
24. Диба Ю. Архітектура українських храмів-ротонд другої половини X – першої половини XIV століть. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури. – Львів, 2000.
25. Драган Михайло. Українські дерев'яні церкви. – Львів, 1937.
26. Жишкович В. Пластика Русі-України (X – перша половина XIV ст.). – Львів, 1999. – С. 50–53.

27. Иоаннисян О. М. Центрические постройки в галицком зодчестве XII в. // КСИА. – Вып. 172. – М., 1982. – С. 39–46.
28. Иоаннисян О. М. Основные этапы развития галицкого зодчества // Древнерусское искусство. Художественная культура X – первой половины XIII в. – М., 1988. – С. 45–50.
29. Иоаннисян О. М. Храмы-ротонды в Древней Руси // Иерусалим в русской культуре. – М., 1994. – С. 104–110.
30. Иоаннисян О. М. Деятельность романских мастеров на Руси в XI–XIII вв. // История и культура ранних и средневековых славян. Труды VI Международного конгресса славянской археологии. – М., 1999. – С. 210–222.
31. Каргер М. К. Вновь открытые памятники зодчества XII–XIII вв. во Владимире-Волынском // Ученые записки Ленинградского университета. Серия исторических наук. Вып. 29. № 252. – Ленинград, 1958. – С. 25–28.
32. Комеч А. И. Древнерусское зодчество конца X – начала XII вв. – М., 1987. – С. 315–318.
33. Красовский И. С. Монументальные сооружения в древнерусском городе X – первой половины XIII веков. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата архитектуры. – М., 1988.
34. Кузьмин А. Г. Падение Перуна (Становление христианства на Руси). – М., 1988.
35. Крип'якевич І. П. Галицько-волинське князівство. – К., 1984. – 173 с.
36. Лазарев В. Н. Искусство средневековой Руси и Запад (XI–XV вв.) // XIII Международный конгресс исторических наук. – М., 1970. – С. 9–10.
37. Лазарев В. Н. Древнерусские мозаики и фрески. – М., 1973. – 456 с.
38. Літопис руський за Іпатським списком (переклав Л. Махновець). – К., 1989.
39. Литаврин Г. Г. Византия, Болгария, Древняя Русь (IX – начало XII вв.). – Санкт-Петербург, 2000.
40. Лукомський Ю. Архітектурна спадщина Давнього Галича. – Галич, 1991.

41. Лукомський Ю. Археологічно-архітектурне вивчення пам'яток давнього Галича. Підсумки та завдання // Археологічні студії. – Київ – Чернівці, 2000. – Вип. 1. – С. 91–98.
42. Лукомський Ю. Невідомі церкви на подолі княжого Галича // Записки НТШ. – Львів, 1998. – Т. ССXXXV. – с. 359–593.
43. Макаров Н.А. Каменные подушки в погребениях древнерусских городских некрополей // СА. – 1981. – № 2. – С. 111–116.
44. Максимов П. Н. Творческие методы древнерусских зодчих. – М., 1976. – С. 11–97.
45. Могитич І. Народна архітектура Українських Карпат XV–XX ст. – К., 1987.
46. Могитич І. Нариси архітектури української церкви. – Львів, 1995. – С. 4–6.
47. Могитич І. Церкви Звенигорода // Вісник Інституту «Укрзахідпроектреставрація». Ч. 3. – Львів, 1995. – с. 18–21.
48. Могитич І. Сторінки архітектури Галичини і Волині XII–XIV ст. // Вісник Інституту «Укрзахідпроектреставрація». Ч. 8. – Львів, 1997. – С. 3–20.
49. Могитич І. Археологічно відкриті дерев'яні церкви Галичини і Волині X–XIV ст. // Вісник Інституту «Укрзахідпроектреставрація». Ч. 9. – Львів, 1999. – С. 3–14.
50. Могитич І. Архітектура давнього Галича та Галицької землі // Галич і Галицька земля в українському державотворенні. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 166–184.
51. Моця О., Ричка В. Київська Русь: від язичництва до християнства. – К., 1996.
52. Моця О. П. Карпати у X–XIV століттях // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат. – Львів, 1999. – Т. 1. – с. 350–355.
53. Муратова К. Средневековый bestiарий. – М., 1984.
54. Пастернак Я. Археологія України. – Торонто, 1961. – с. 627–627.
55. Патріарх Димитрій (Ярема). Церковне будівництво Західної України. – Львів, 1998. – С. 7–10.
56. Петрик В. До проблеми формування Галицької архітектурної школи // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Тези доповідей міжнародної конференції. – Львів, 1993. – С. 66–68.

57. Петрик В. Галицька архітектурна школа XII–XIII ст. на фоні тогочасної європейської архітектури // Нові матеріали з дослідження пам'яток архітектури та містобудування. Наукові зошити кафедри реставрації. – № 1. – Львів, 1996. – С. 76–79.
58. Пивоваров С. Християнські старожитності в межиріччі Верхнього Пруту та Середнього Дністра. – Чернівці, 2001. – 151 с.
59. Рапов О. М. Русская церковь в IX – первой трети XII вв. Принятие христианства. – М., 1988.
60. Раппопорт П. А. К вопросу о сложении галицкой архитектурной школы // Славяне и Русь. – М., 1968. – С. 459–462.
61. Раппопорт П. А. Древнерусская архитектура. – М., 1970.
62. Раппопорт П. А. Русская архитектура X–XIII вв. // Археология СССР. Свод археологических источников. – Л., 1982. – Вып. Е1 – 47.
63. Раппопорт П. А. Зодчество Древней Руси. – Ленинград, 1986. – С. 88–94.
64. Раппопорт П. А. «Латинская церковь» в древнем Смоленске // Новое в археологии. – М., 1972. – С. 283–289.
65. Раппопорт П. А. О роли византийского влияния в развитии древнерусской архитектуры. – ВВ, 1984. – Т. 45. – С. 185–191.
66. Раппопорт П. А. Ориентация древнерусских церквей // КСИА. – 1974. – Вып. 139. – с. 43–48.
67. Рожко М. Ф. Міста, дерев'яне будівництво, наскельні та оборонні споруди Карпат IX–XIV ст. // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат. Археологія. Антропологія. – Львів, 1999. – Т. 1. – с. 361–461.
68. Січинський В. Ротонди на Україні. Відбитка з наукового збірника за 1929 р. історичної секції Української Академії наук. – К., 1929.
69. Січинський В. Історія українського мистецтва. – Нью-Йорк, 1956.
70. Софрон Мудрий. Нарис історії церкви в Україні. – Рим, 1990. – с. 30–51.
71. Татищев В. Н. История Российская. – М. – Л., 1963. – Т. II.
72. Тимощук О. Б. Давньоруська Буковина. – К., 1982. – С. 138–141.
73. Ткачук Т. М., Тимус К. Л. Галицькі керамічні плитки із рельєфними зображеннями та гончарні клейма. Каталог. – Галич, 1997. – 59 с.
74. Толочко П. П. Древняя Русь. – К., 1987. – С. 192–207.
75. Толочко П. П. Древнерусский феодальный город. – К., 1989. – 254 с.

76. Томенчук Б. Исследования древнерусского городища в с. Олешкове // Археологические открытия 1984 г. – М., 1985. – С. 366.
77. Томенчук Б. Олешковская ротонда // Проблемы изучения древнерусского зодчества. / По материалам архитектурно-археологических чтений, посвященных памяти П. А. Раппопорта. 15-19 января 1990 г. – СПб., 1996.
78. Томенчук Б. Охоронні дослідження дерев'яних храмів Галицької землі // Археологічні дослідження, проведені на території України протягом 80-х років державними органами охорони пам'яток та музеями республіки. Збірник наукових праць. – К., 1992. – С. 87–95.
79. Томенчук Б. Археологія дерев'яних храмів Галицької землі / Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 1992. – Вип. 2. – С. 84–86.
80. Томенчук Б. Дослідження дерев'яного храму-ротонди на давньоруському городищі в Олешкові на Пруті // Наукові записки Івано-Франківського краєзнавчого музею. – Івано-Франківськ, 1993. – Вип. 2. – С. 3–15.
81. Томенчук Б. Дослідження дерев'яної ротонди на давньоруському городищі в Олешкові на Пруті // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1993. – Т. ССХХV. – С. 87–96.
82. Томенчук Б. Археологія дерев'яних храмів Галицького князівства // Галицько-Буковинський хронограф. – Івано-Франківськ, 1996. – № 1. – С. 7–22.
83. Томенчук Б. Археологія дерев'яних храмів Галицького князівства // Науковий вісник Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ, 1999. – Вип. 1. – С. 16–24.
84. Трусов О. А. Памятники монументального зодчества Белоруссии XI–XVII вв. – Минск, 1988.
85. Фіголь М. П. Мистецтво стародавнього Галича. – К., 1997.
86. Фіголь М. П. Галицькі ротонди // Галич і галицька земля. – Київ-Галич, 1998. – с. 135-140.
87. Ширинський П. А. Археологические параллели к истории христианства на Руси и в Великой Моравии // Древняя Русь и славяне. – М., 1978. – с. 203-206.
88. Швець Я. Питання світла, кольору та зорового сприйняття в архітектурі української церкви. – Львів, 1995.

89. Шапов Я. Н. Государство и церковь Древней Руси X–XIII вв. – М., 1989.

90. Słupecki L.P. Słownik Pagan Sanctuaries. – Warszawa, 1994.

91. Mole W. Sztuka słowian południowych. – Wrocław, Warszawa, Kraków, 1962. – S. 61–62.

92. Kaczmarczyk Z. Miast Dalmatyńskie do początku XIII wieku. – Warszawa-Poznań, 1976. – S. 75–77.

93. Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku. – Warszawa, 1971. – S. 75–77.

94. Kurek J. Sakrum i mentalność w kształtowaniu świątyni kościoła wschodniego. – Kraków, 1997. – S. 46–47.

95. Kurnatowska Z. Słowiańszczyzna południowa. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1977. – S. 199–212.

96. Problematyka przedromańskich i romańskich rotund bałkańskich, czeskich i polskich. – Biuletyn historii sztuki. – Warszawa, 1962. – Nr 3/4. – S. 273–282.

Список сокращень

- АО – Археологические открытия.
- ВВ – Византийский временник.
- КСИА – Краткие сообщения Института Археологии АН СССР.
- СА – Советская археология.
- САИ – Свод археологических источников. Археология СССР.
- УІЖ – Український історичний журнал.
- ЗНТШ – Записки Наукового товариства імені Шевченка.
- МДАПВ – Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині.

Додатки

	+0,18	-0,50
	+0,04	-0,64
	+0,32	-0,36
	—	—
	+0,62	-0,06
	—	—
	+0,03	-0,71
	+0,10	-0,78
	+0,15	-0,83
	+0,41	-0,09
	—	—
	+0,32	-0,36
	—	—
	—	—
	+0,16	-0,52
	+0,01	-0,67
	—	—
	—	—
	+0,00	-0,68
	+0,16	-0,52
	—	—
	—	—
	—	—
	—	—
	+0,18	-0,50
	—	—
	+0,05	-0,73
	—	—
	+0,02	-0,66
	+0,02	-0,66
	—	—

97. край кам'яної плити над могилою	6,10	192° 09'	1,00	+0,51	-0,17
98. поховання №15	5,40	194° 11'	1,51	+0,00	-0,68
99. —	5,60	211° 47'	—	—	—
100. №11	6,70	203° 31'	1,35	+0,16	-0,52
101. №10	7,20	205° 15'	1,36	+0,15	-0,53
102. №9	8,10	205° 01'	1,46	+0,05	-0,63
103. №8	8,00	209° 28'	1,53	+0,02	-0,70
104. —	6,20	214° 13'	—	—	—
105. №7	6,00	237° 49'	1,34	+0,17	-0,51
106. —	6,30	254° 02'	—	—	—
107. №6	7,20	239° 51'	1,49	+0,02	-0,66
108. —	7,40	251° 44'	—	—	—
109. №5	8,00	234° 26'	1,27	+0,24	-0,44
110. —	8,30	254° 09'	—	—	—
111. №2	8,40	269° 32'	1,31	+0,20	-0,48
112. —	8,50	281° 44'	—	—	—
113. №3 (дитяче)	8,70	273° 54'	1,25	+0,26	-0,42
114. №1	7,30	271° 26'	1,35	+0,16	-0,52
115. —	7,80	283° 29'	—	—	—
116. №4	6,60	269° 29'	1,77	+0,26	-0,94
117. —	6,80	285° 07'	—	—	—
118. дно фундаментного рову центр. апсиди	10,70	333° 53'	1,50	+0,01	-0,67
119. дно фундаментного рову півд. апсиди	10,00	2° 00'	1,42	+0,09	-0,59

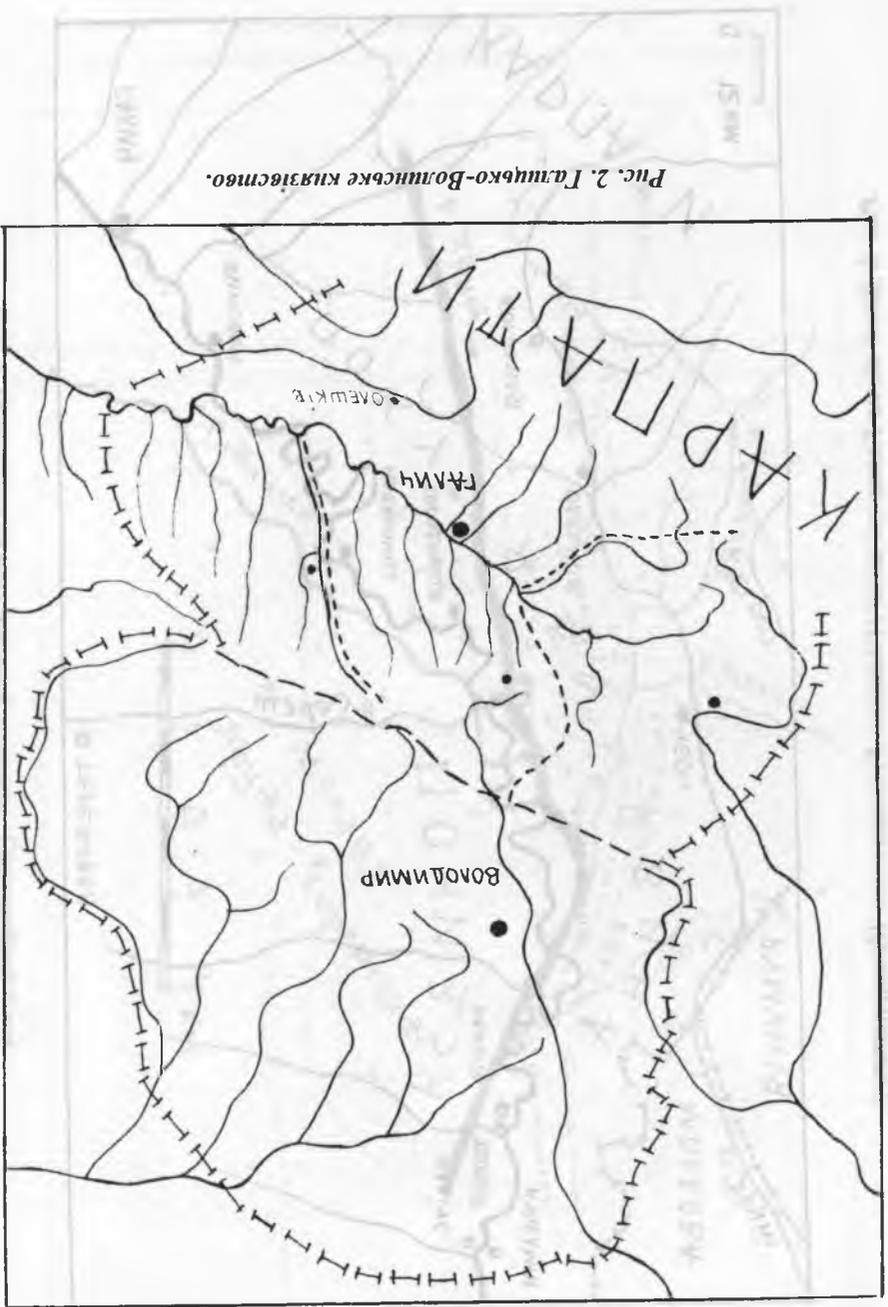

Рис. 2. Таруцько-Боручьке князівство.

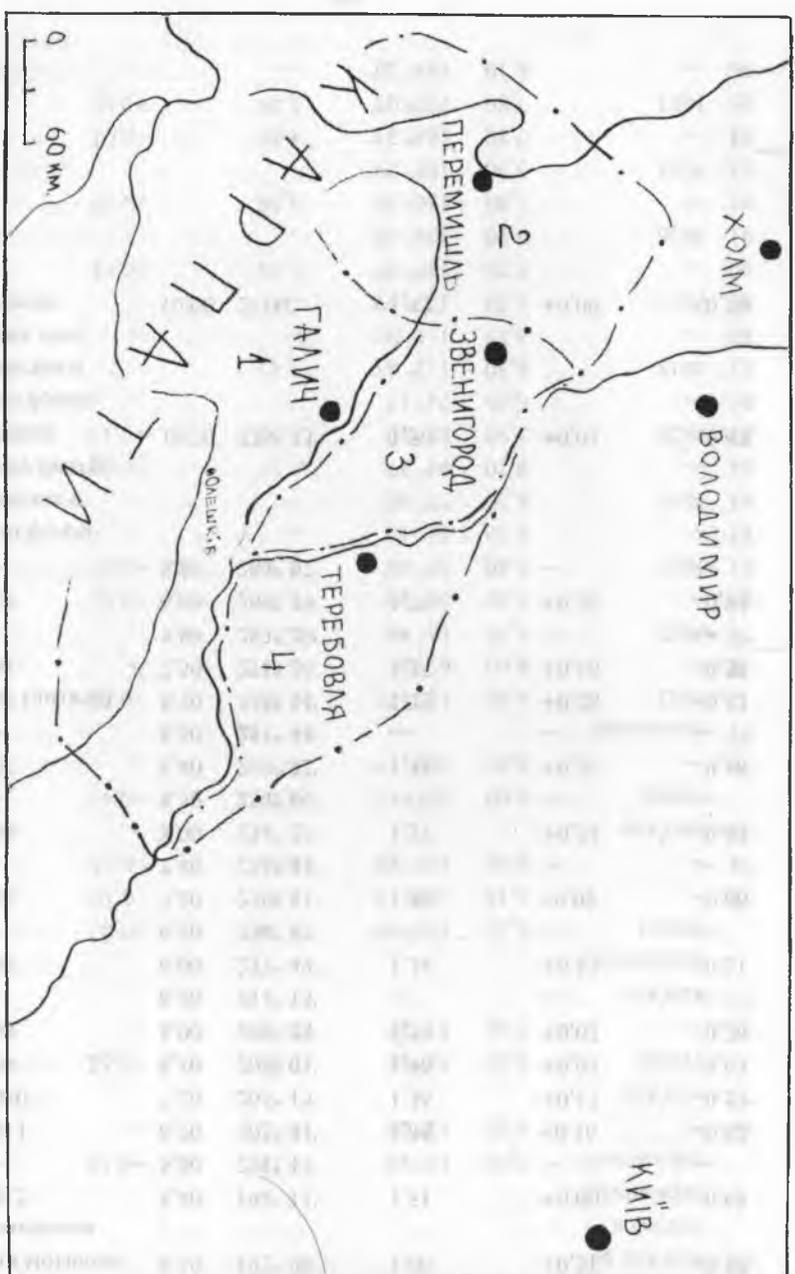

Рис. 1. Гаїуцька земля – князівство. 1 – Гаїуцька земля; 2 – Перемишльська земля;
3 – Звенигородська земля; 4 – Теребовлянська земля.

Рис. 4. Онешківський поселенський комплекс. Ситуаційний план.

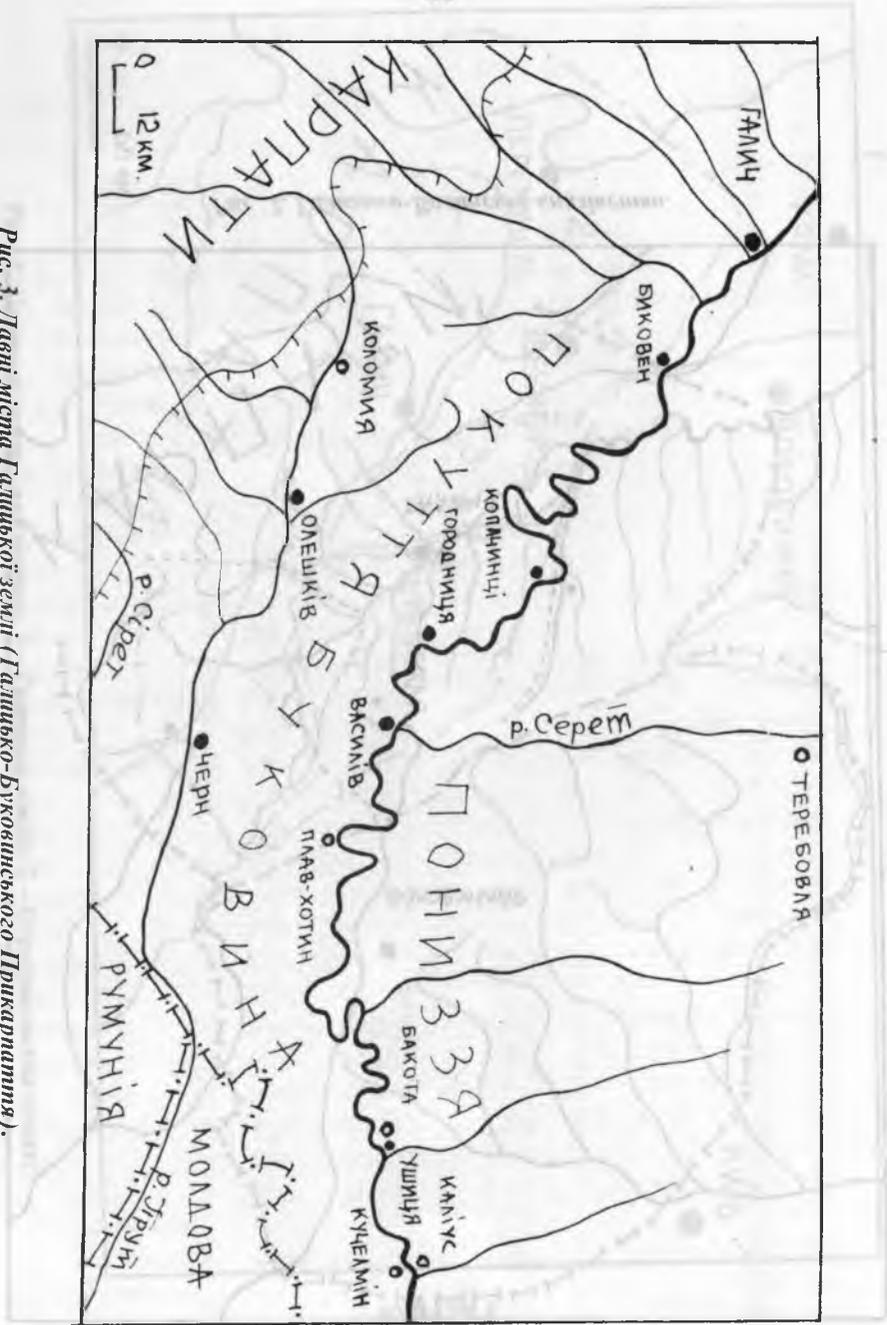

Рис. 3. Дієні міста Галицької землі (Галицько-Буковинського Прикарпаття).

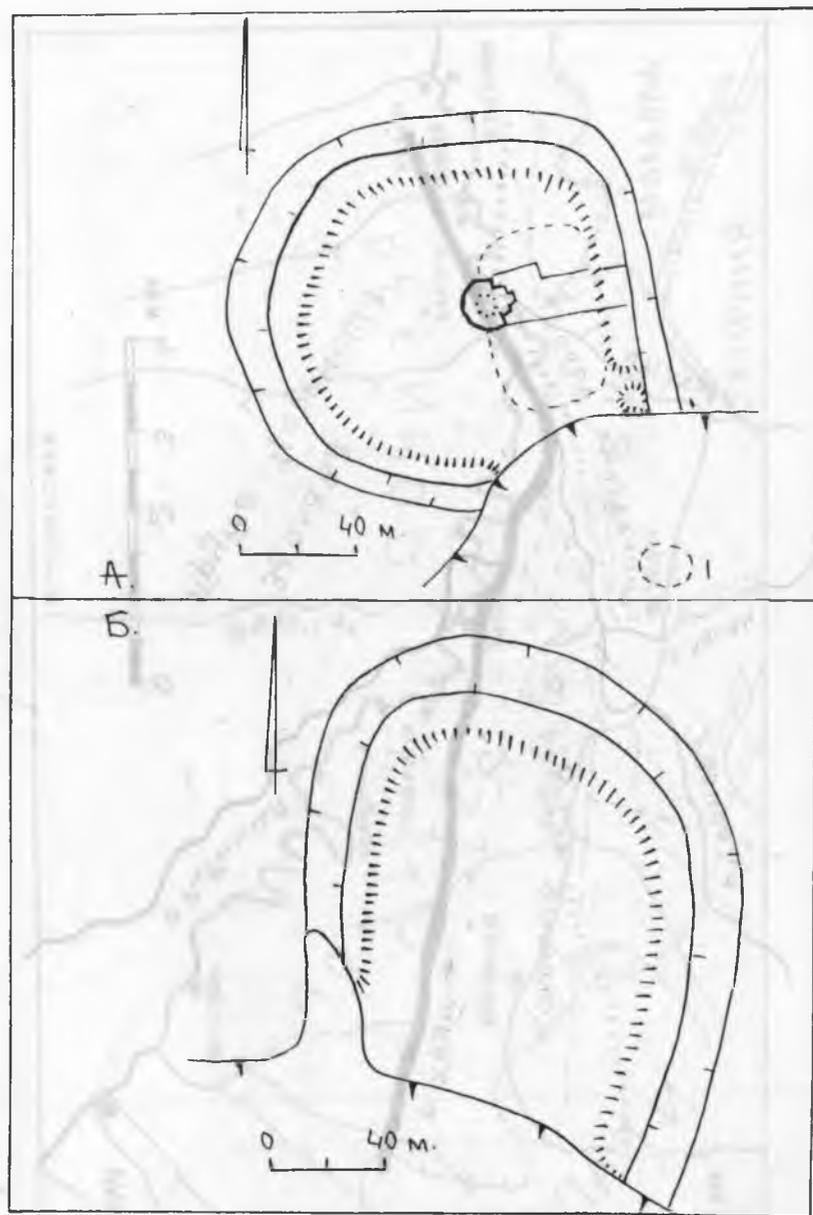

Рис. 5. Олешківське городище Замчище (А) (І – кладовище)
і Любківське городище Городище (Б).

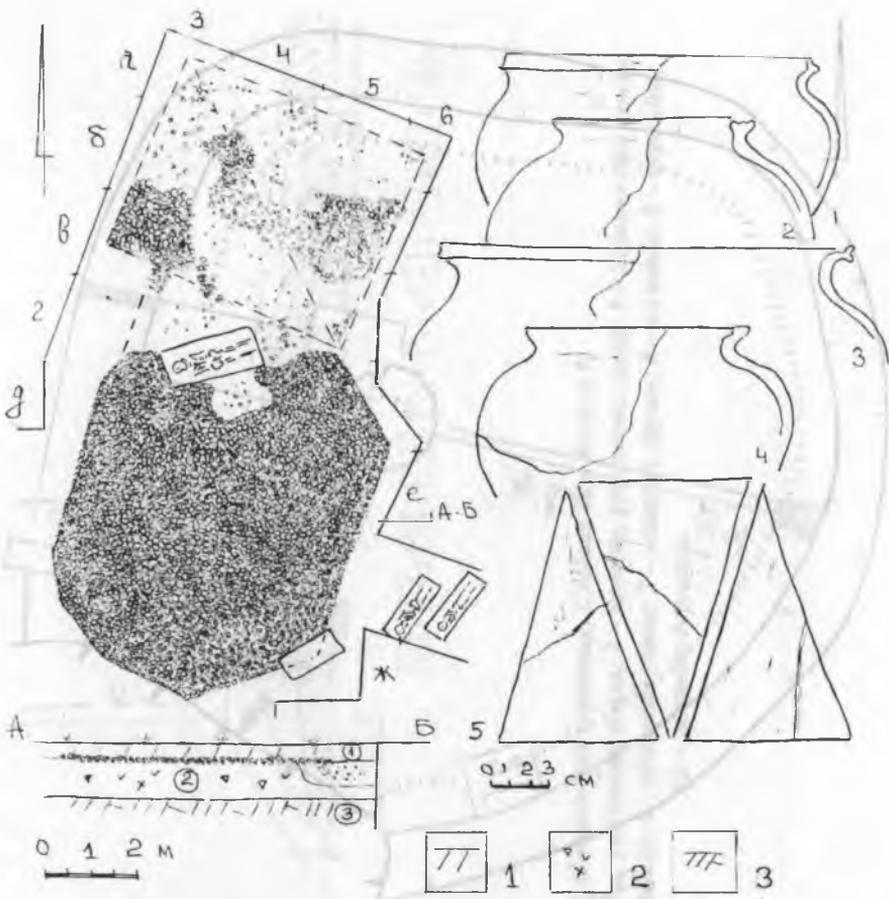

Рис. 6. Любківське городище. Палацовий комплекс. План. Стратиграфія. Таблиця знахідок. 1 – орний чорнозем; 2 – культурний шар; 3 – материк.

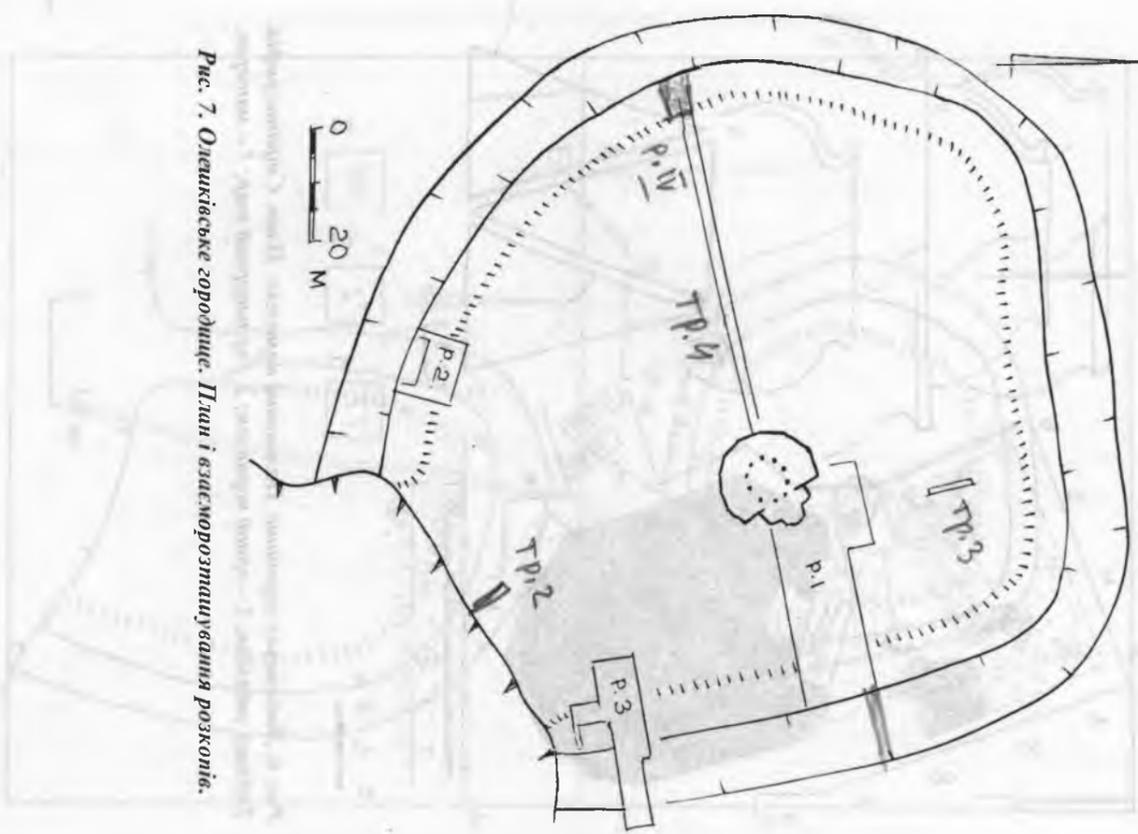

Рис. 7. Олешківське городище. План і взаєморозташування розкопів.

84

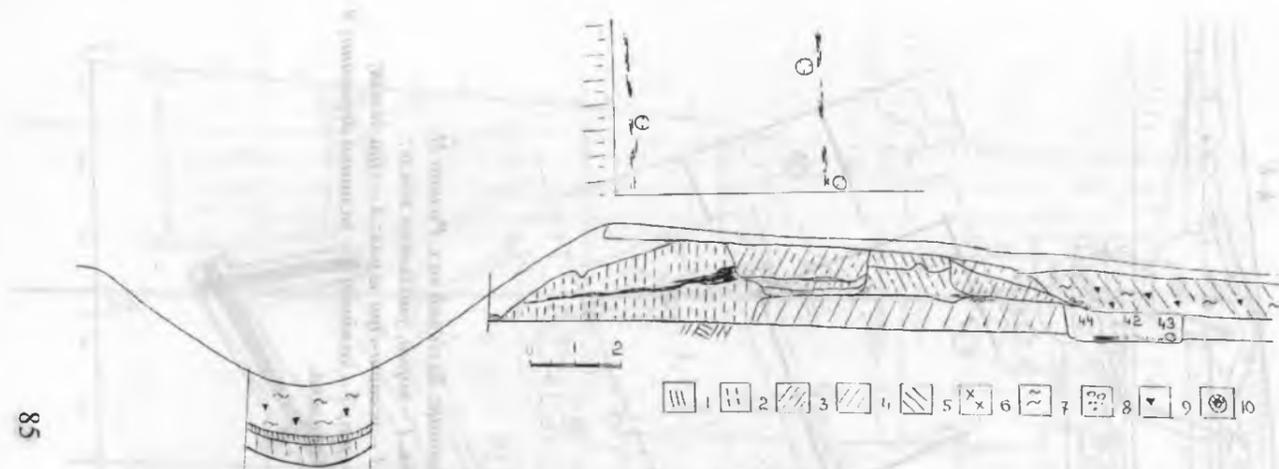
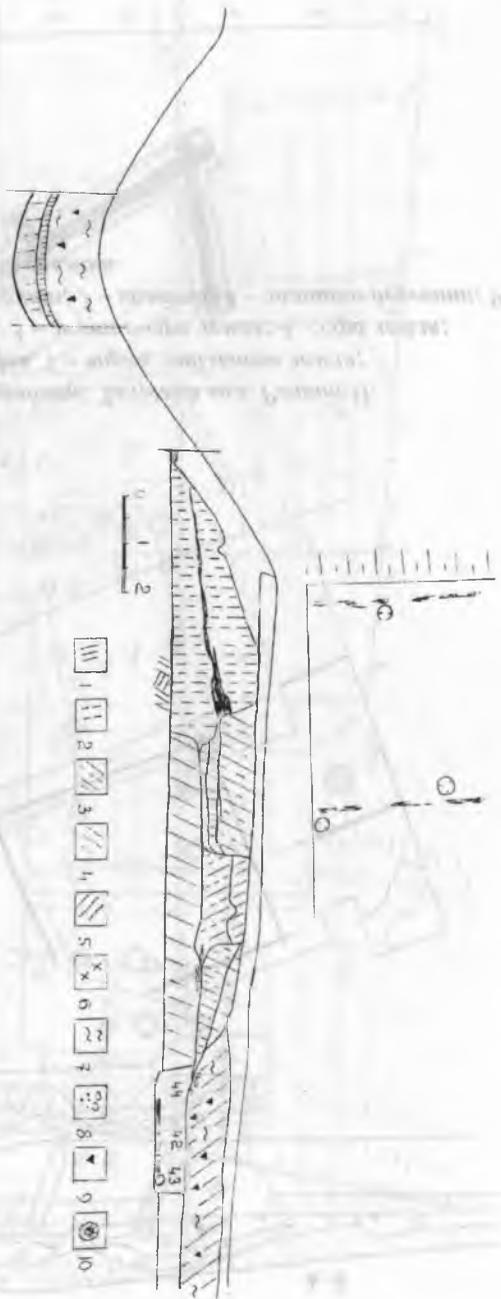

Рис. 8. Олешківське городище. Східний вал. Розкоп I.

План та стратиграфія. 1 – чорна, ущільнена земля; 2 – жовта, ущільнена глина; 3 – жовто-сіра земля; 4 – сіра земля; 5 – темно-сіра земля; 6 – обпалена глина; 7 – мішаний ґрунт; 8 – каміння; 9 – кераміка; 10 – залишки деревини.

85

Рис. 8. Олешківське городище. Східний вал. Розкоп I.
 План та стратиграфія. 1 – чорна, уціпнена земля; 2 – ясова, уціпнена земля; 3 – ясова-сіра земля;
 4 – сіра земля; 5 – темно-сіра земля; 6 – обпалена глина; 7 – міцний ґрунт; 8 – каменя; 9 – кераміка;
 10 – залишки деревини.

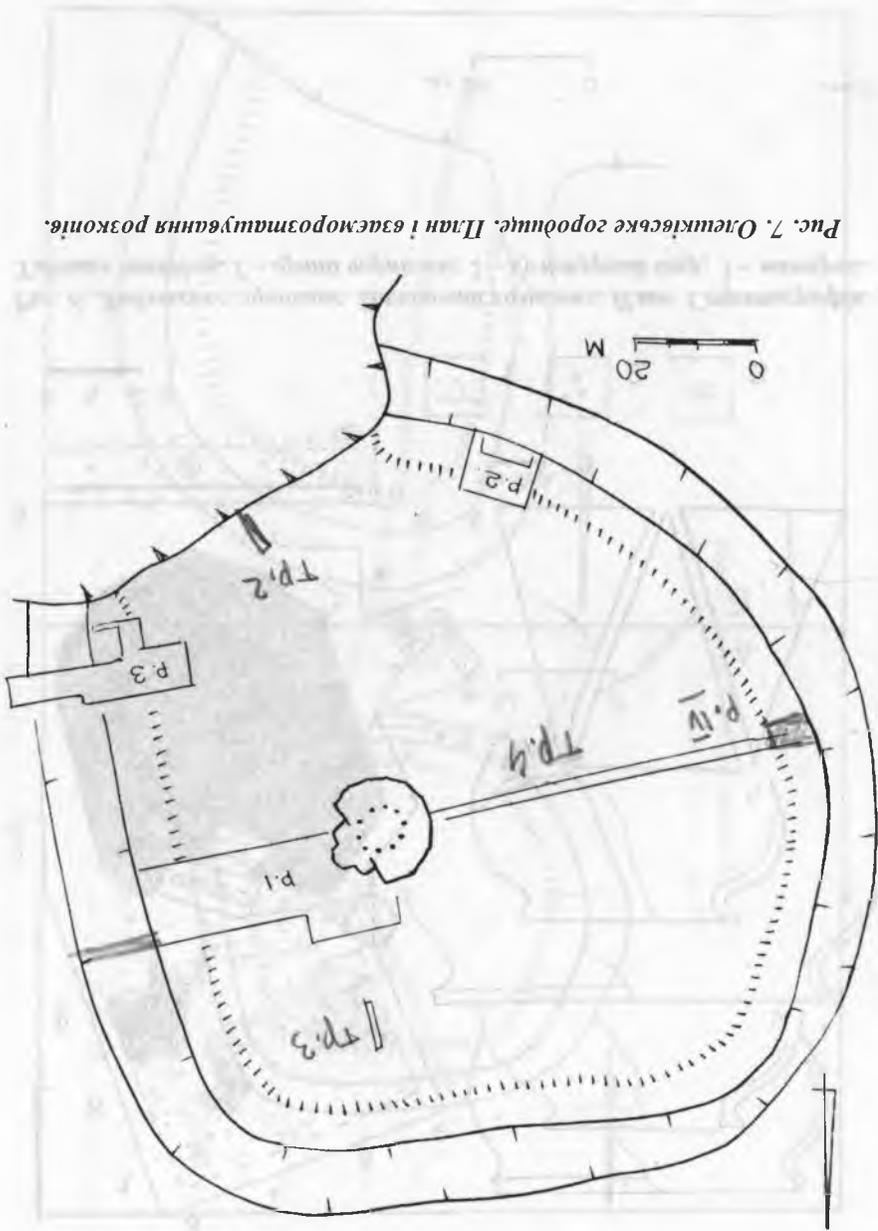

Рис. 7. Олшківське городище. План і взаєморозташування розкопів.

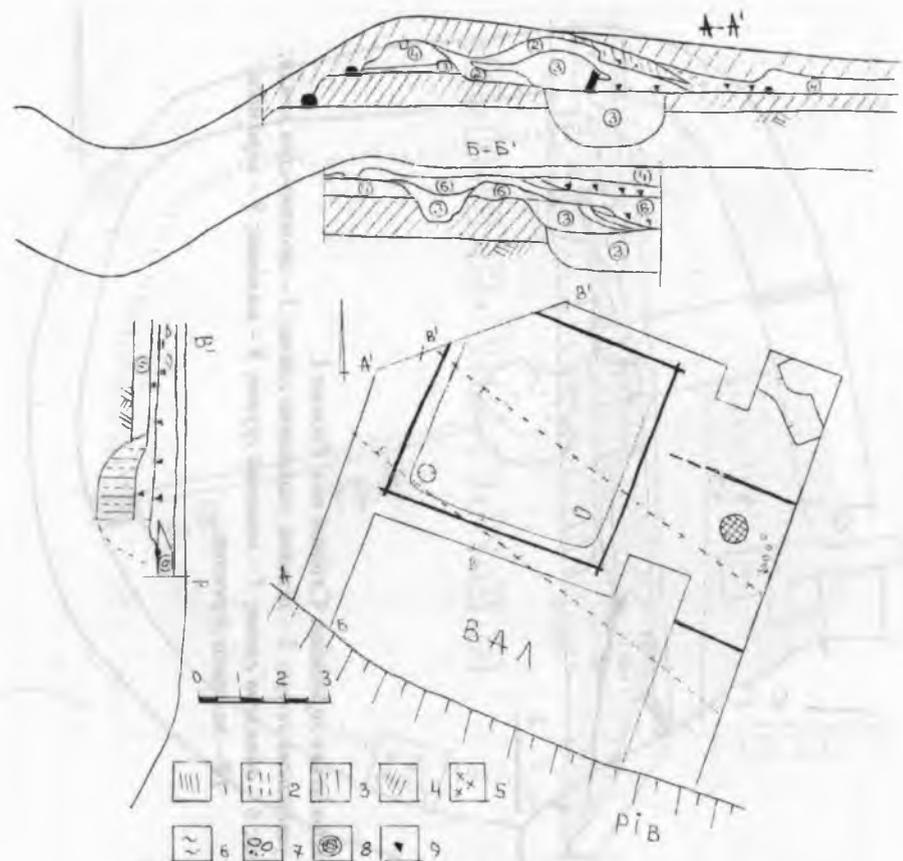

Рис. 9. Олешківське городище. Західний вал. Розкоп II.
 План та стратиграфія. 1 – чорна, ущільнена земля;
 2 – жовта, ущільнена глина; 3 – жовто-сіра земля; 4 – сіра земля;
 5 – обпалена глина; 6 – мішаний ґрунт; 7 – каміння; 8 – залишки деревини; 9
 – кераміка.

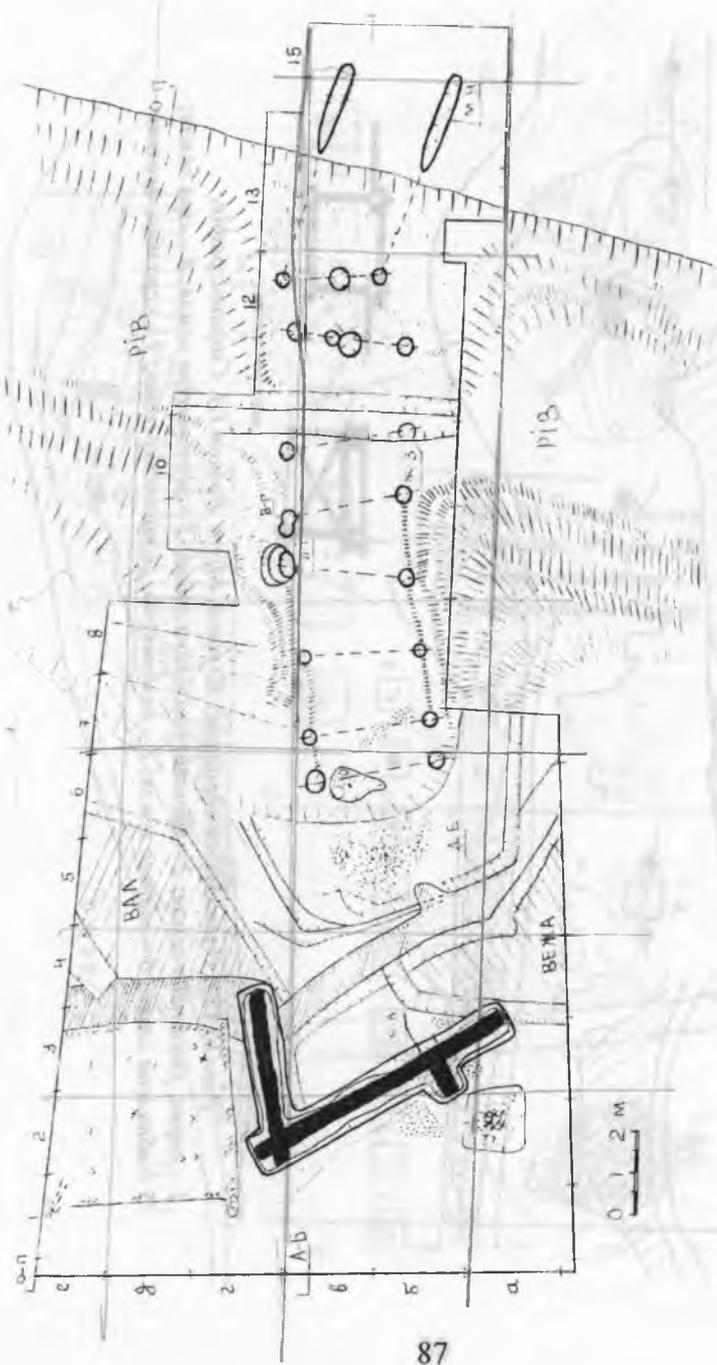
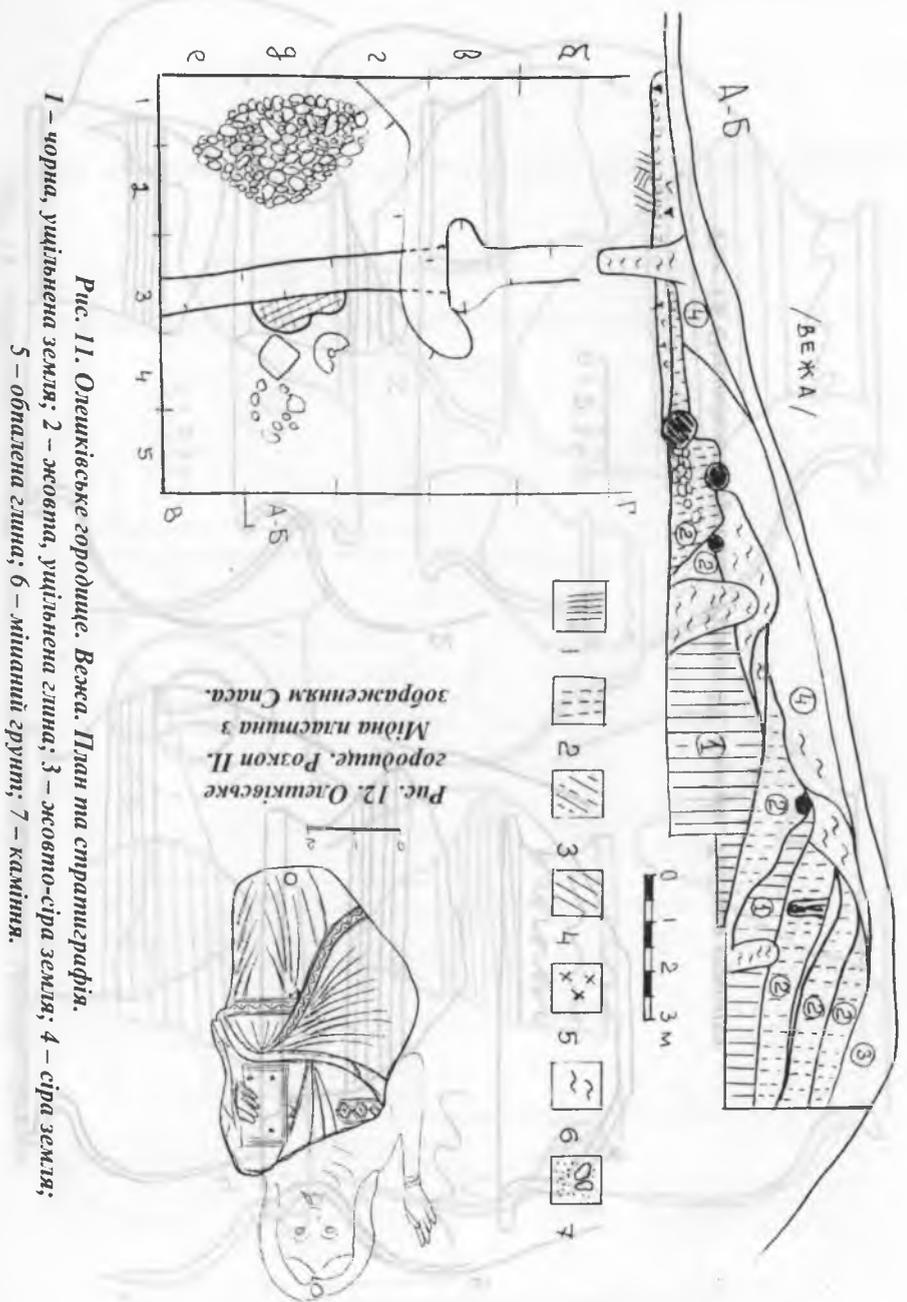

Рис. 10 (1). Олешківське городище. Ворота. Міст. Розкоп III. План.

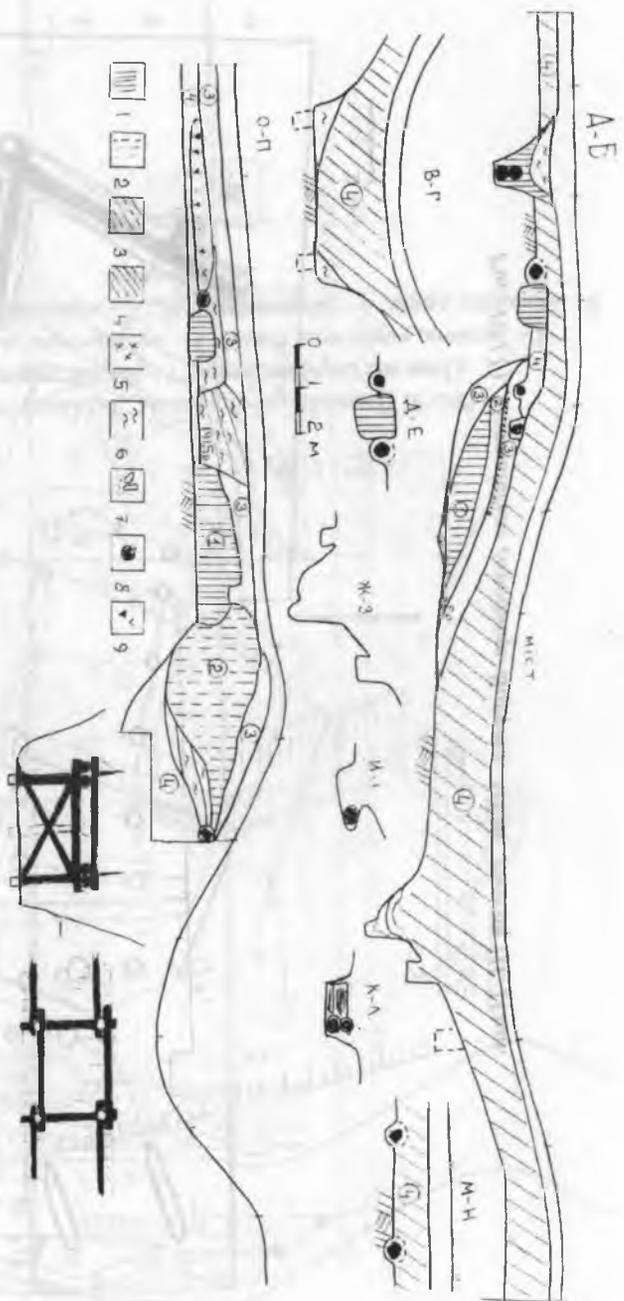

Рис. 10 (2). Олчівське городище. Ворота. Міст. Розкоп III. Стратиграфія.
 1 – чорна, уцілнена земля; 2 – жовта, уцілнена глина; 3 – жовто-сіра земля; 4 – сіра земля;
 5 – обпалена глина; 6 – мішана земля; 7 – камінь; 8 – залишки деревини; 9 – кераміка.

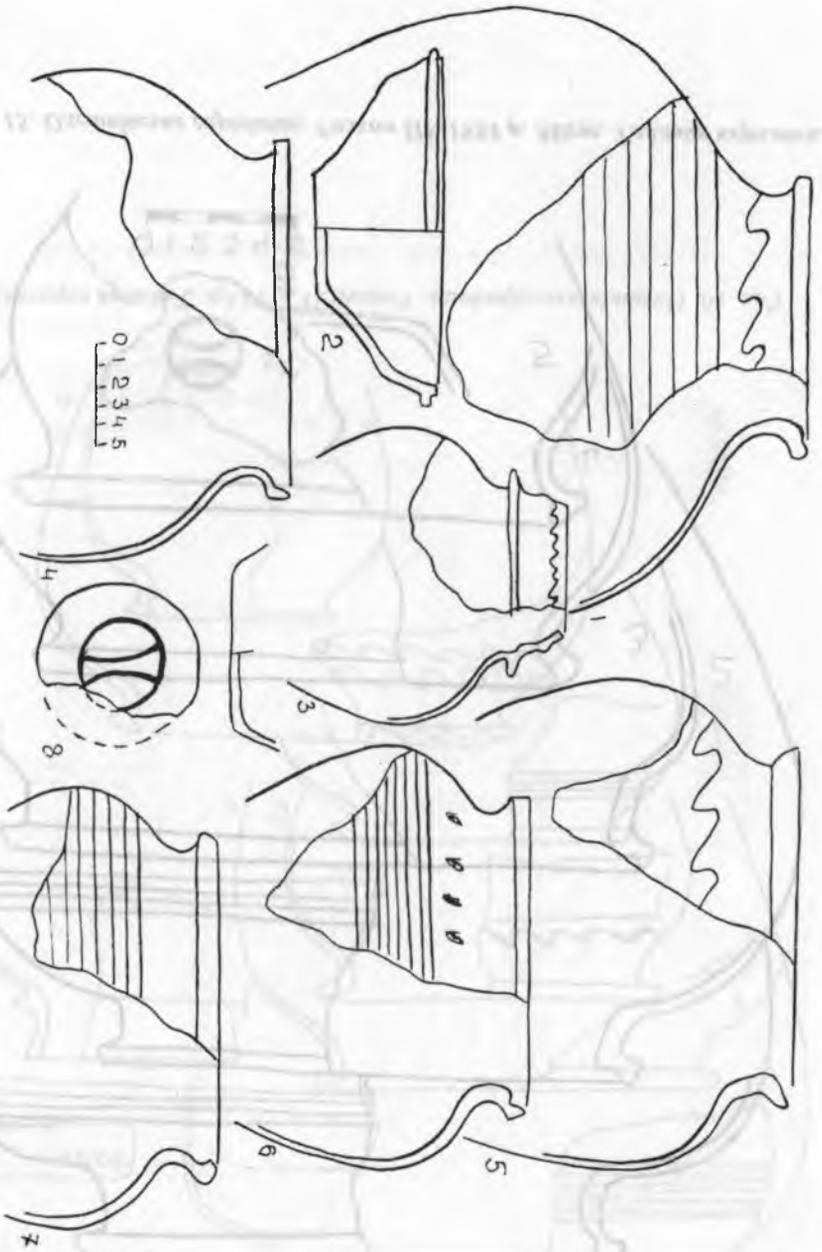

Рис. 14. Орешкітське зоробіще. Розкоп IV. На місці від ремонту. Таблиця кераміки.

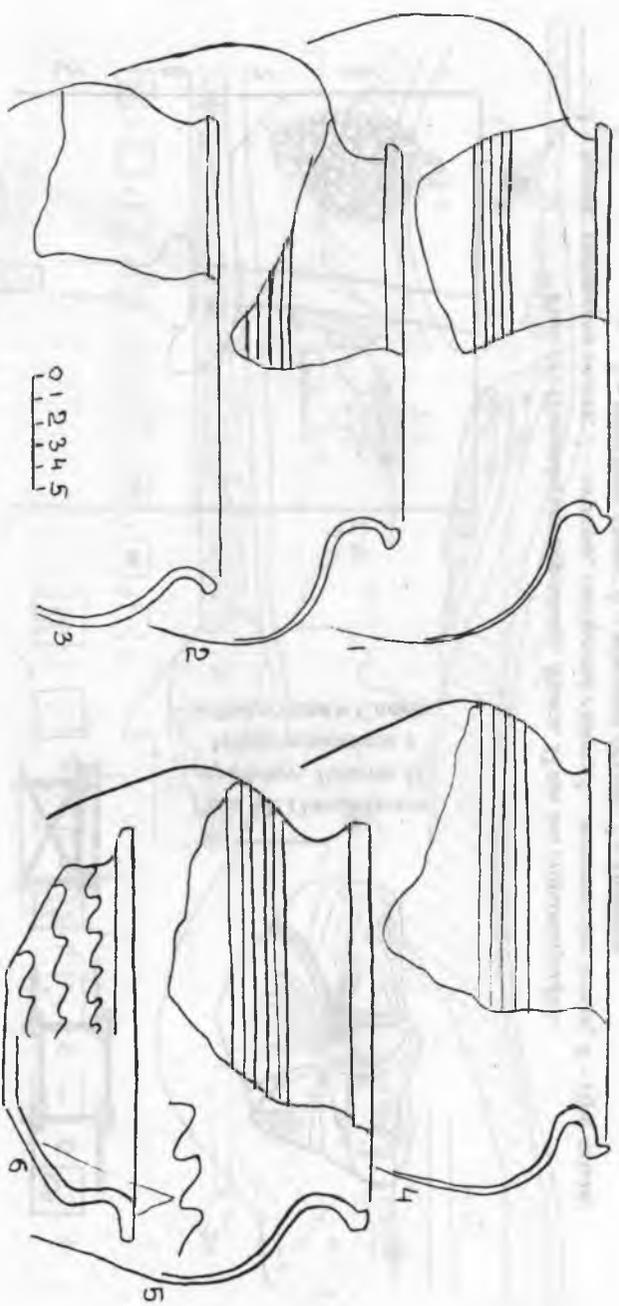

Рис. 13. Орехтійське городище. Розкоп III. Ворота. Таблиця кераміки.

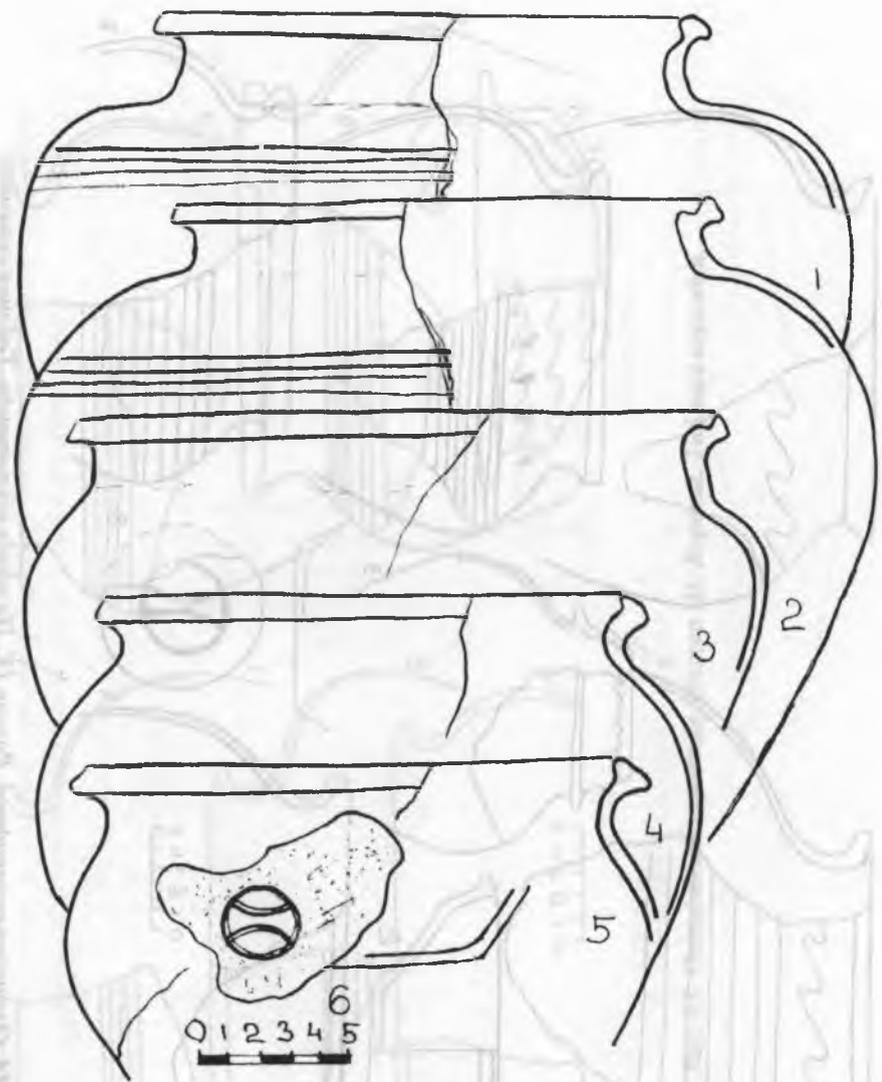

Рис. 15. Олешківське городище. Розкоп III, 1984 р. Міст. Таблиця кераміки.

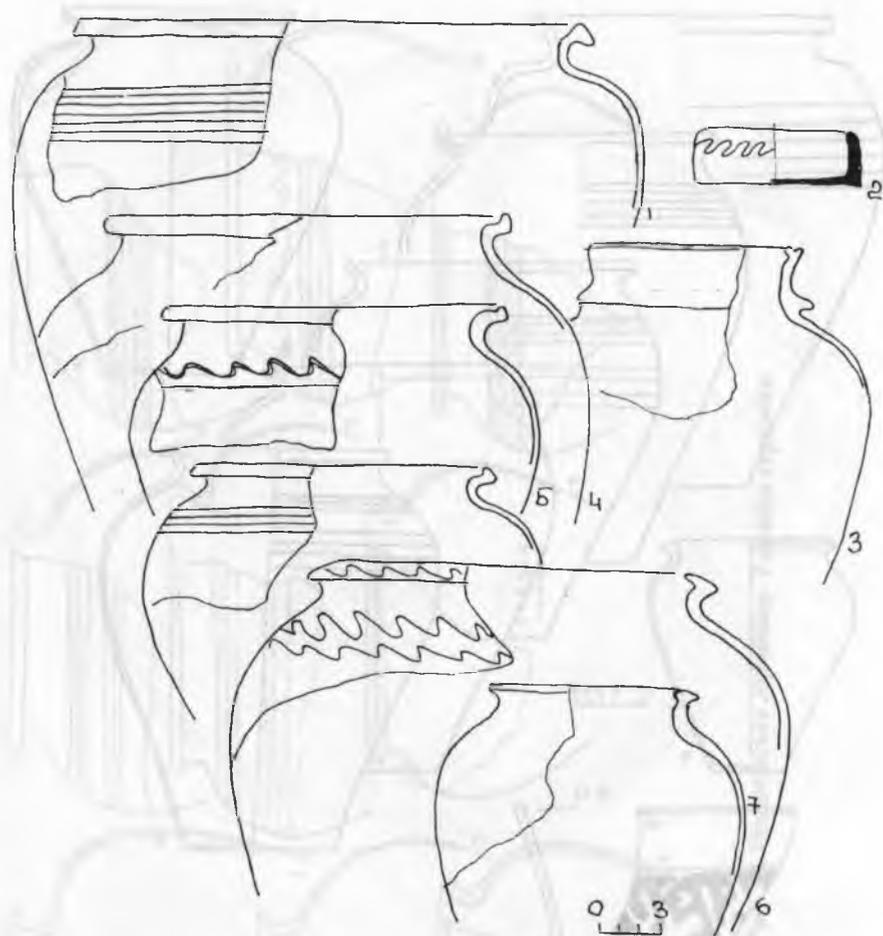

Рис. 16. Олешківське городище. Розкоп IV. 1984 р. Таблиця кераміки.

Масштаб: 1:1 (Харківський національний університет імені В. Г. Короленка)

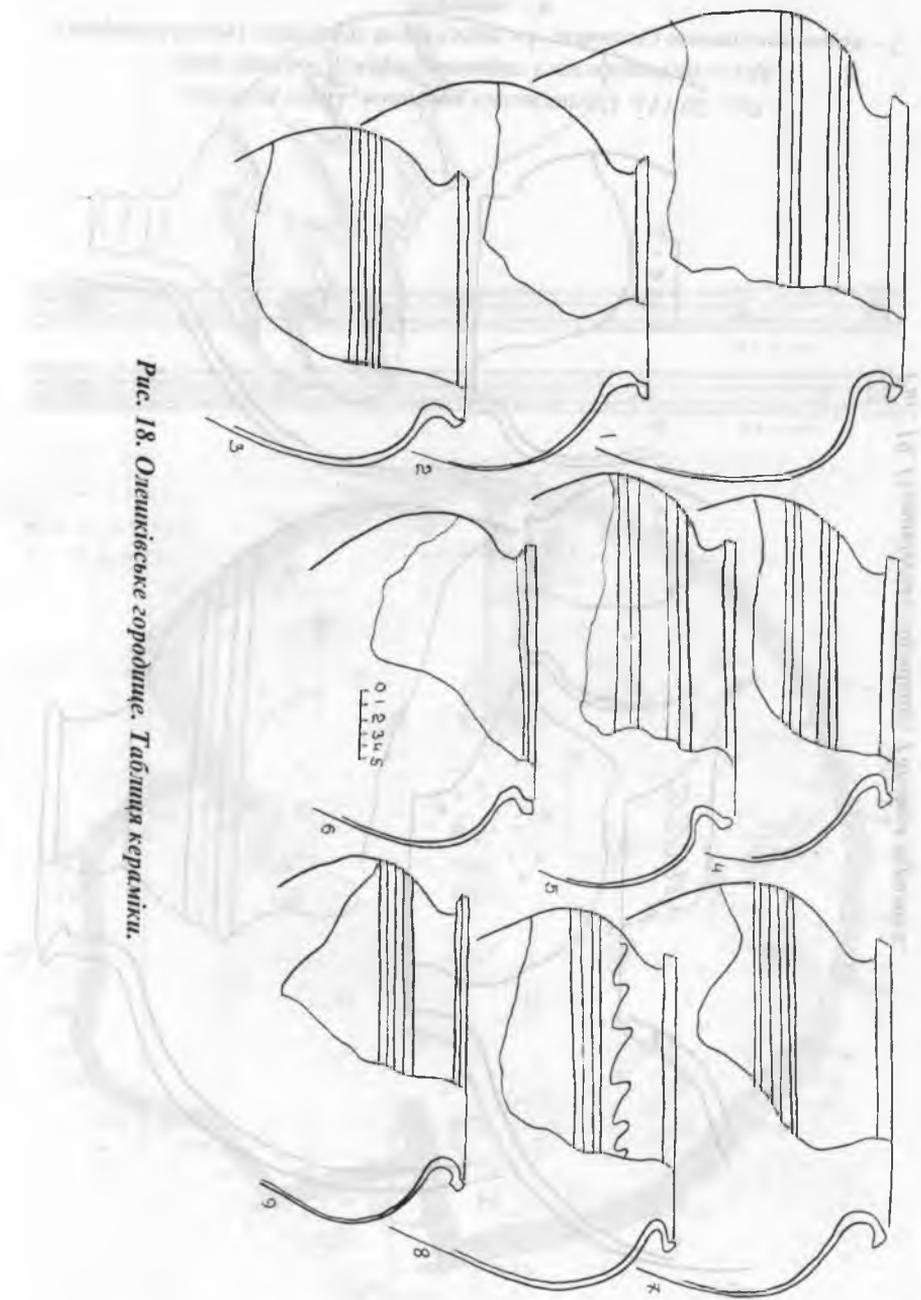
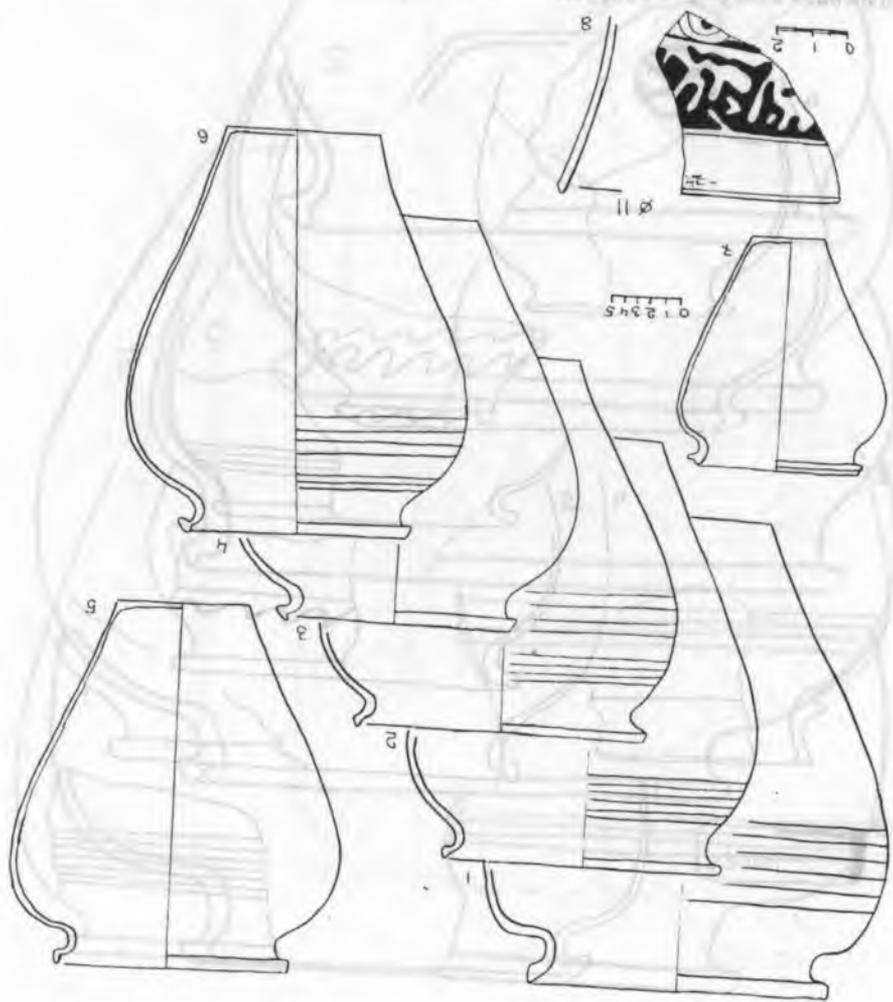

Рис. 18. Орчункистекке зорподунче. Табынча керамика.

Рис. 17. Орнаментические подножия. Позкон II. Табличка репартику.

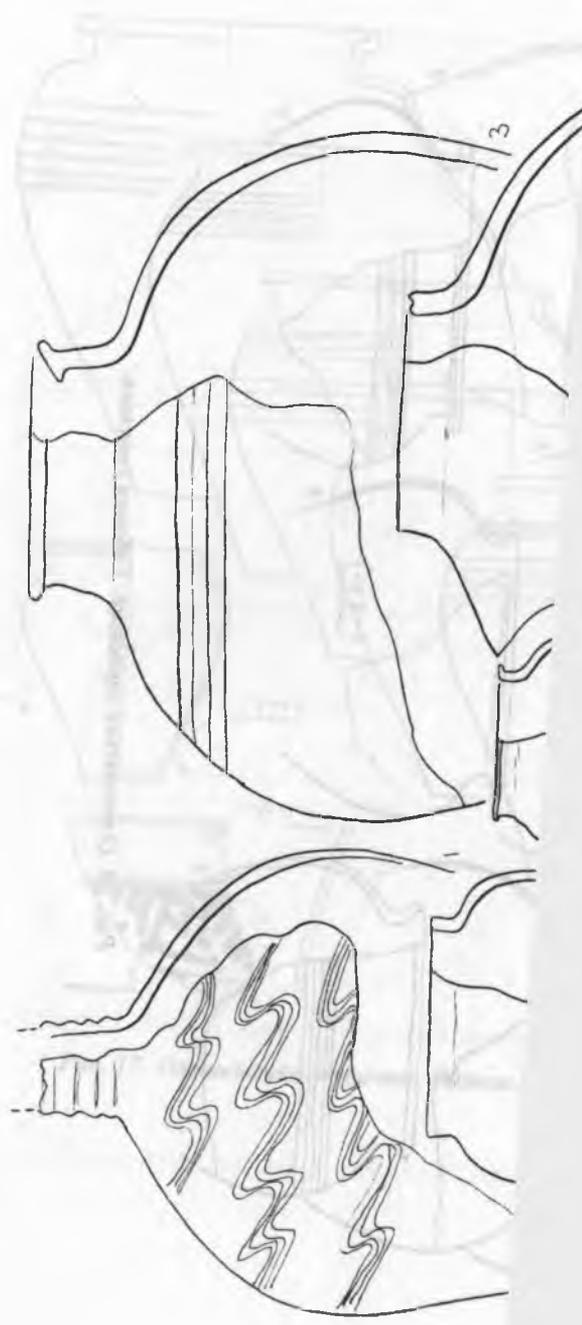

Рис. 20 (1). Олешківська ротонда. План розкопу.
 Археологічний план і стратиграфія. 1 – орний шар;
 2 – чорні зумуровані суглинки; 3 – перехідний горизонт (передматерик);
 4 – материк.

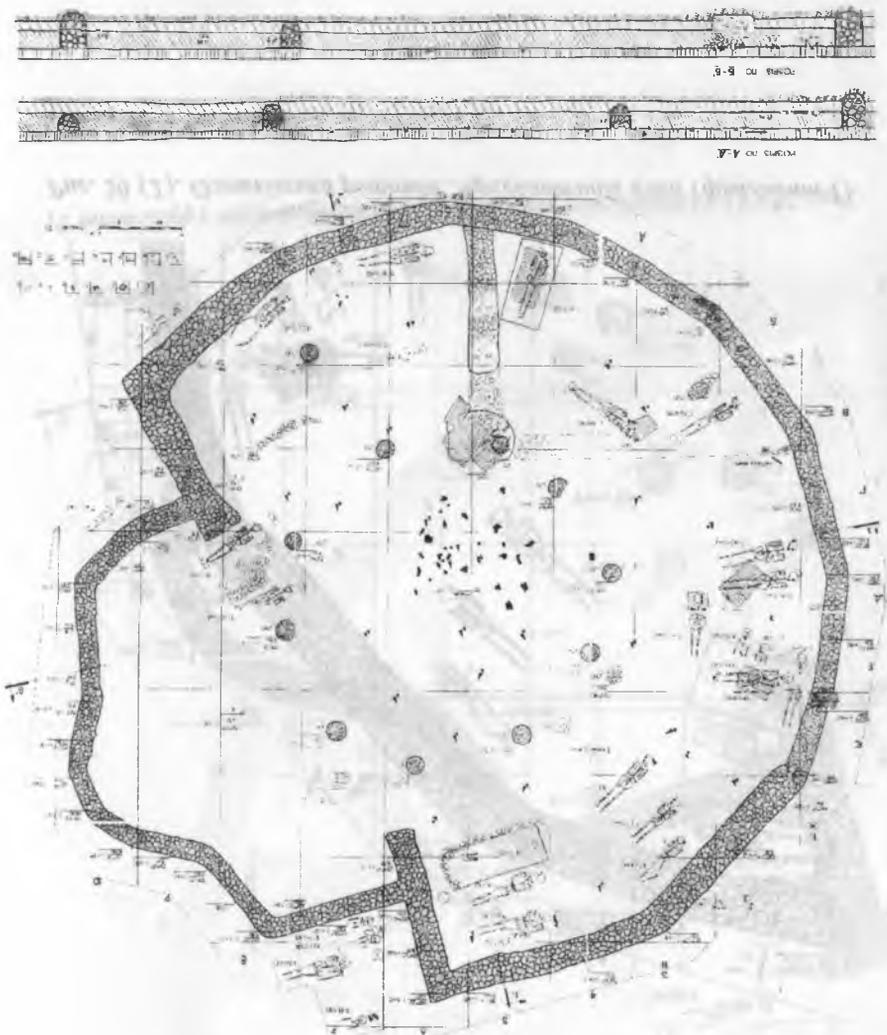

Рис. 19. Орлеанские зордунце. Таблиця кераміки.

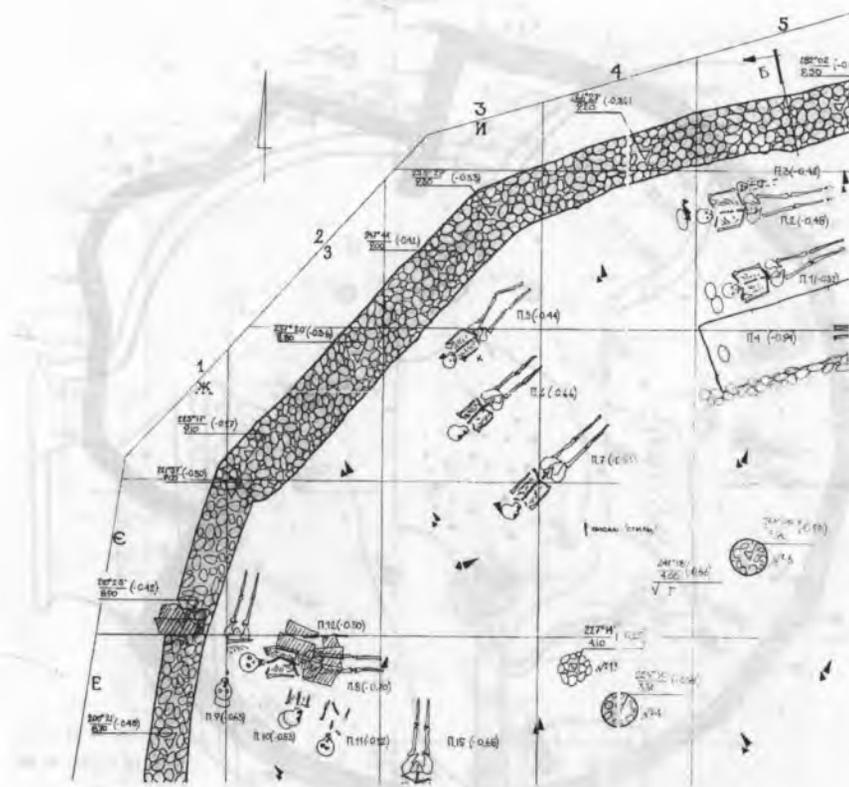

Рис. 20 (2). Олешківська ротонда. Археологічний план (фрагмент 1)

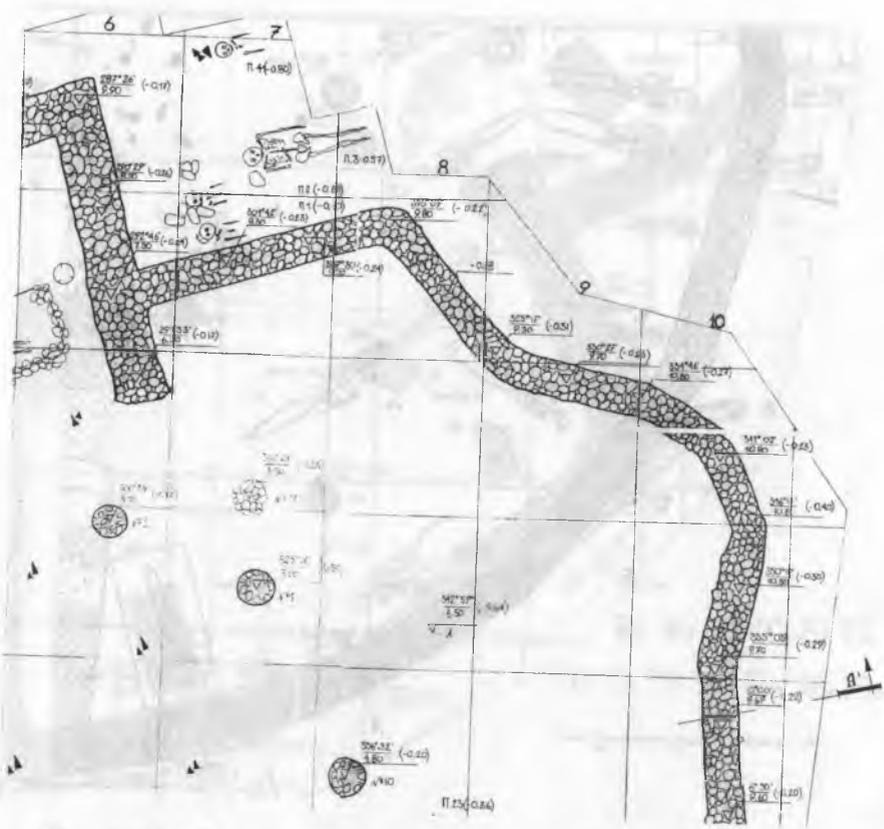

Рис. 20 (3). Олешківська ротонда. Археологічний план (фрагмент 2)

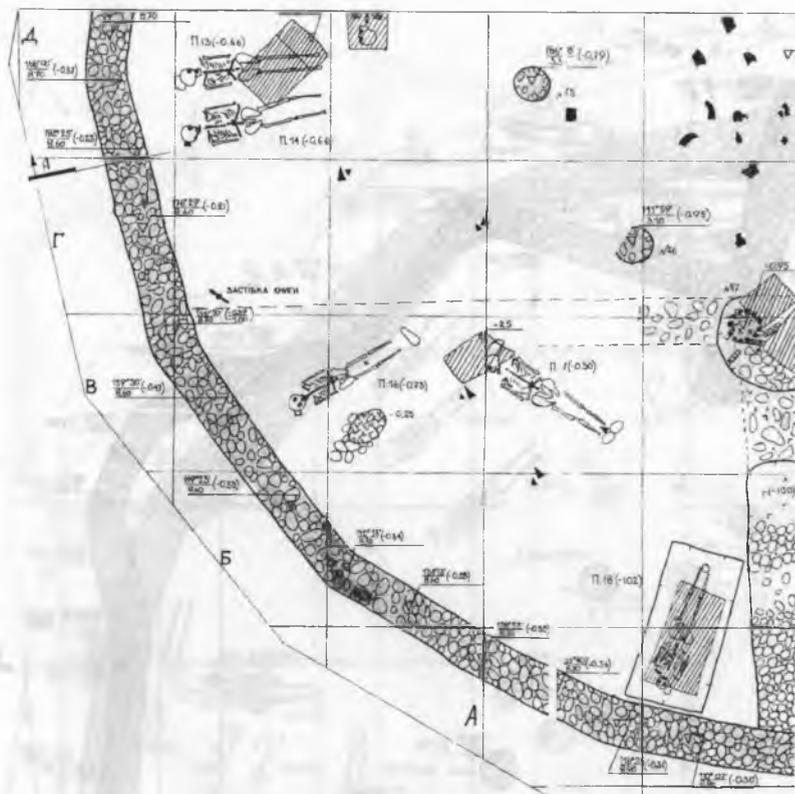

Рис. 20 (4). Олешківська ротонда. Археологічний план (фрагмент 3)

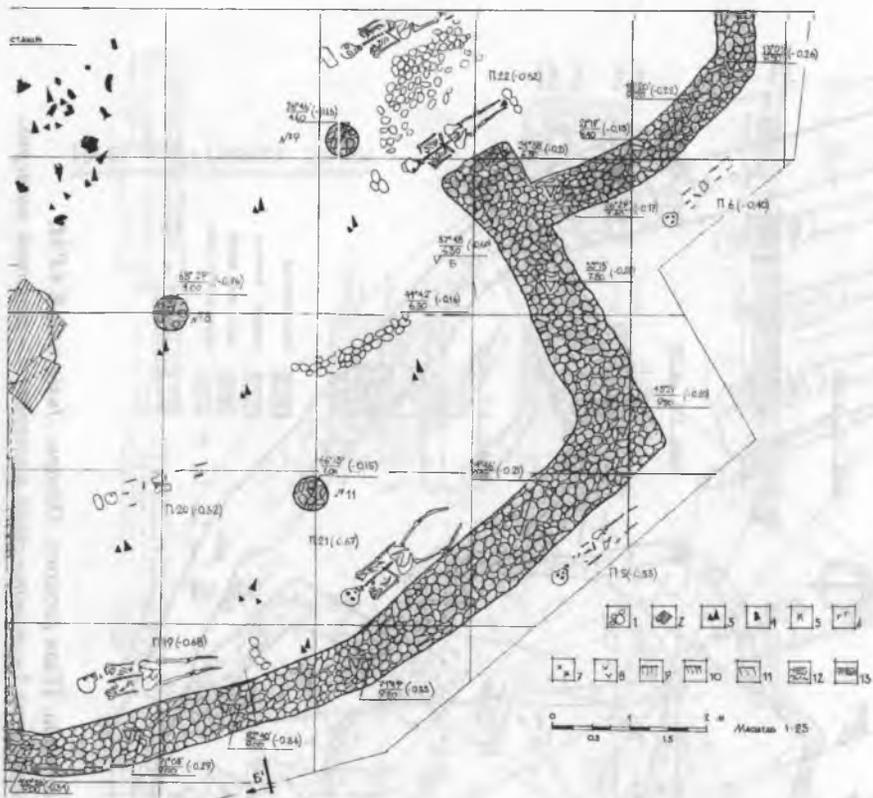
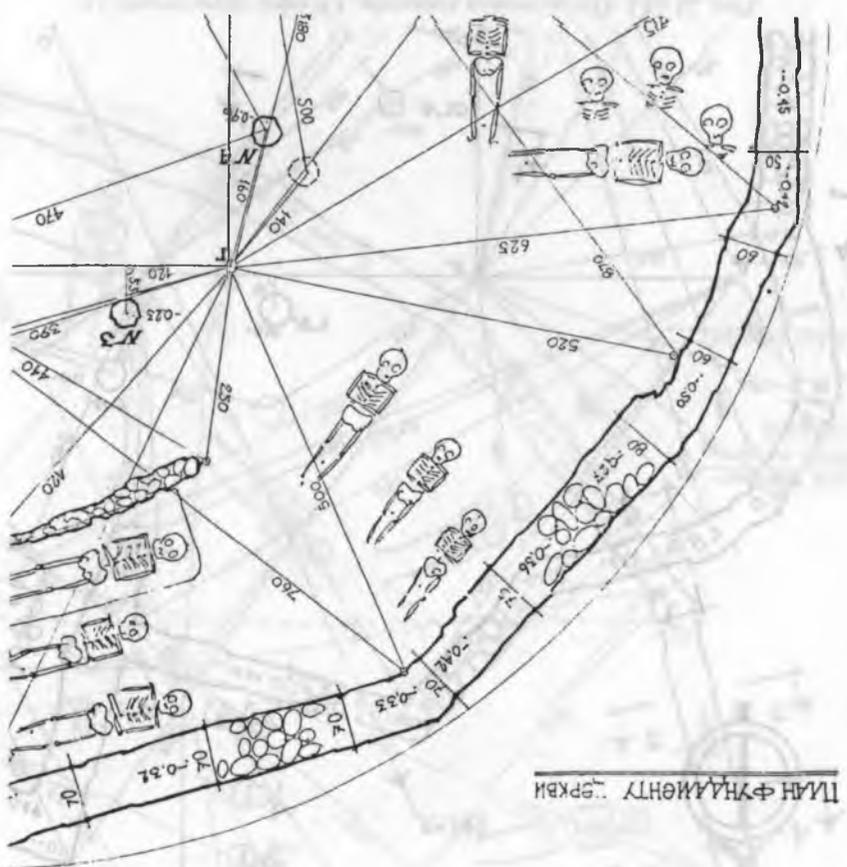

Рис. 20 (5). Олешківська ротонда. Археологічний план (фрагмент 4)

Рис. 21 (2). Орехклевка помонада. Обитиу (фазисем 1).

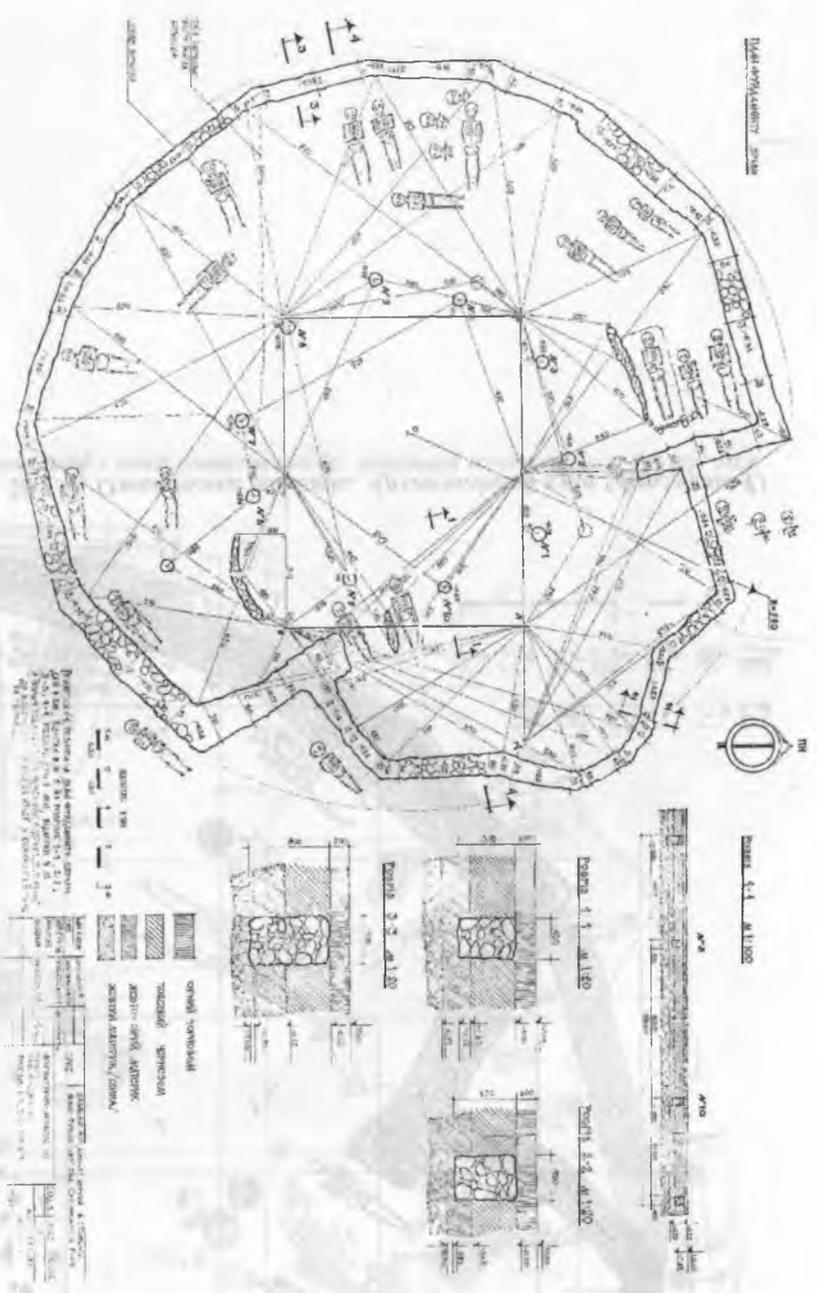

Рис. 21 (1). Олешківська ромбонда. План розкопу. Обміри. Львівська КАРМ.
 1 – орний чорнозем; 2 – похований чорнозем; 3 – жовто-сірий материк; 4 – жовтий материк.

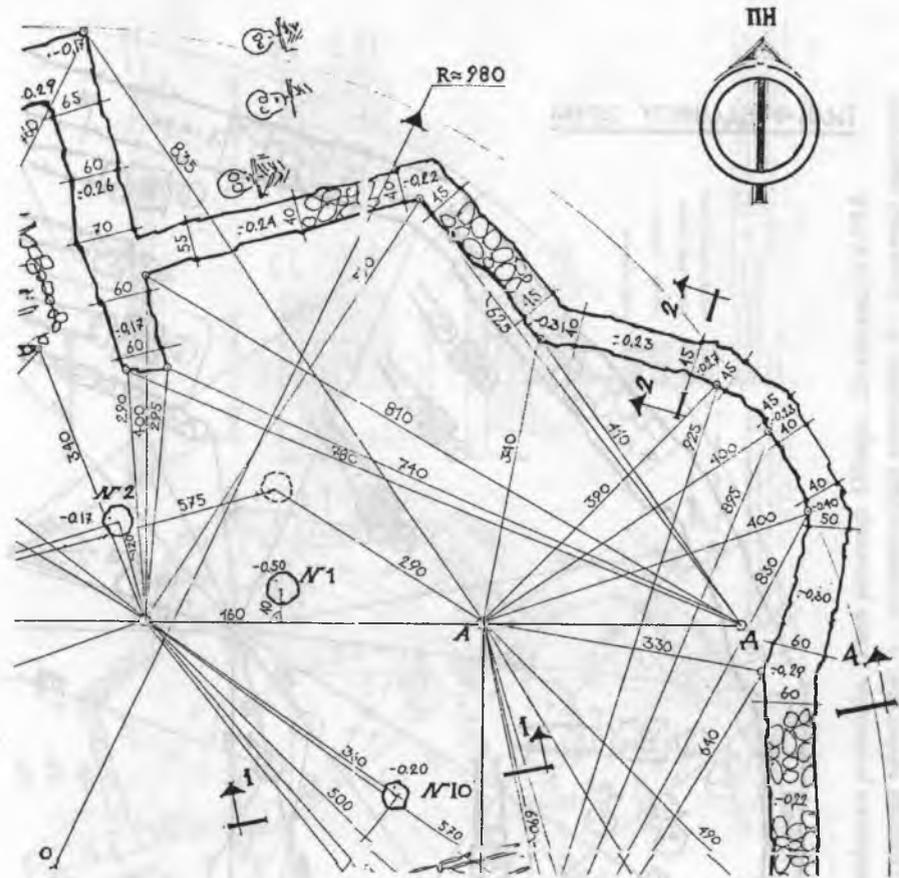

Рис. 21 (3). Олексівська ротонда. Обміри (фрагмент 2).

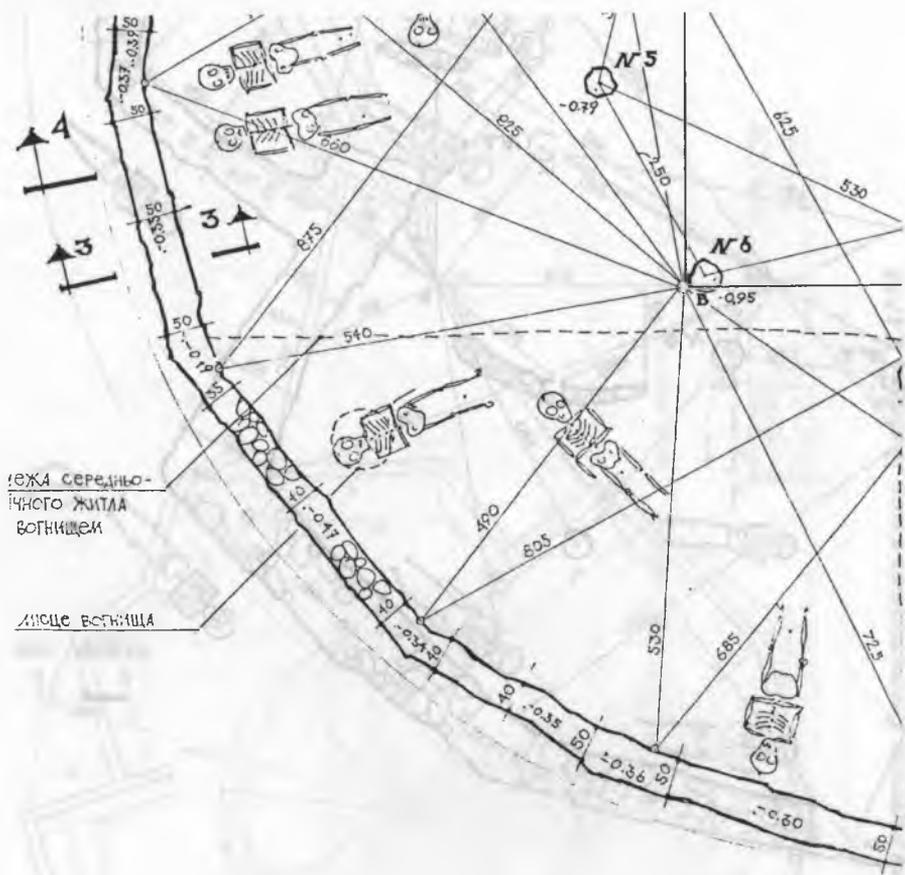

Рис. 21 (4). Олексівська ротонда. Обміри (фрагмент 3).

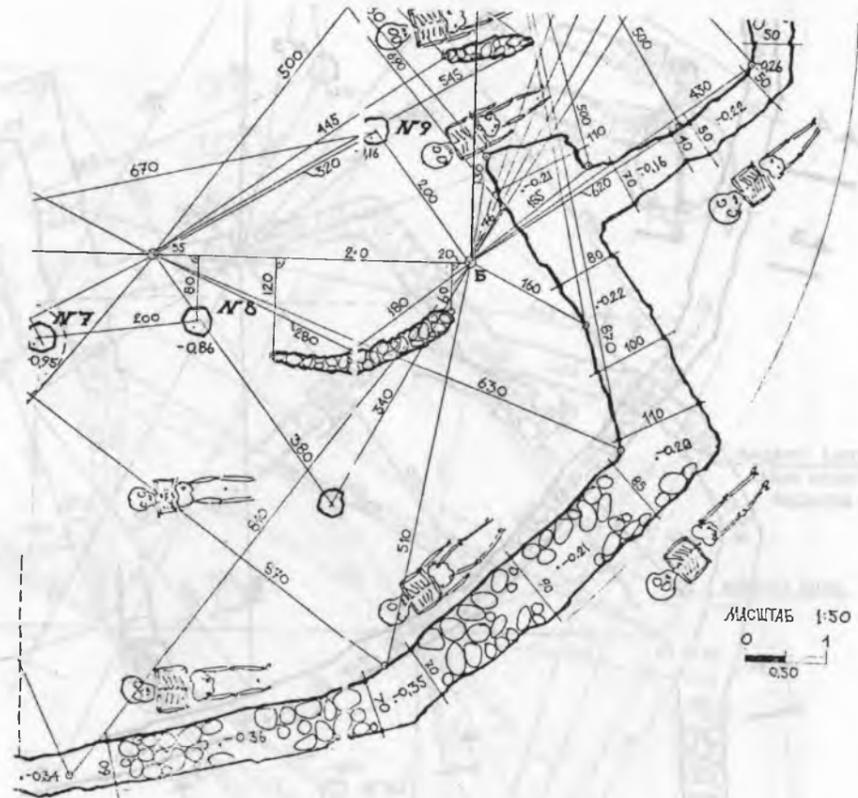

Рис. 21 (5). Олешківська ротонда. Обміри (фрагмент 4).

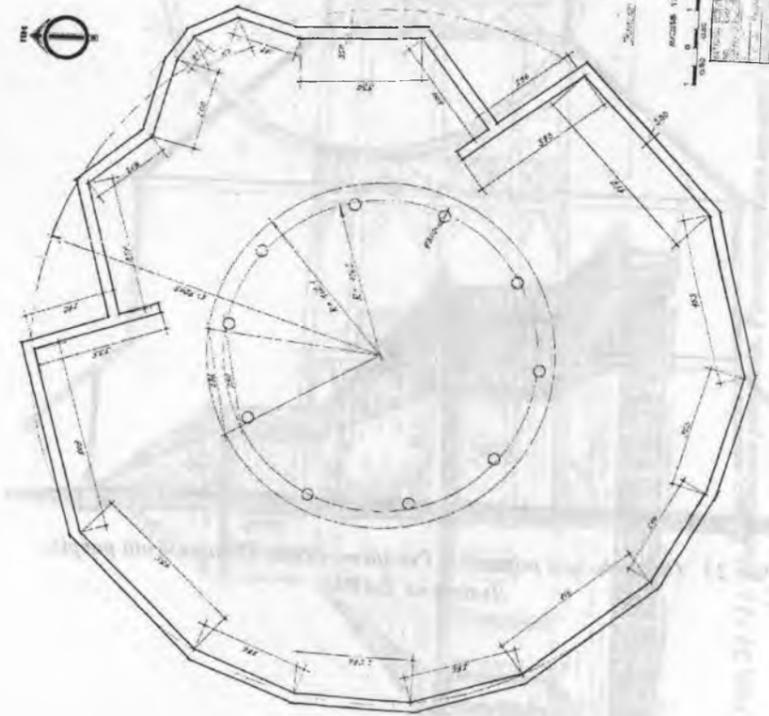

Рис. 22. Олешківська ротонда. Реконструкція плану. Львівська КАРМ.

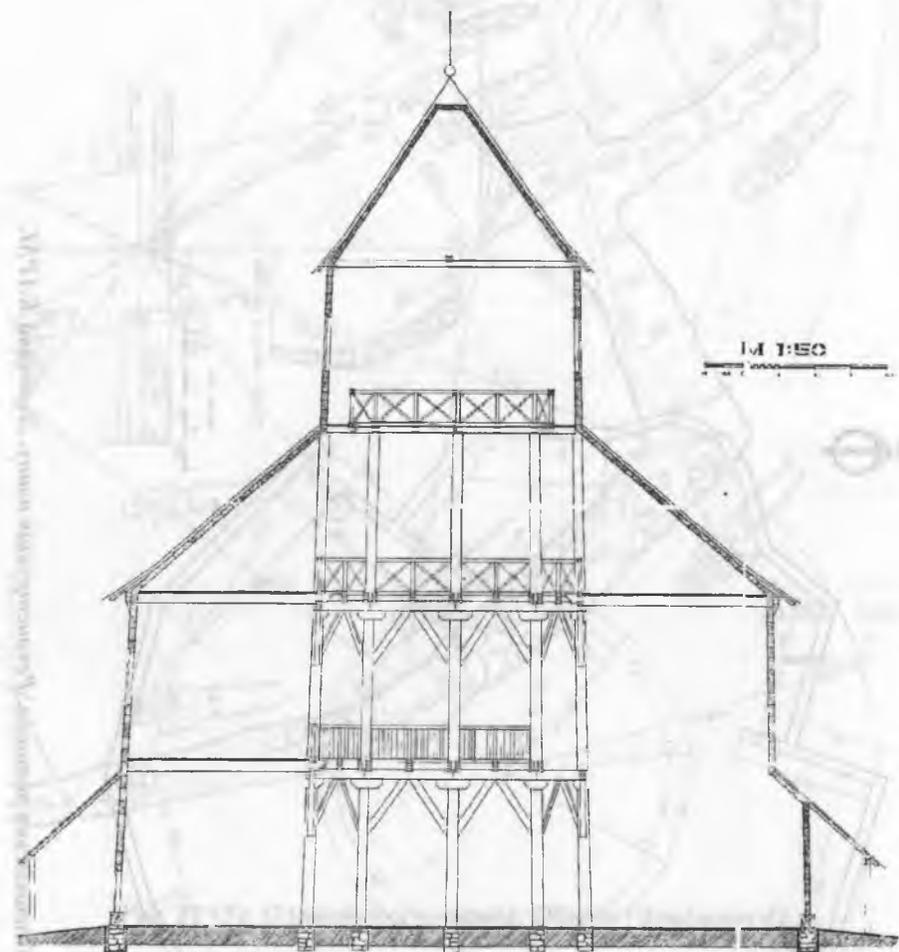

Рис. 23 . Олешківська ротонда. Реконструкція. Поздовжній розріз.
Львівська КАРМ.

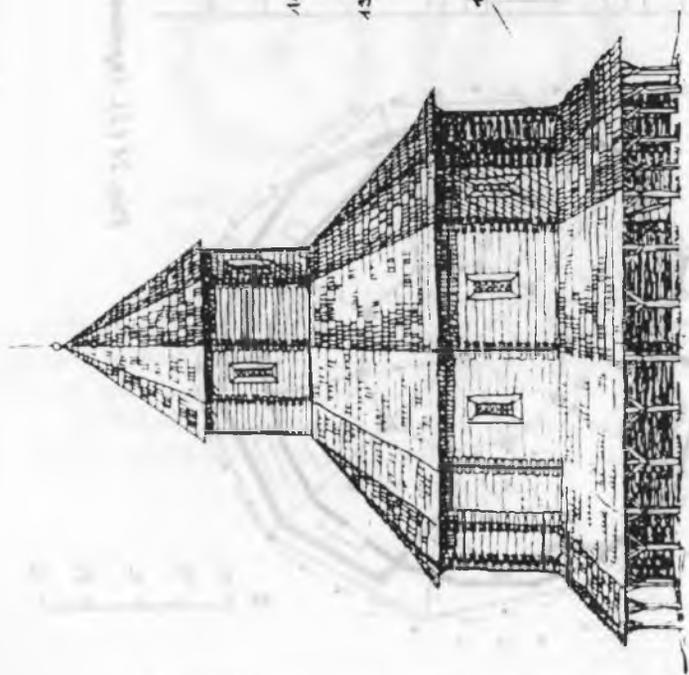

Рис. 24 (1). Олешківська ротонда. Реконструкція процесу побудови підвалин першого і другого ярусів та південний фасад (реконструкція І. Могилнича).

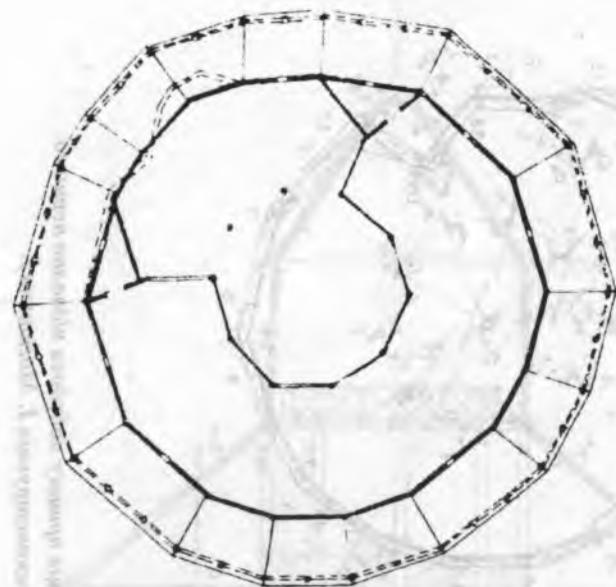

Схема плана купола и внутреннего строения. Диаметр купола 10 м.
Высота купола 15 м. Диаметр внутреннего помещения 8 м.

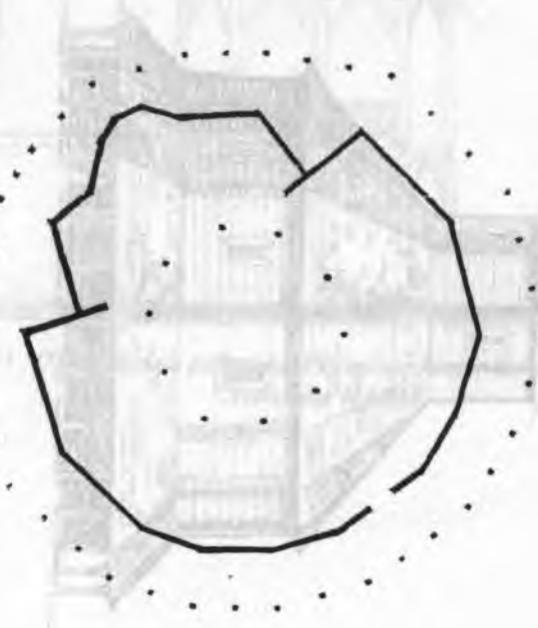
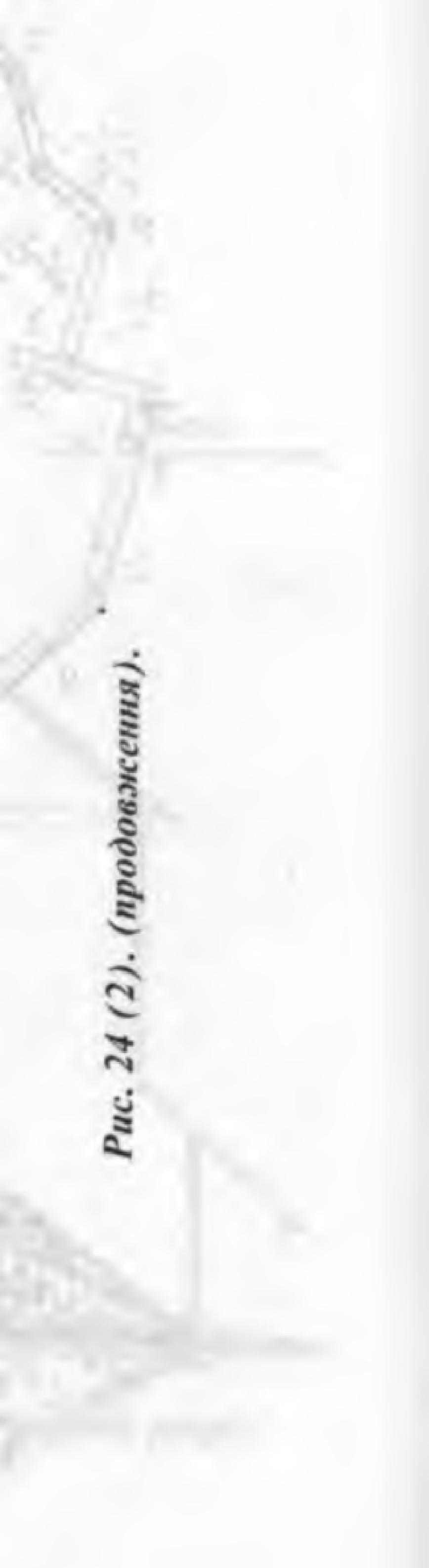

Рис. 24 (2). (продолжения).

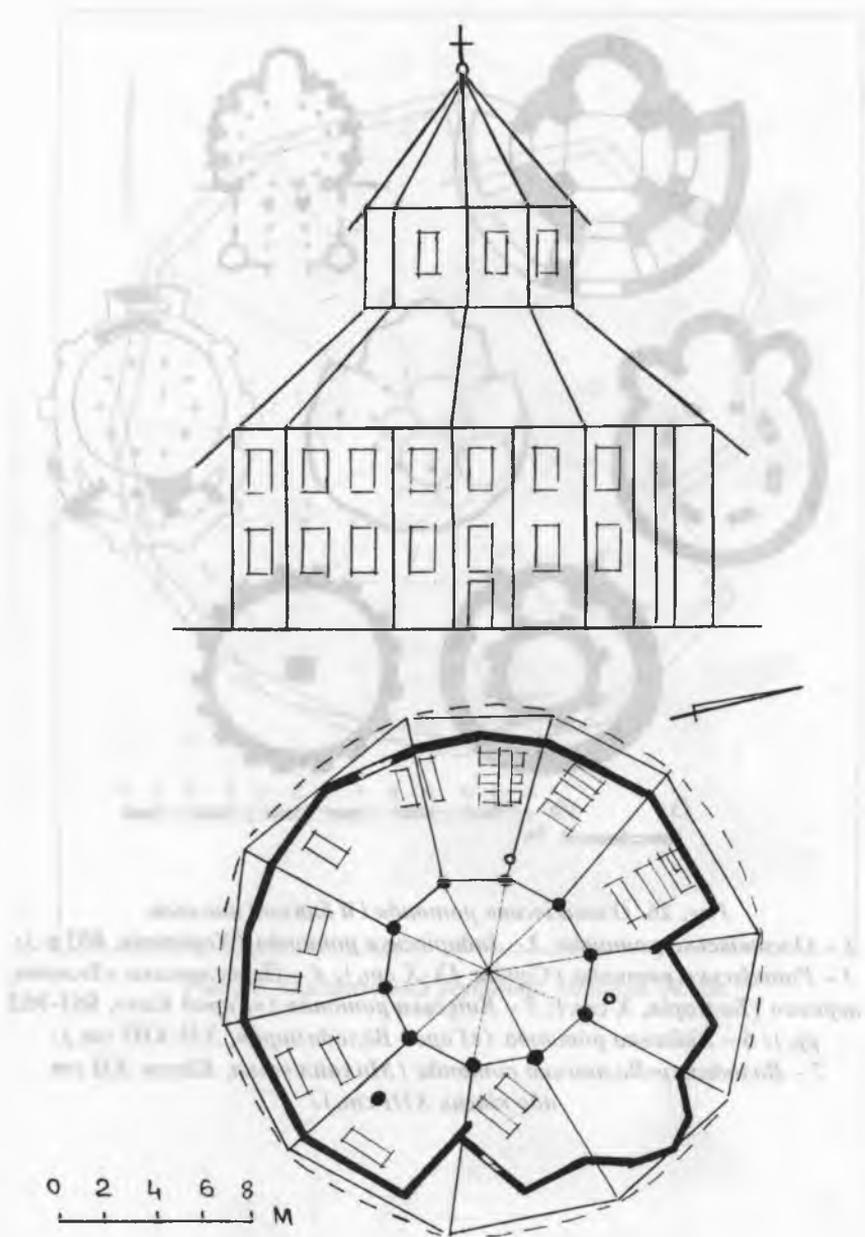

Рис. 25. Олешківська ротонда. Реконструкція.

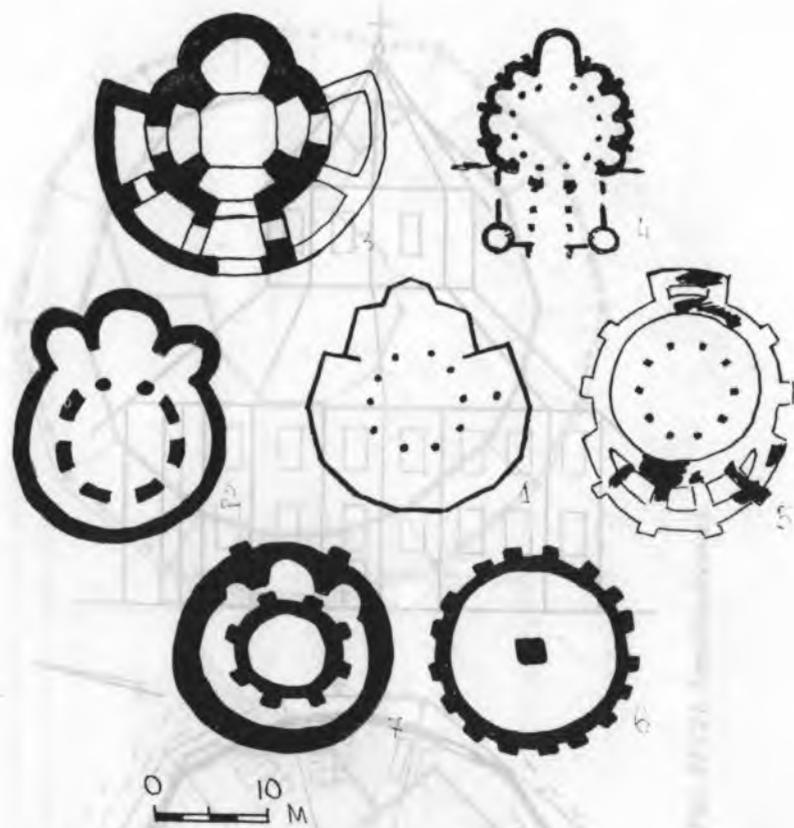

Рис. 26. Олешківська ротонда і її близькі аналоги.
1 – Олешківська ротонда; 2 – Задарівська ротонда (Хорватія, 805 р.);
3 – Рашківська ротонда (Сербія, IX-X ст.); 4 – Переславська «Золота
церква» (Болгарія, X ст.); 5 – Київська ротонда («Город Кия», 961-962
рр.); 6 – Київська ротонда («Город Володимира», XII-XIII ст.);
7 – Володимир-Волинська ротонда (Михайлівська, Кінець XII ст.
або кінець XIII ст.).

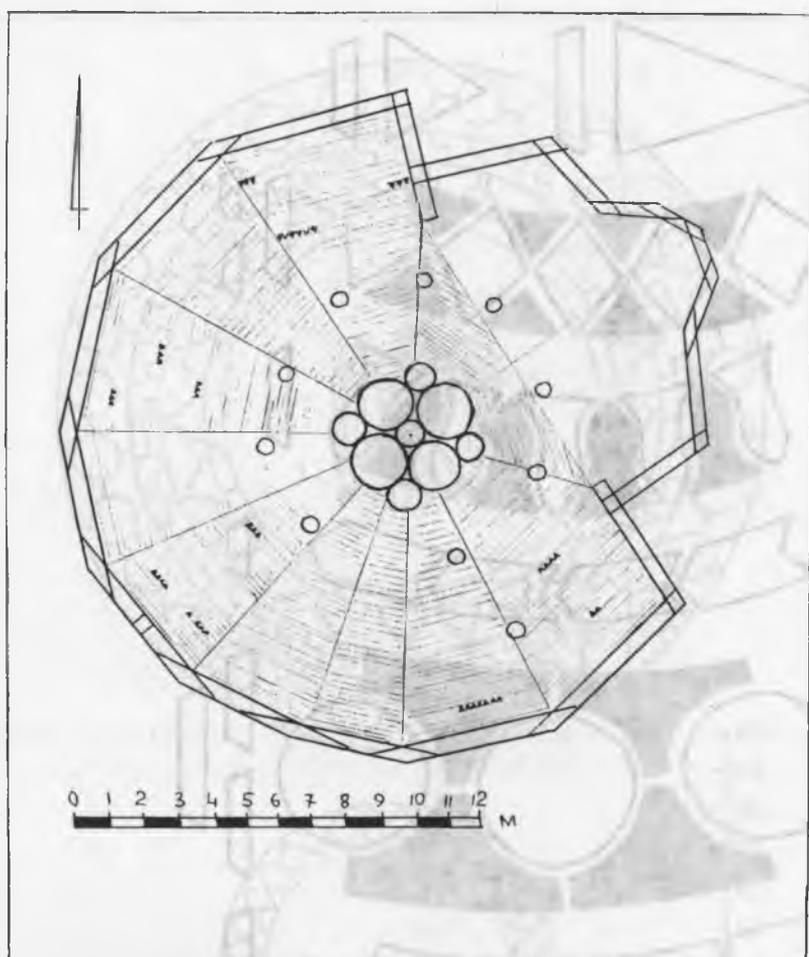

Рис. 27. Олешківська ротонда. Підлога. План.

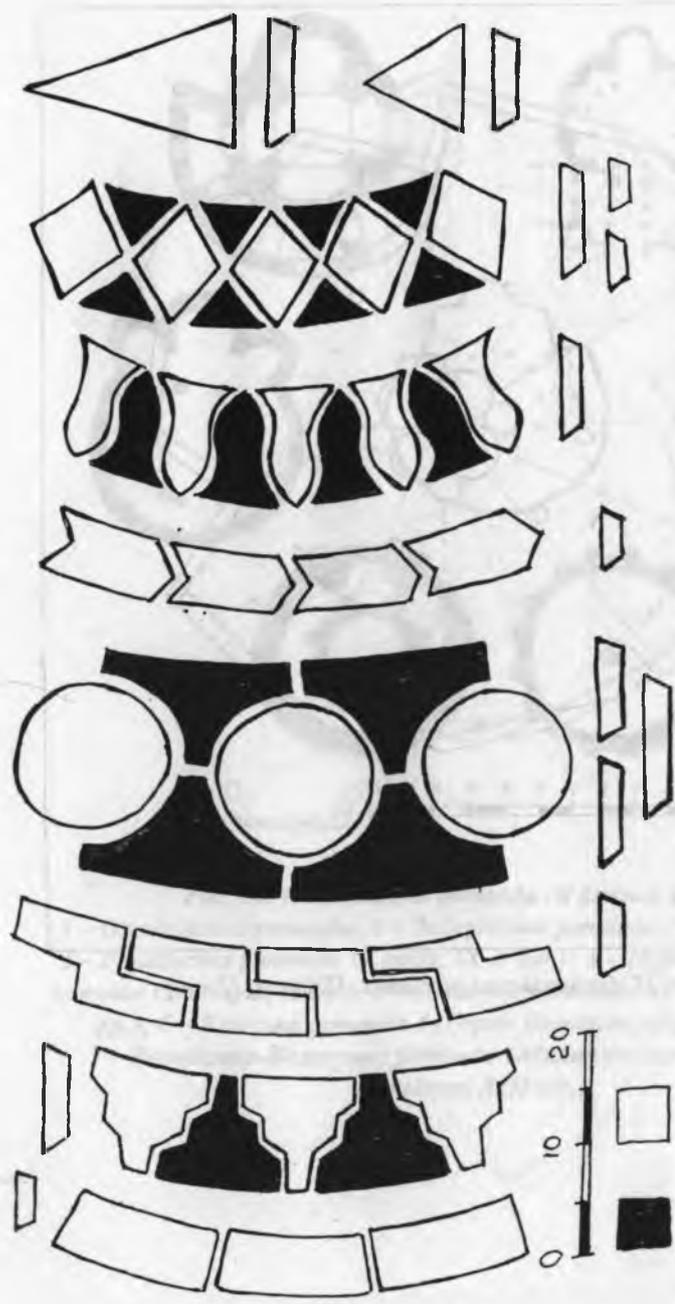
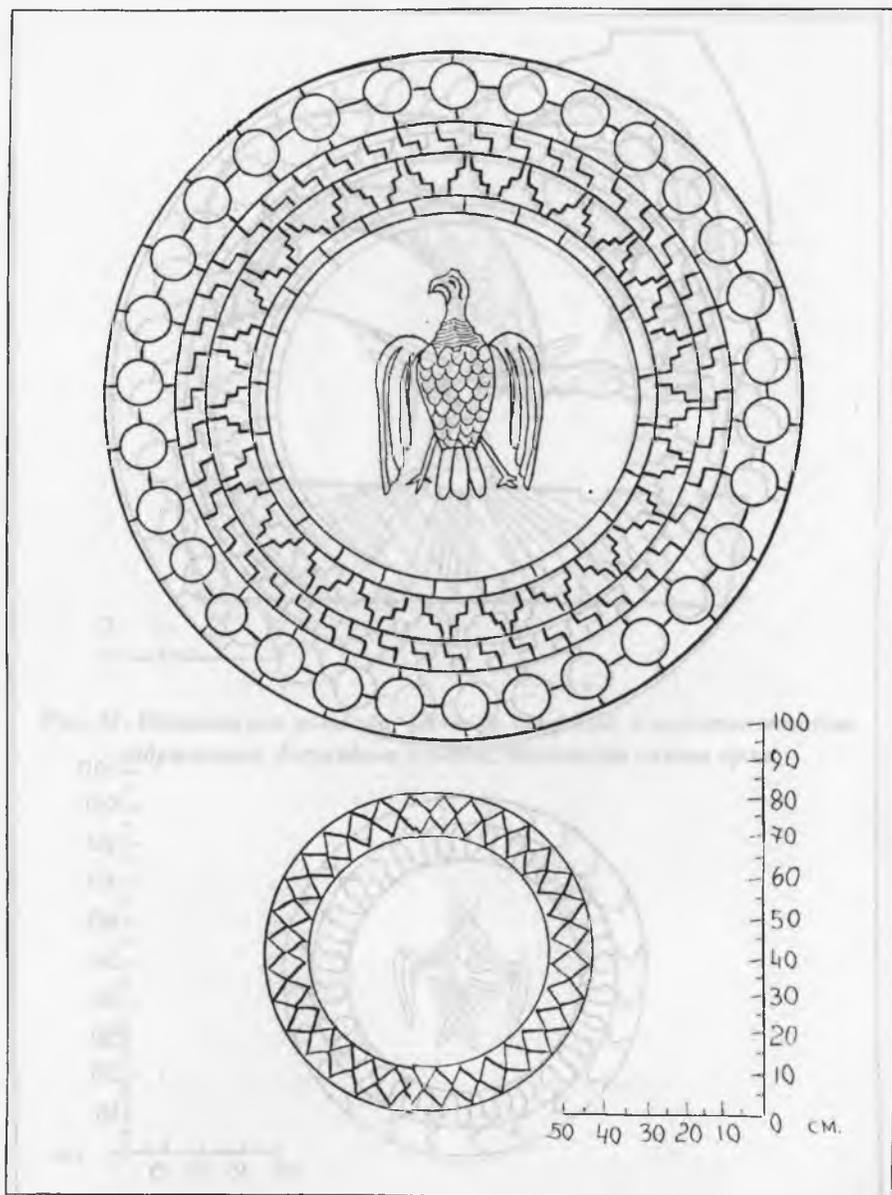
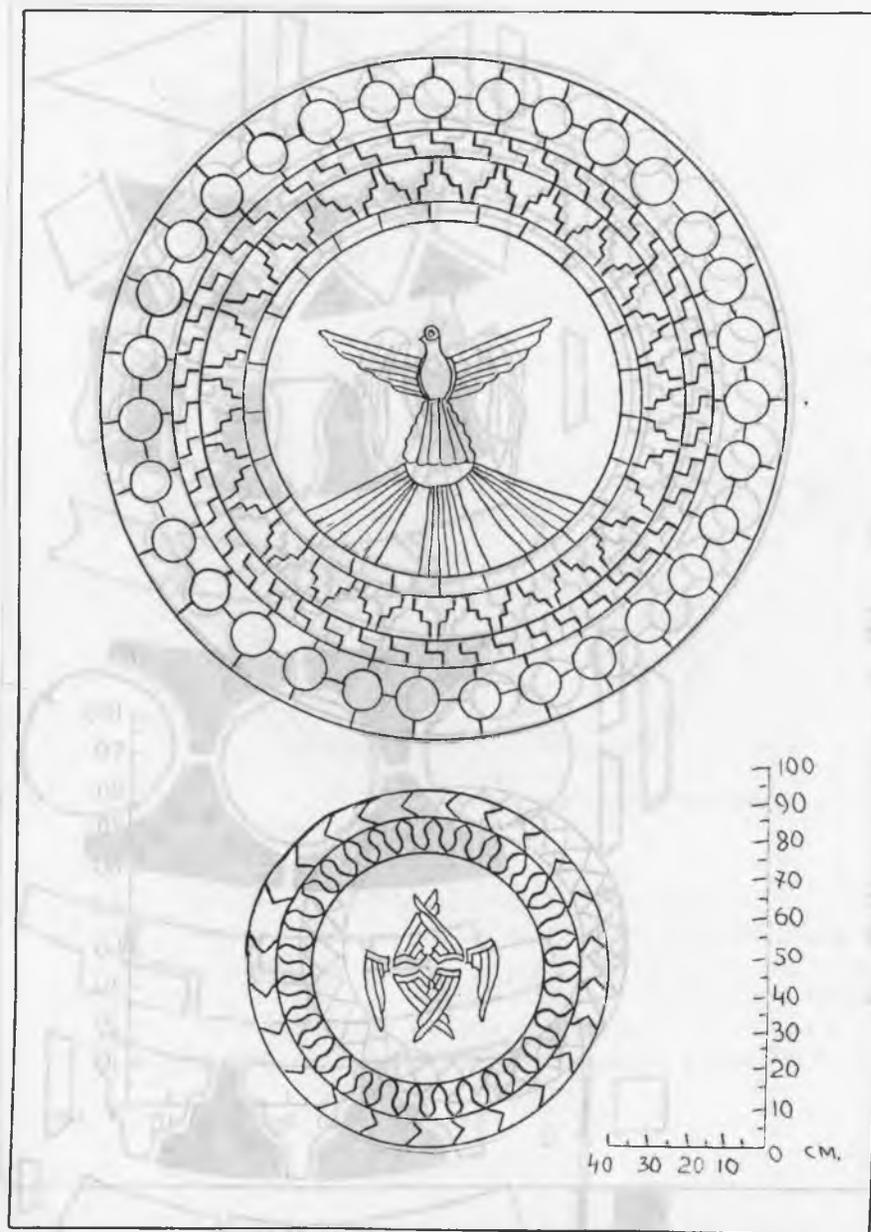

Рис. 28. Олешківська ротонда. Підлога. Орнаментальні пояси.

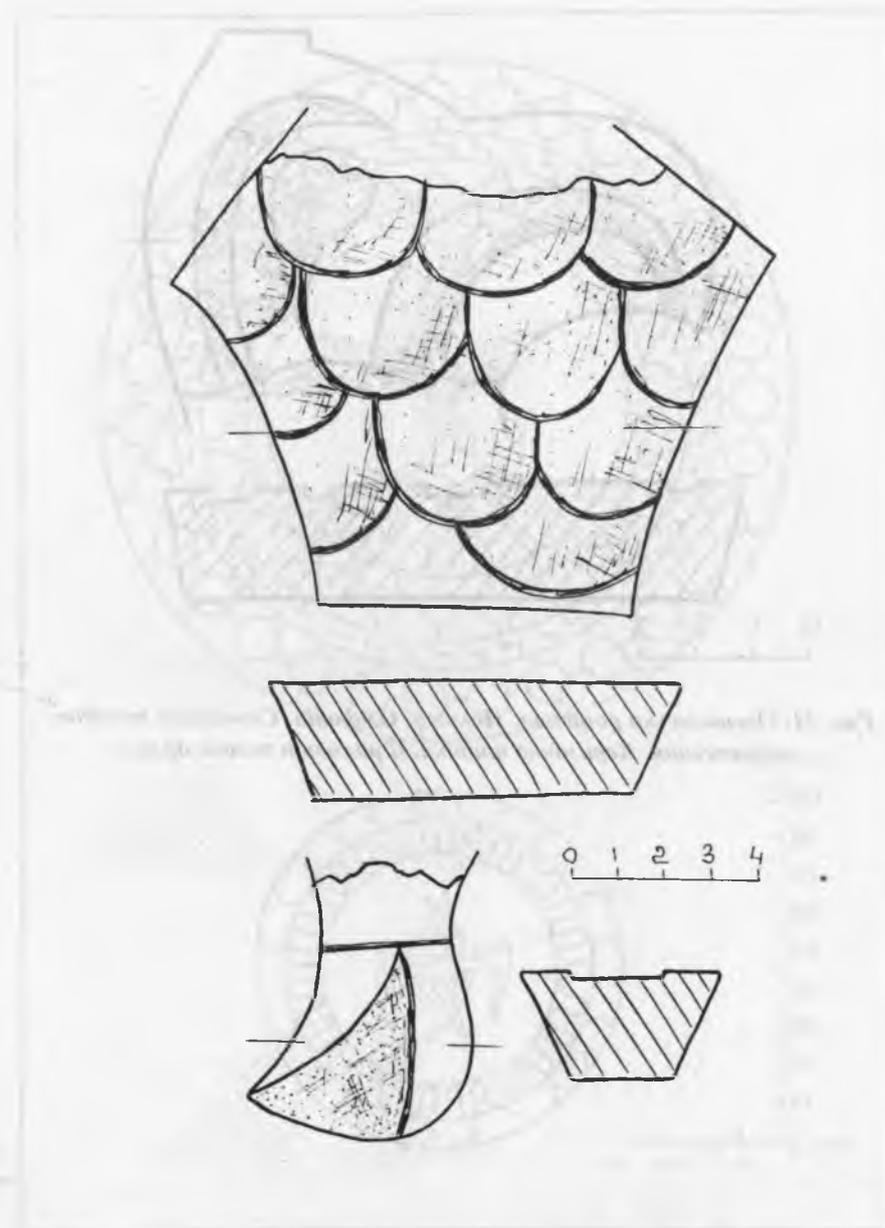
*Рис. 29. Олешківська ротонда. Підлога.
Омфалій з орлом і центральний омфалій. Реконструкція.*

*Рис. 30. Олексівська ротонда. Підлога.
Омфалій з голубом і омфалій з серафимом. Реконструкція.*

Рис. 31. Олешківська ротонда. Підлога. Омфалій. Сюжетне мозаїчне зображення. Керамічна плитка. Фрагмент голови орла.

*Рис. 32. Олешківська ротонда. Підлога. Омфалій.
Сюжетне мозаїчне зображення. Керамічні плитки.
Фрагменти тулуба і ніг орла.*

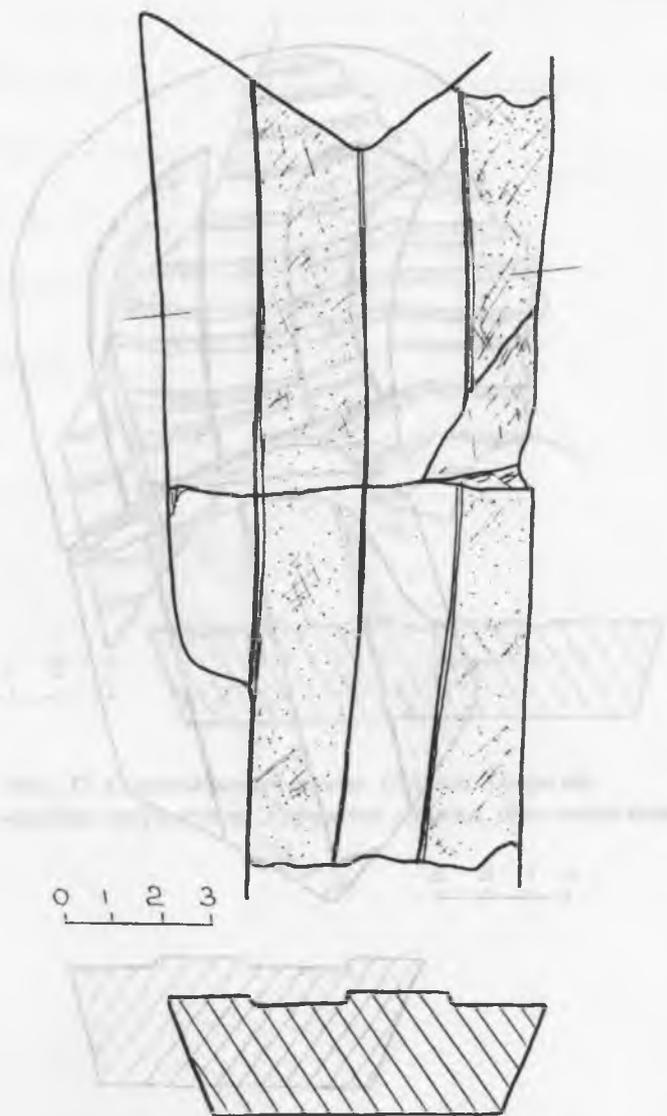
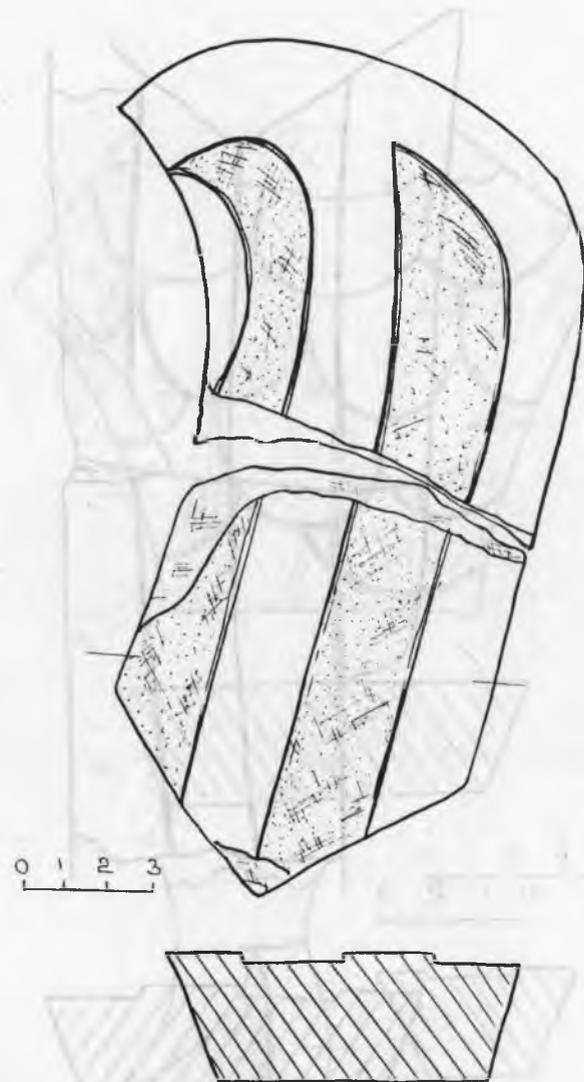
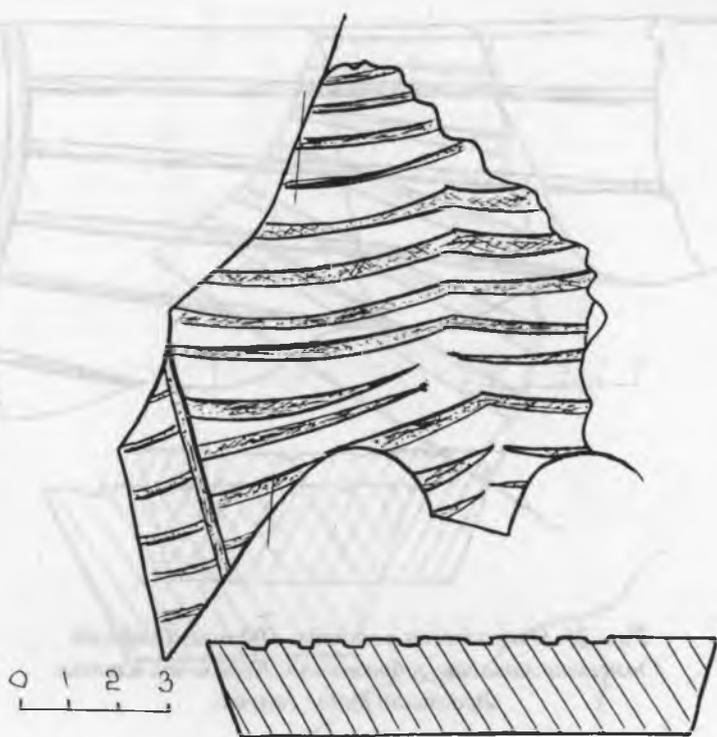

Рис. 33. Олешківська ротонда. Підлога. Омфалій.
Сюжетне мозаїчне зображення. Керамічна плитка.

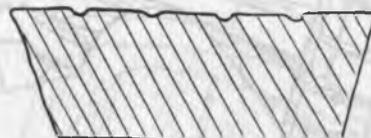
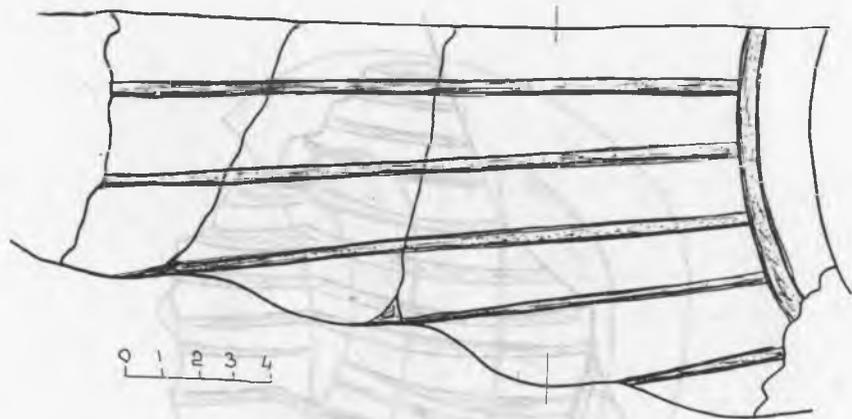
Фрагмент крила орла.

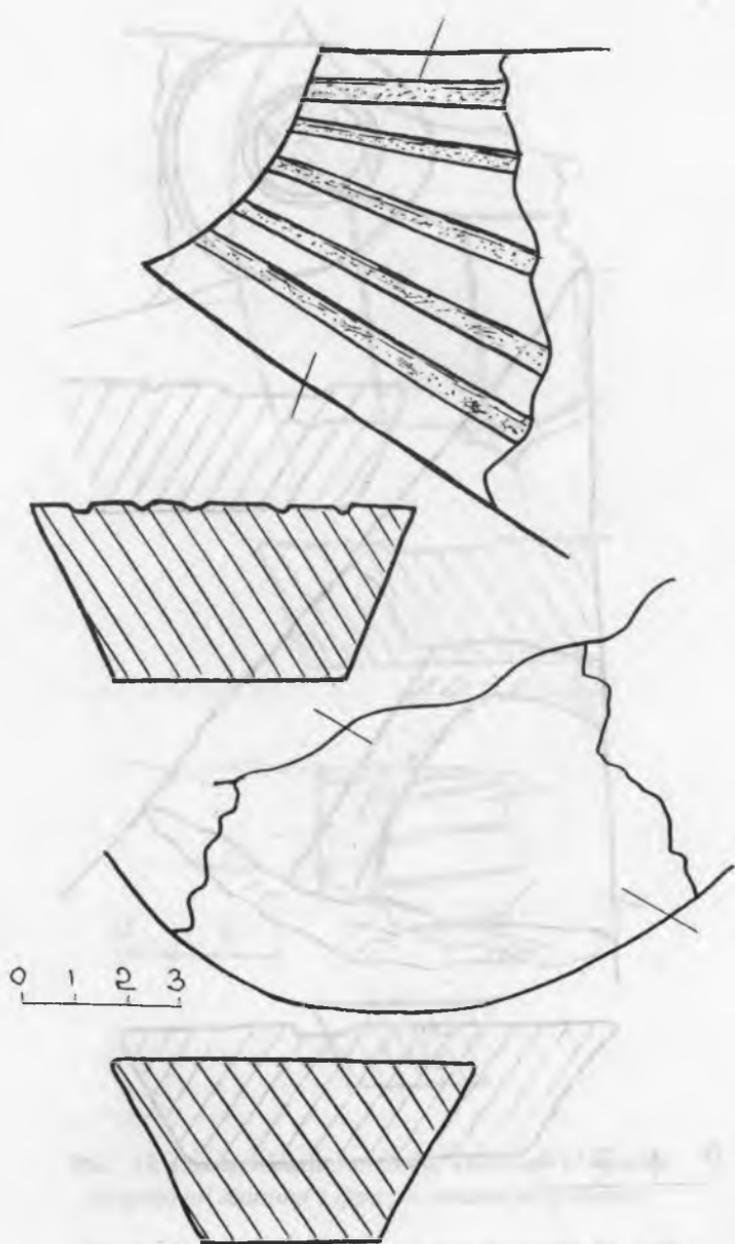
*Рис. 34. Олешківська ротонда. Підлога. Омфалій.
Сюжетне мозаїчне зображення. Керамічна плитка. Фрагмент крила орла.*

*Рис. 35. Олешківська ротонда. Підлога. Омфалій.
Сюжетне мозаїчне зображення. Керамічна плитка. Фрагмент шиї орла.*

*Рис. 36. Олешківська ротонда. Підлога. Омфалій.
Сюжетне мозаїчне зображення. Керамічна плитка.
Фрагмент крила голуба.*

*Рис. 37. Олешківська ротонда. Підлога. Омфалій з голубом.
Керамічні плитки з мозаїчного набору.*

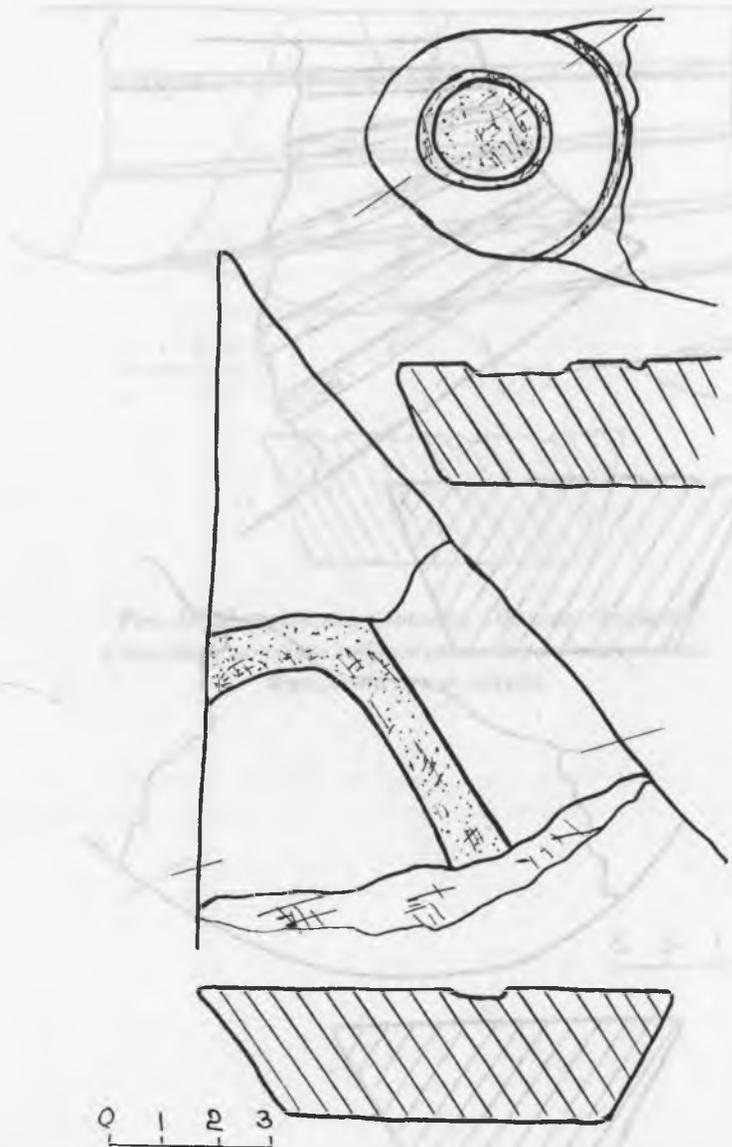
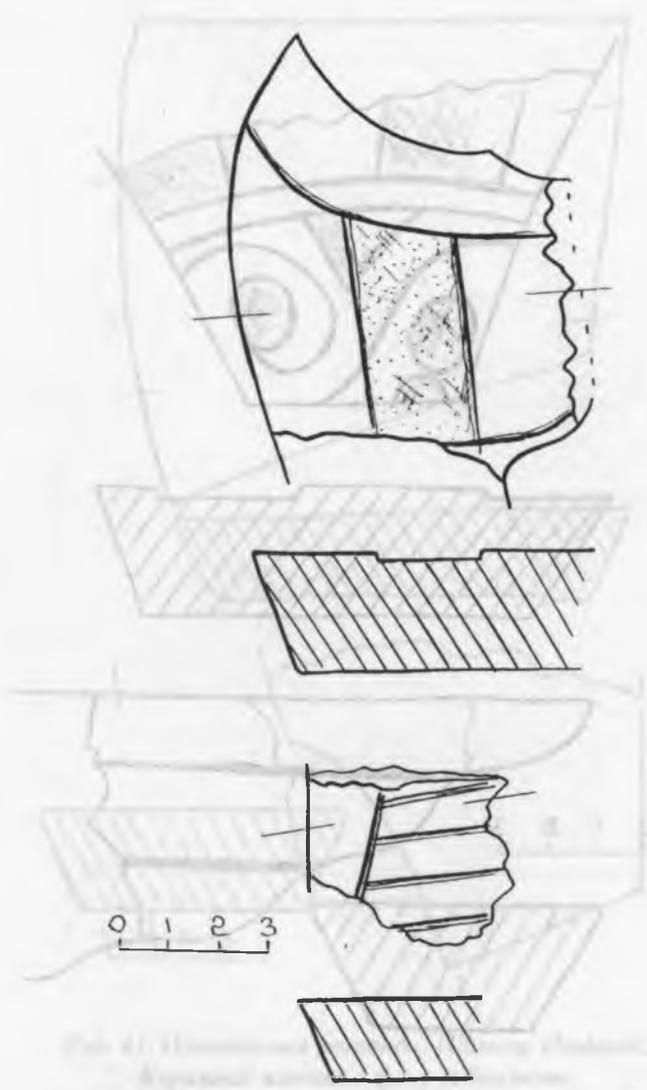
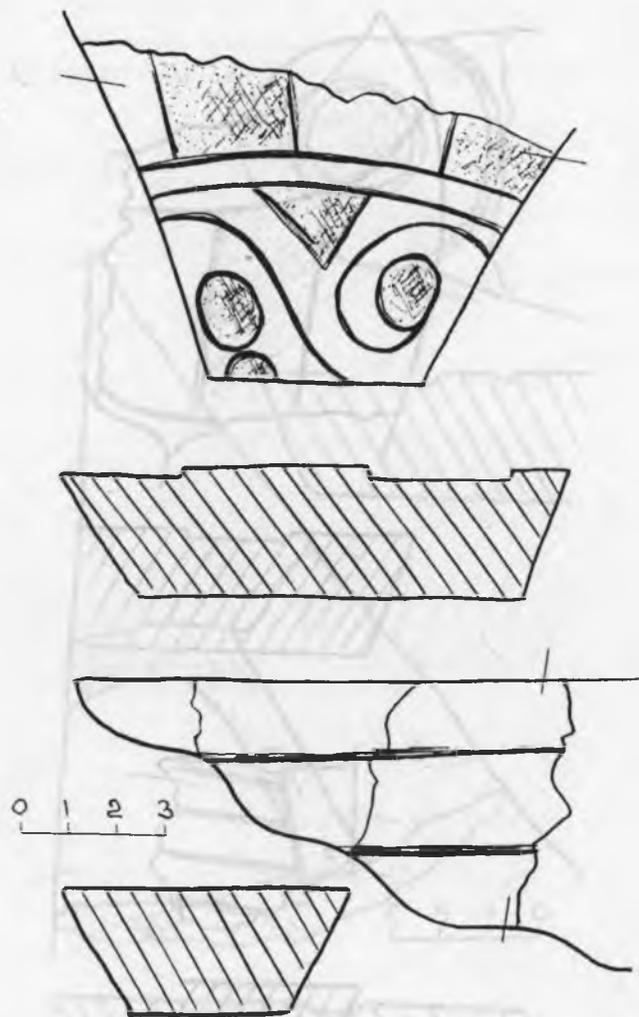

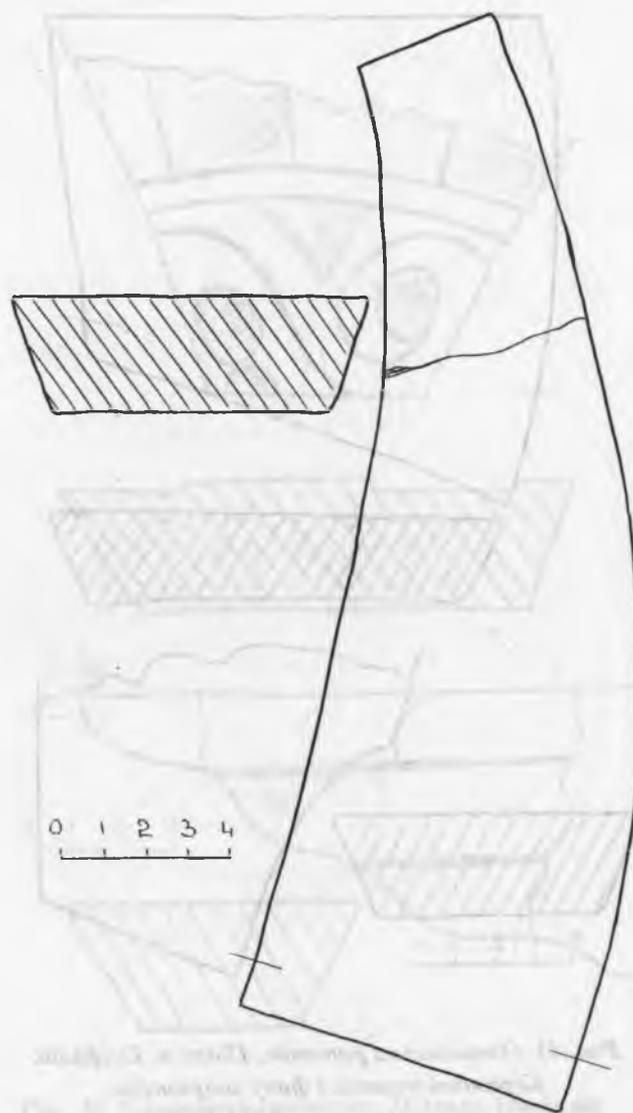
Рис. 38. Олешківська ротонда. Підлога. Омфалії.
Керамічні плитки з фрагментами зображень.

*Рис. 39. Олешківська ротонда. Підлога. Омфалій.
Керамічні плитки з фрагментами зображень.*

*Рис. 40. Олешківська ротонда. Підлога. Омфалій.
Керамічні плитки з фрагментами зображень.*

*Рис. 42. Олешківська ротонда. Підлога. Омфалій.
Керамічні плитки з фону зображень.*

*Рис. 43. Олешківська ротонда. Підлога. Омфалій.
Керамічна плитка з фону зображень.*

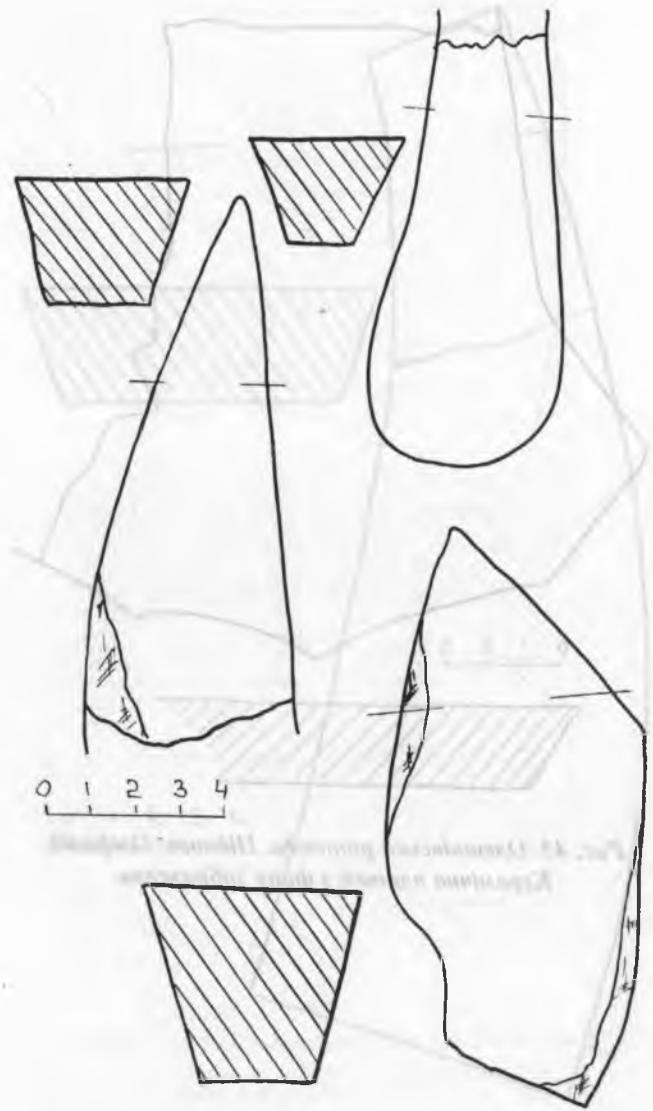
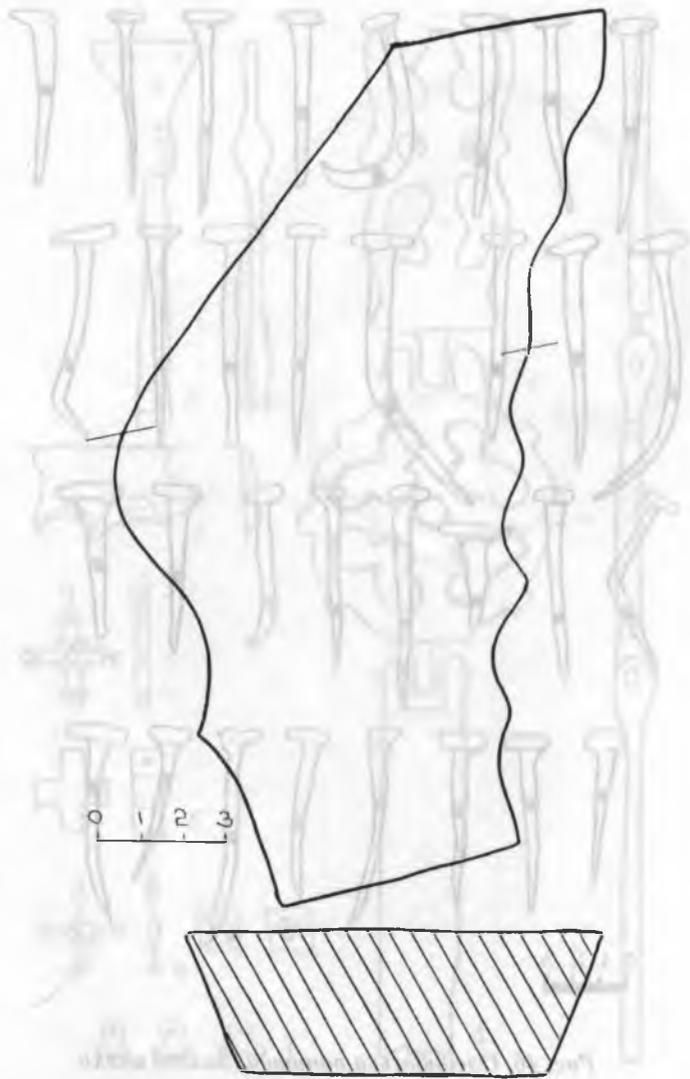

Рис. 44. Олешківська ротонда. Підлога. Омфалії.
Керамічні плитки.

Рис. 44. Олешківська ротонда. Підлога. Омфалії.
Керамічні плитки.

**Рис. 45. Олешківська ротонда. Підлога. Омфалій.
Керамічна плитка з фону зображень.**

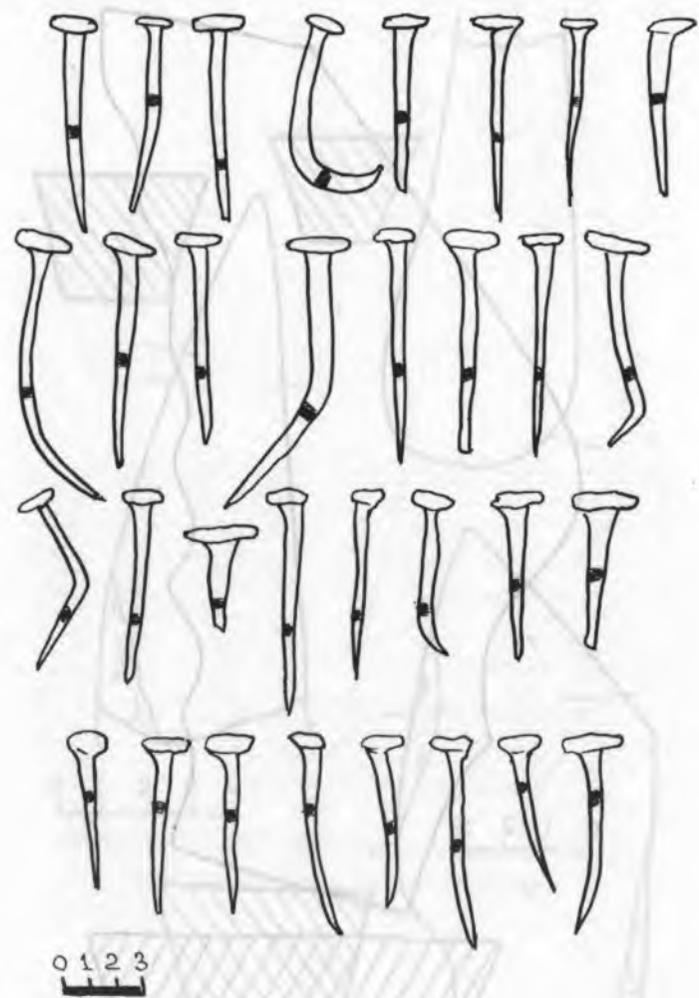

Рис. 46. Олешківська ротонда. Залізні цвяхи.

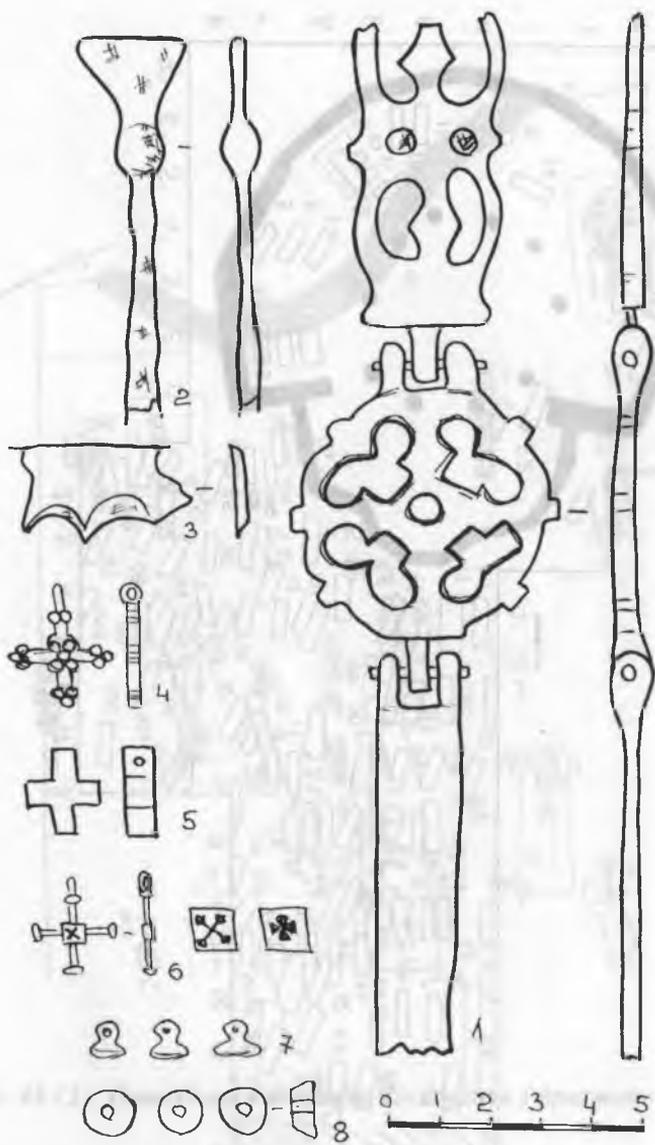

Рис. 47. Олешківська ротонда. Таблиця знахідок. 1 – фрагмент хороса;
 2 – фрагмент стиля-писала; 3 – фрагмент мідної пластини;
 4 – мідний хрестик; 5 – кам'яний хрестик; 6 – золотий хрестик;
 7 – гудзики; 8 – намистини скляні.

Рис. 48 (3). Олешківська ротонда. Поховання (фрагмент 2).

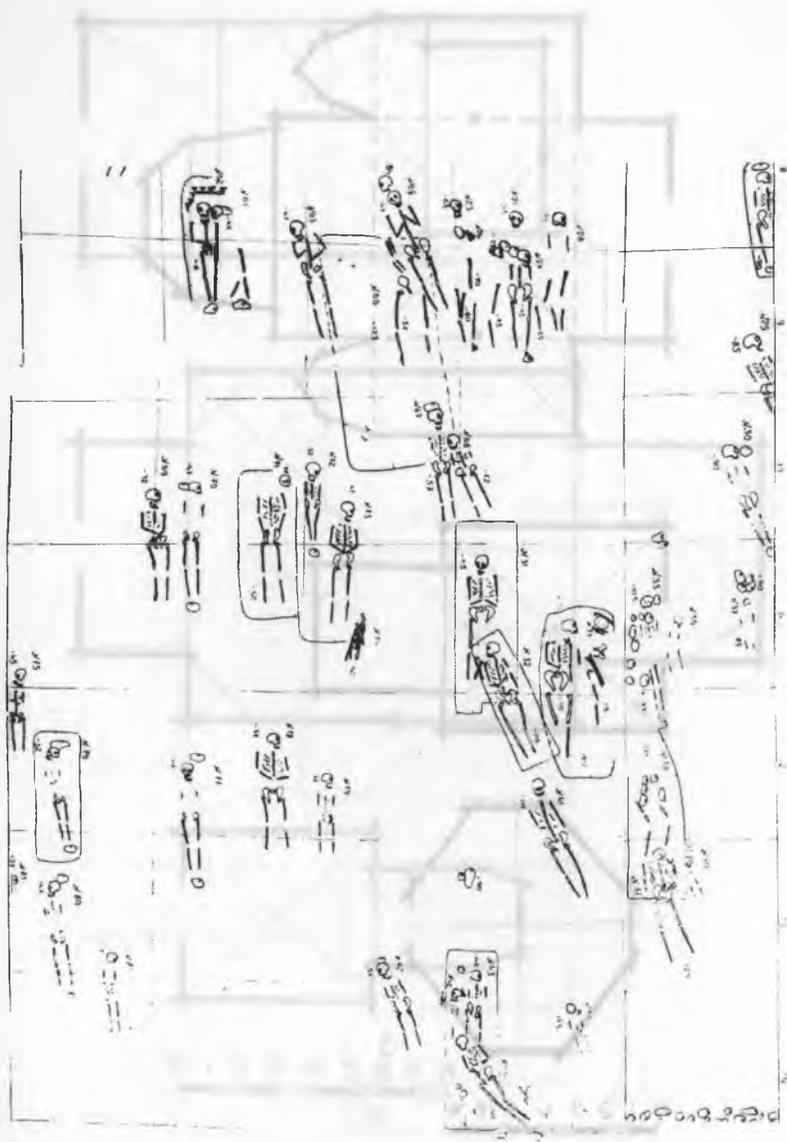

Рис. 48 (4). Олешківська ротонда. Поховання (фрагмент 3).

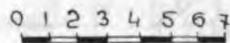
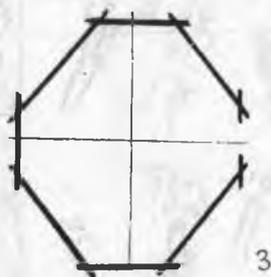
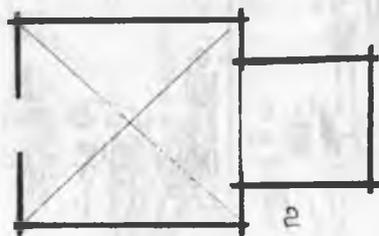
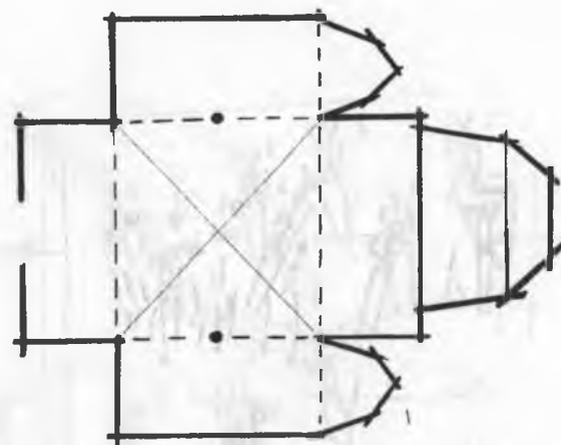

Рис. 49. Дерев'яні храми Галицької землі. 1 – Галицька Іванівська церква в ур. Царинка. (За Ю. Лукомським); 2 – Галицька церква Благовіщення в ур. Церквиська (За Ю. Лукомським); 3 – Галицька Воскресенська ротонда в ур. Воскресенська (За Ю. Лукомським).

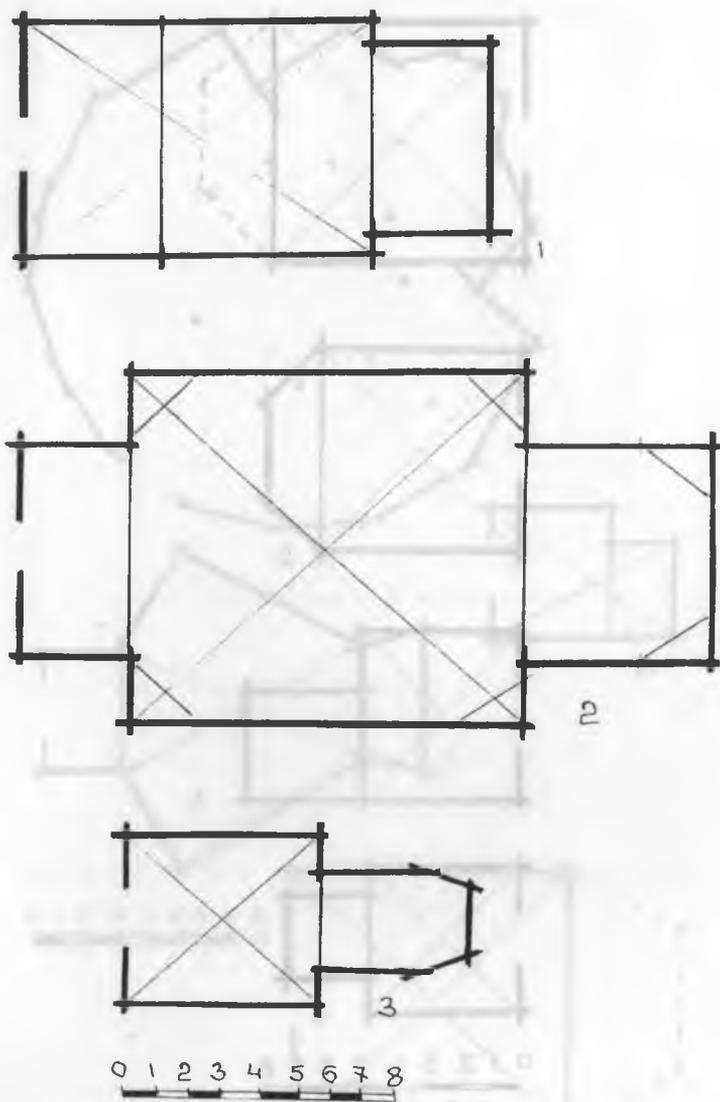

Рис. 50. Дерев'яні храми Галицької землі. 1 – Звенигородська П'ятицька церква (За О. Іщаннісяном та І. Могитичем); 2 – Звенигородська церква на дитинці (За І. Свчиніковим та І. Могитичем); 3 – церква з Терпчі біля Сяноку (Польща) (За Ю. Гінальським).

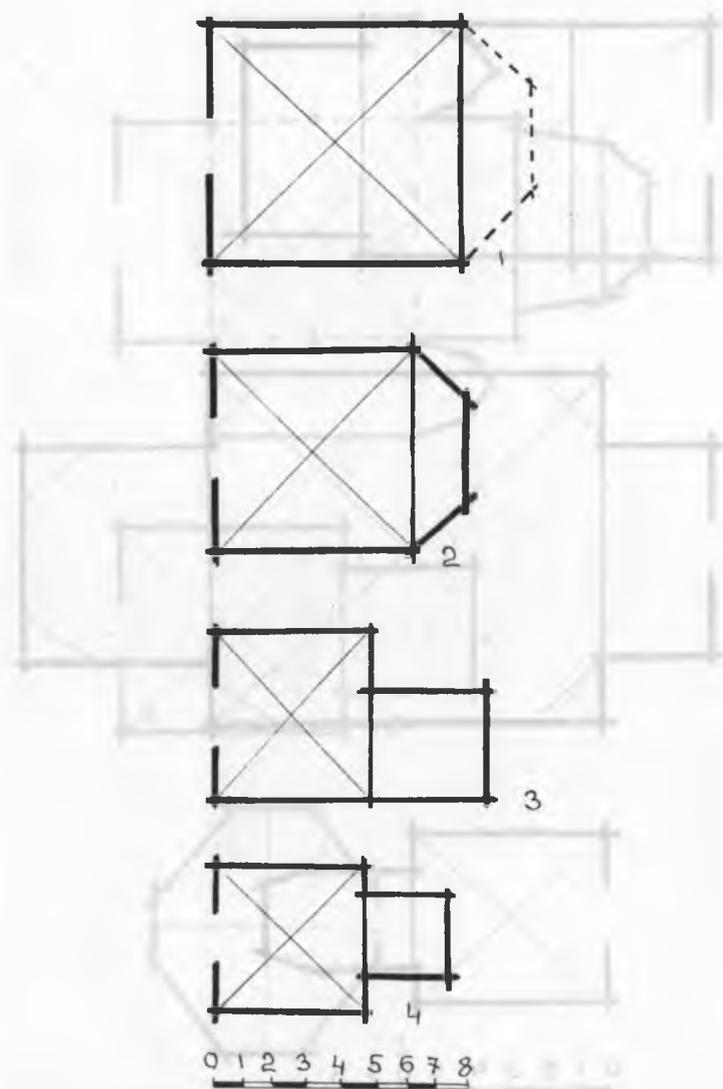
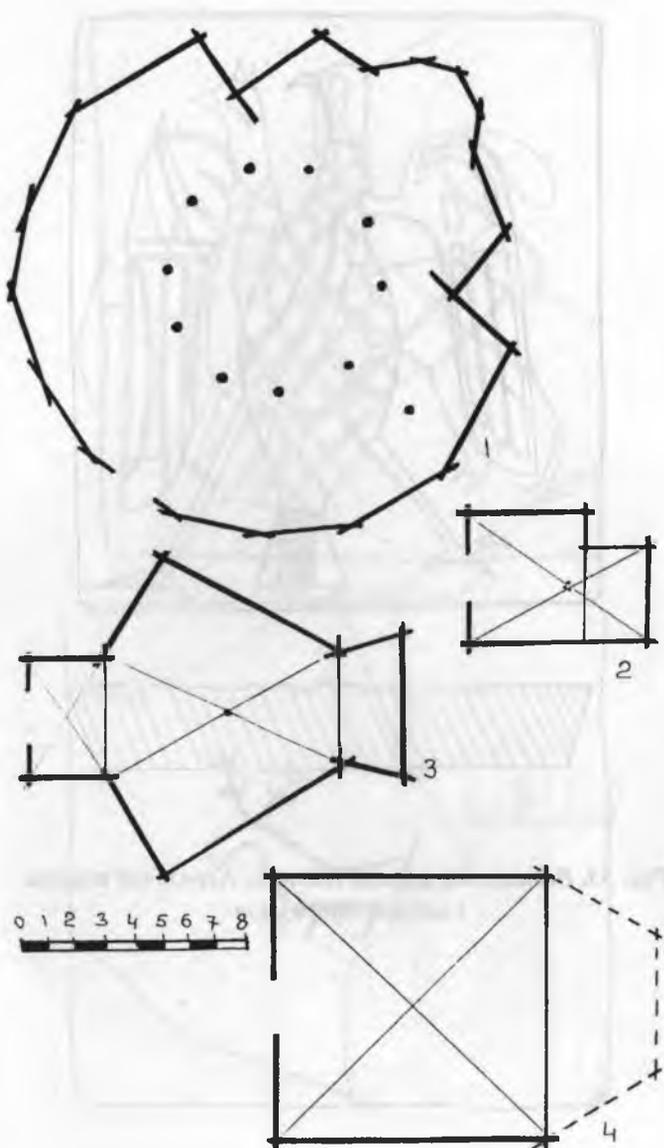

Рис. 51. Дерев'яні храми Галицької землі. 1 – Василівська церква в ур.
Хом (За Б. Тимощуком); 2 – Мартинівська церква (За Б. Тимощуком);
3 – Чорнівська церква (За Б. Тимощуком та І. Возним);
4 – Скілецька церква (За В. Захар'євим та І. Могитичем).

*Рис. 52. Дерев'яні храми Галицької землі, досліджені автором.
 1 – Олешківська ротонда; 2 – Пітрицька церква; 3 – Буківнянська церква;
 4 – Василівська церква.*

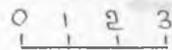

Рис. 53. Василівська церква. Підлога. Керамічна плитка з зображенням орла.

К. № 11. Церква Василівська. Підлога. Керамічні плитки з зображенням грифона і оленя.

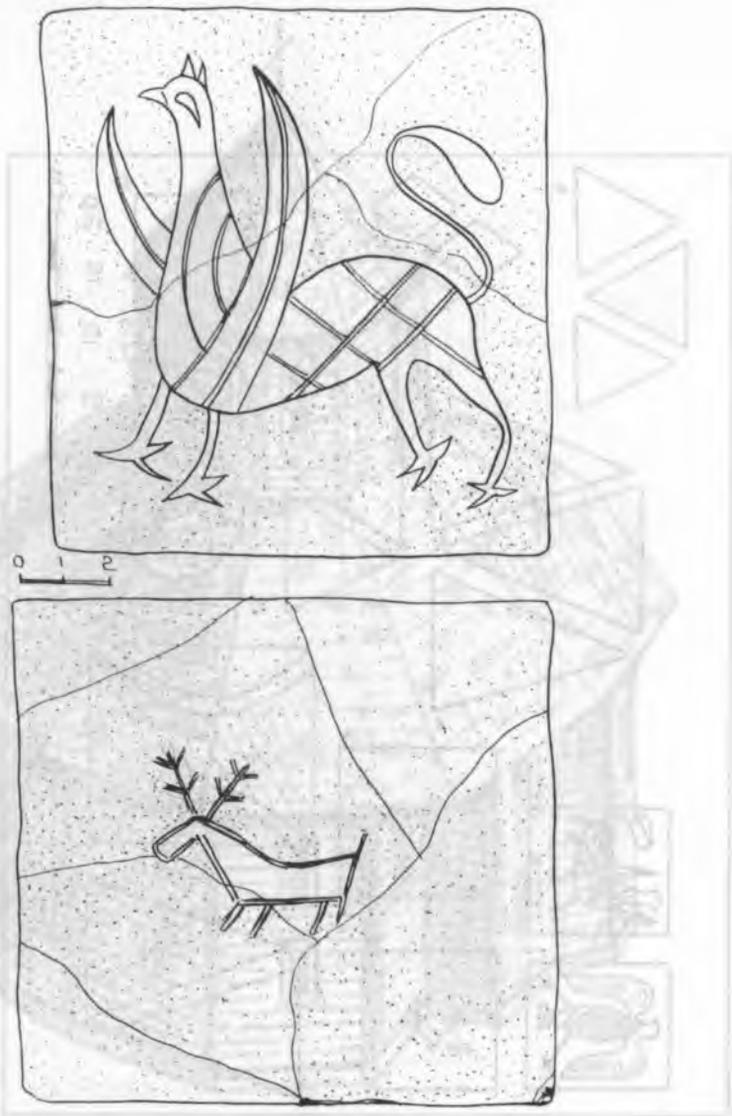

Рис. 54. Василівська церква. Підлога. Керамічні плитки з зображенням грифона і оленя.

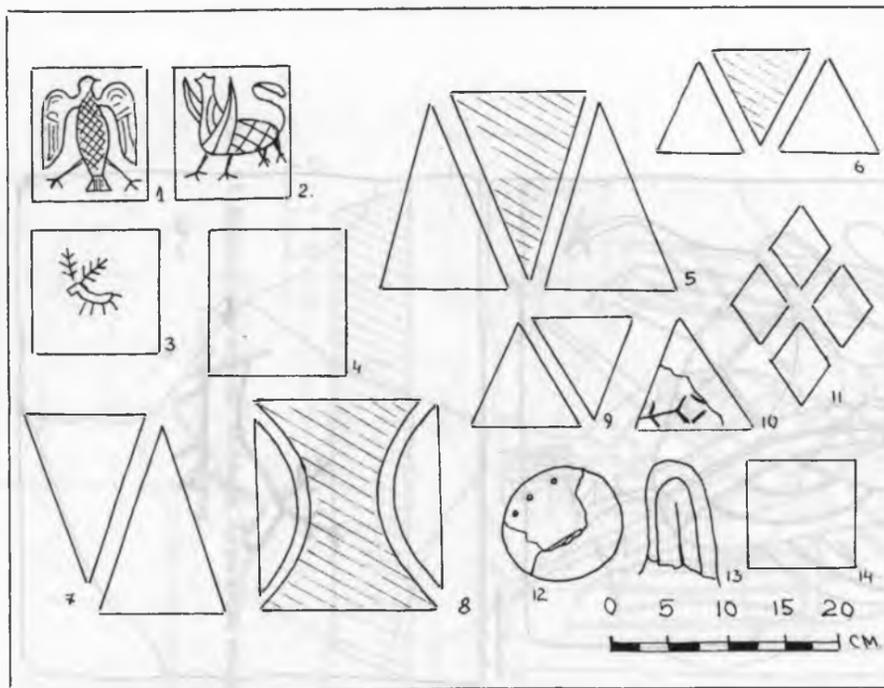
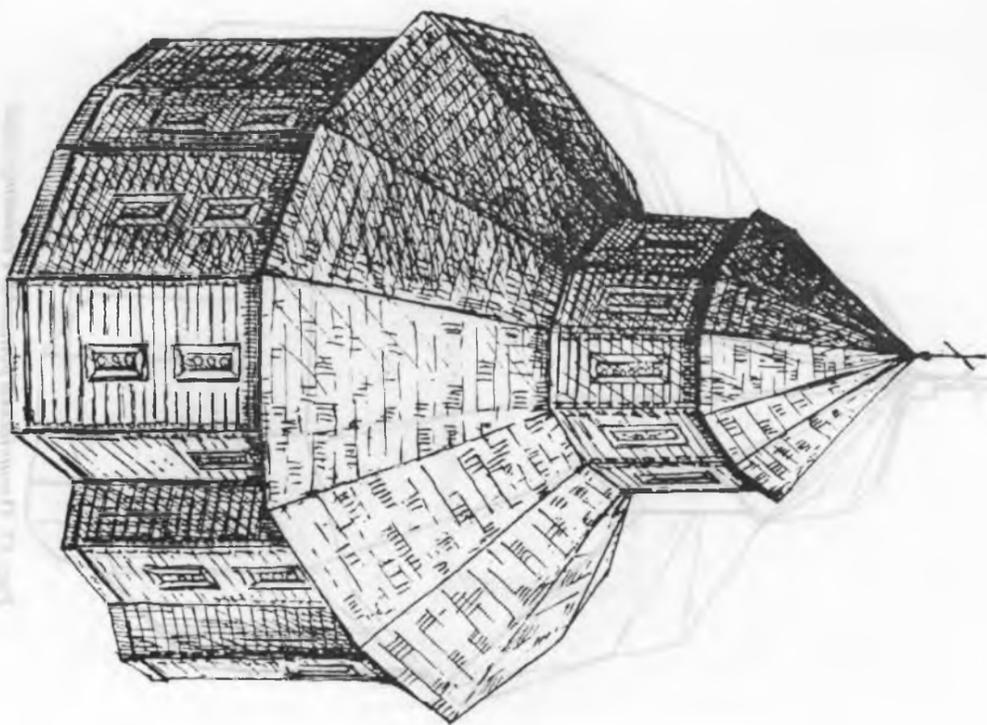

Рис. 55. Дерев'яні храми Галицької землі, досліджені автором. Підлога. Керамічні плитки.
1-4. Василівська церква; 5-6. Олешківська ротонда; 7, 8, 12, 13. Пітрицька церква;
9, 10, 11. Буківнянська ротонда.

Рис. 56. Олешківська ротонда. Реконструкція.

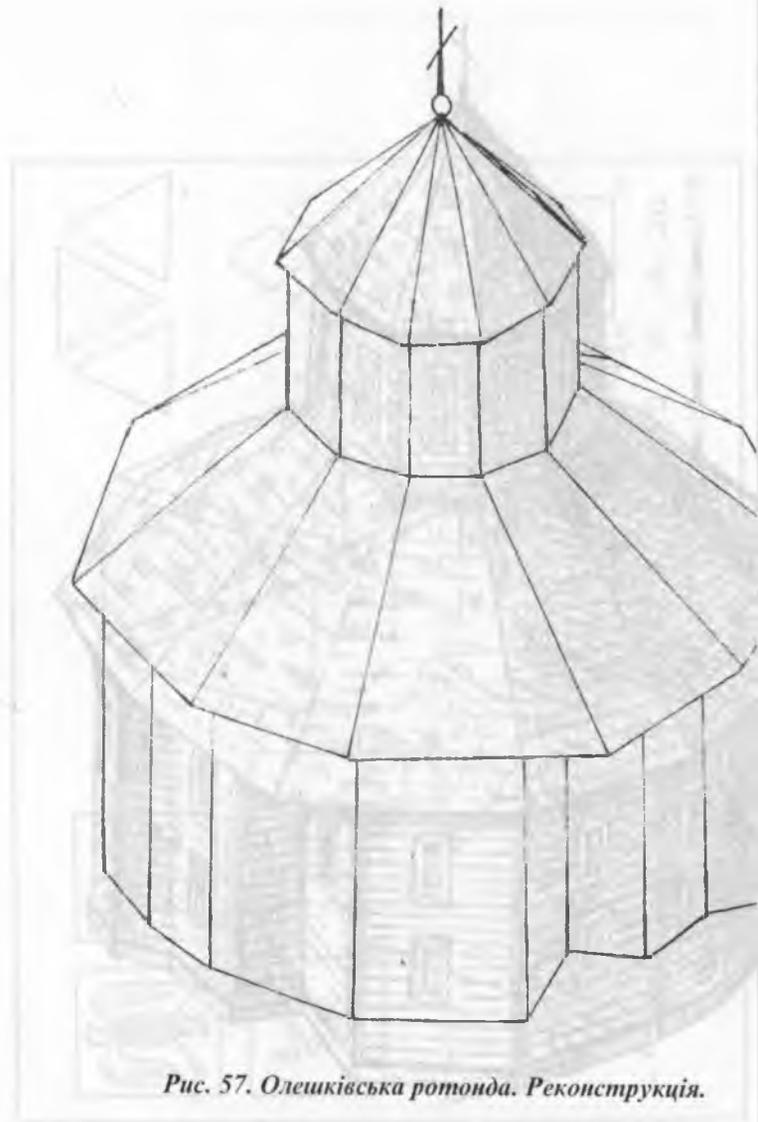

Рис. 57. Олешківська ротонда. Реконструкція.

Художник: Г. Шинкаренко. Масштаб: 1:50.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

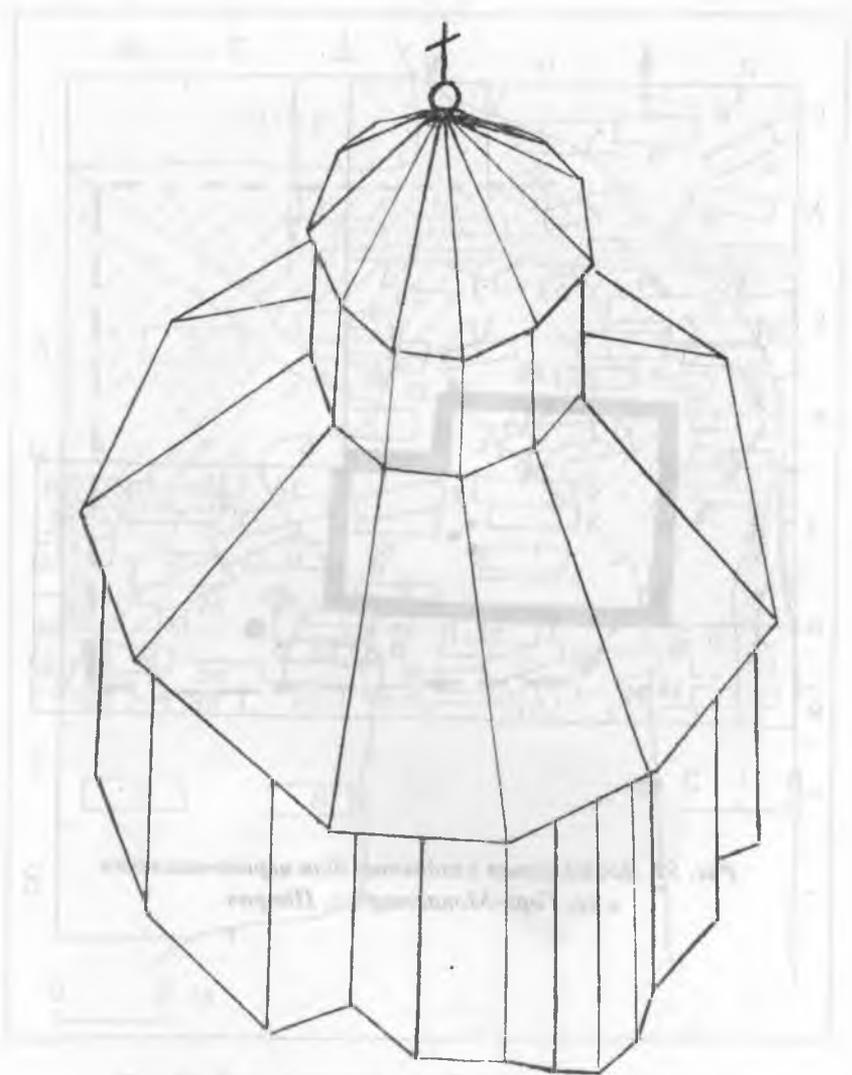
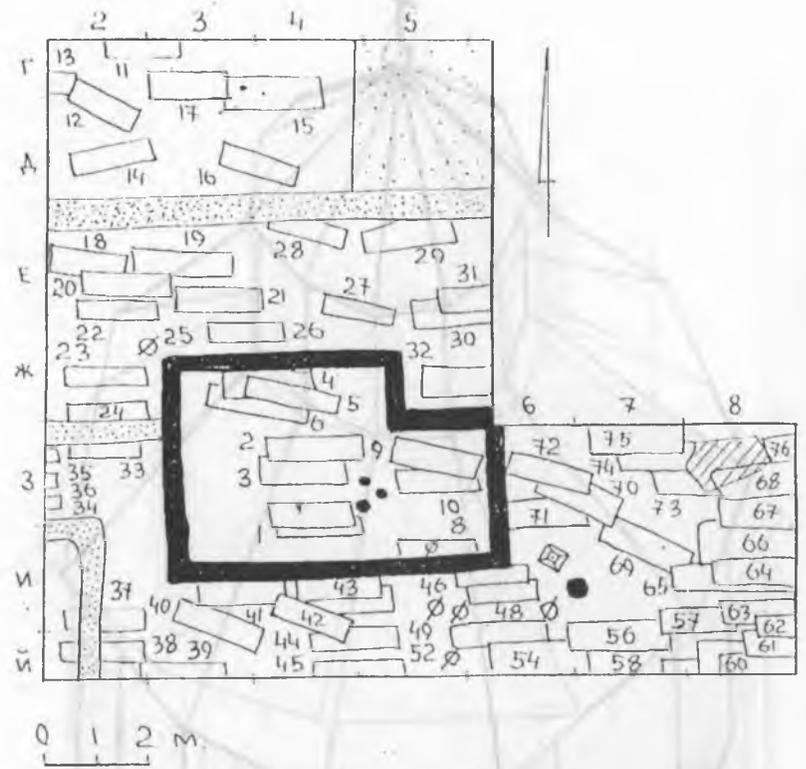

Рис. 58. Олешківська ротонда. Реконструкція.

*Рис. 59. Дослідження кладовища біля церкви-каплички
в ур. Гора-Монастир в с. Пітрич.*

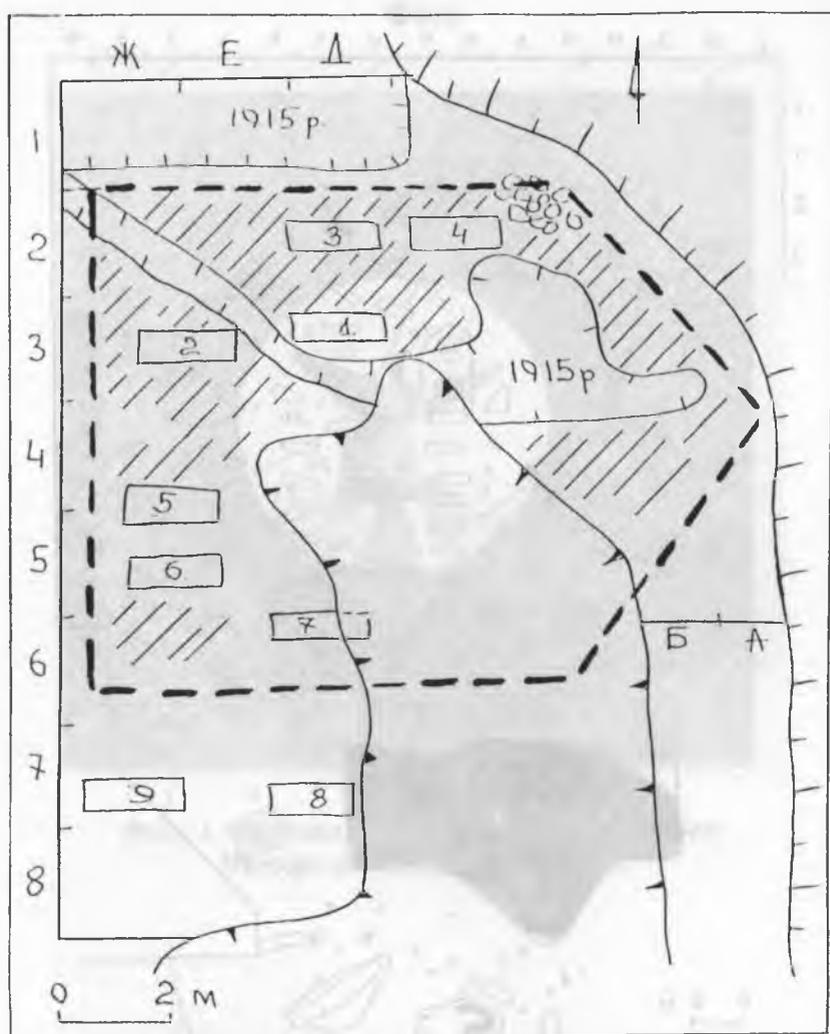

Рис. 60. План монастирської церкви з похованнями в літописному Василеві.

Рис. 61. Дослідження Буківнянського церковного комплексу.

Фото

*Фото 1. Олешківська ротонда. Омфалій з голубом.
Натурна реконструкція побудови.*

*Фото 2. Олешківська ротонда. Омфалій з орлом.
Натурна реконструкція побудови.*

*Фото 3. Олешківська ротонда. Омфалій з серафимом.
Натурна реконструкція побудови.*

Фото 5. Олешківська ромонда. Центральна і східна частини.

154

Фото 4. Олешківська ромонда. Північно-східна частина.

Фото 7. Олешківська ротонда. Північна частина.

156

Фото 6. Олешківська ромонда. Південно-східна частина.

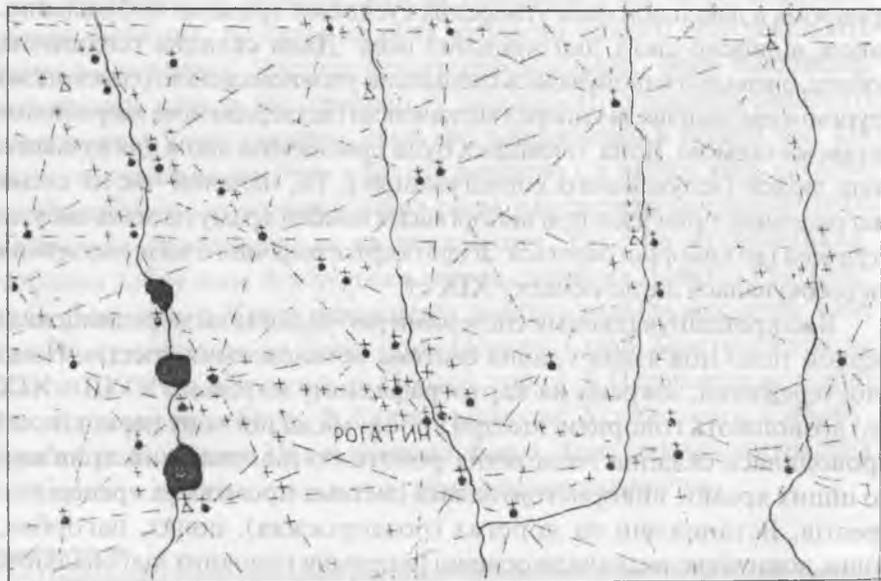

Фото 8. Олешківська ротонда. Автор з сином. 1982 рік.

Література:

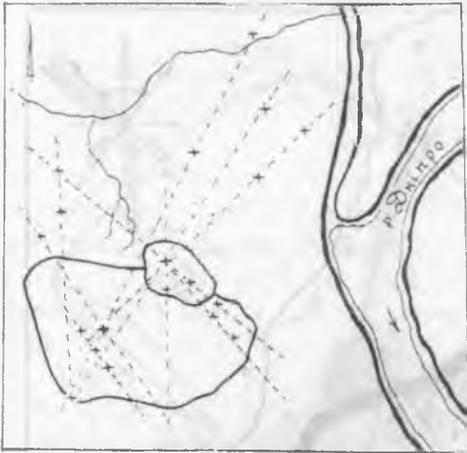
1. Красовский Н.С. Некоторые особенности градостроительной структуры Киева середины XII в. // Архитектурное наследие. – Москва, 1976. – № 25. – С. 12-18; Максимов П. Н. Творческие методы древнерусских зодчих. – Москва, 1976; Довганюк І. Архітектура українських церков. – Львів, 1997. – С.32.

2. Томенчук Б. До питання про особливості мікропланувальної структури давніх поселень як «поселень мертвих», та макропланувальних систем розміщення церков і городищ // Нові технології в археології. Матеріали міжнародної археологічної конференції. – Київ-Львів, 2002. – С. 301-317.

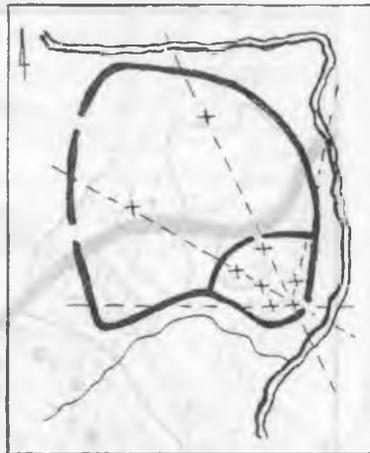

Церкви та хрести в околицях м. Рогатина на сер. XIX ст.

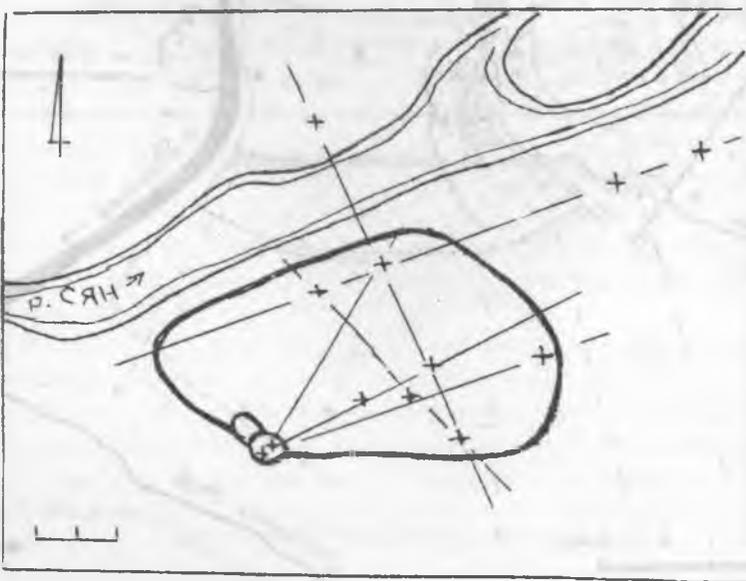
Викопіровка з карти К. Куммерберга.

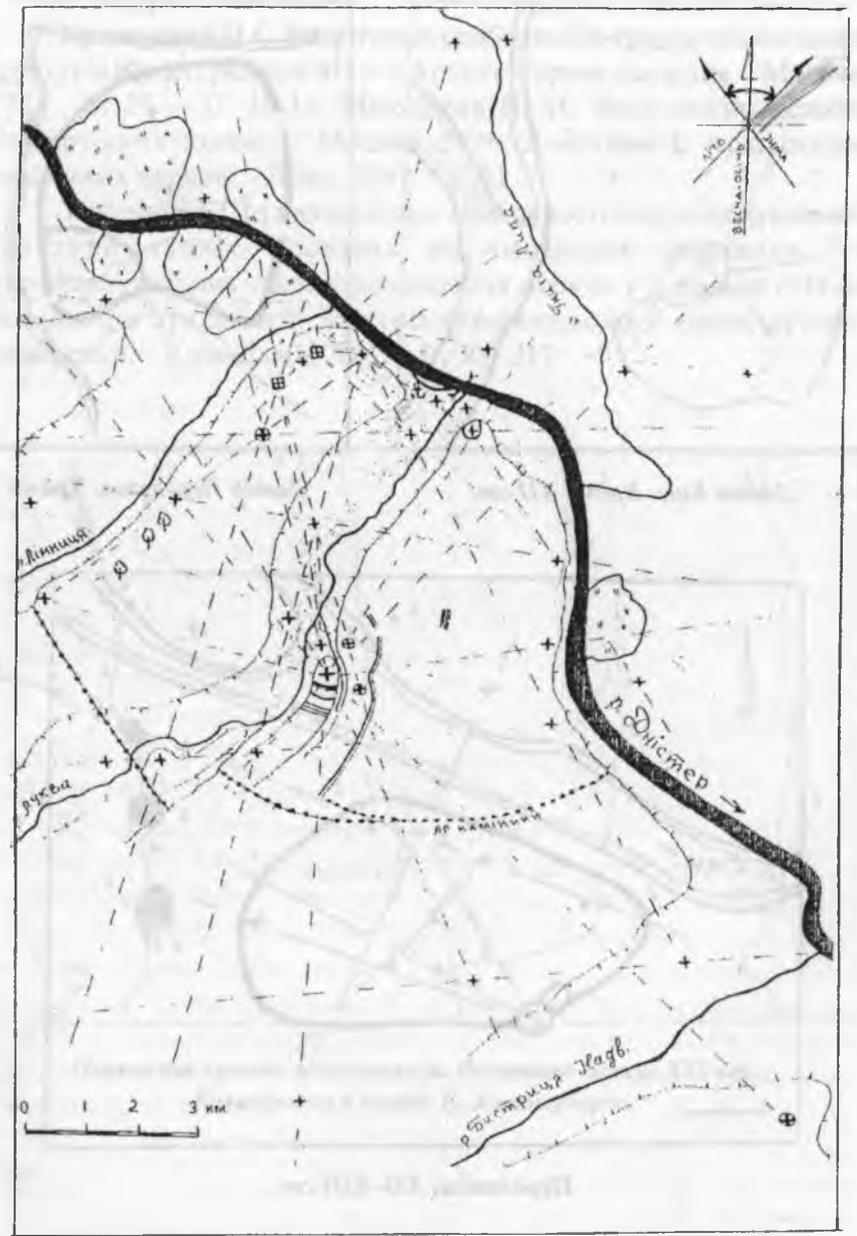
Давній Київ. Храми XII ст.

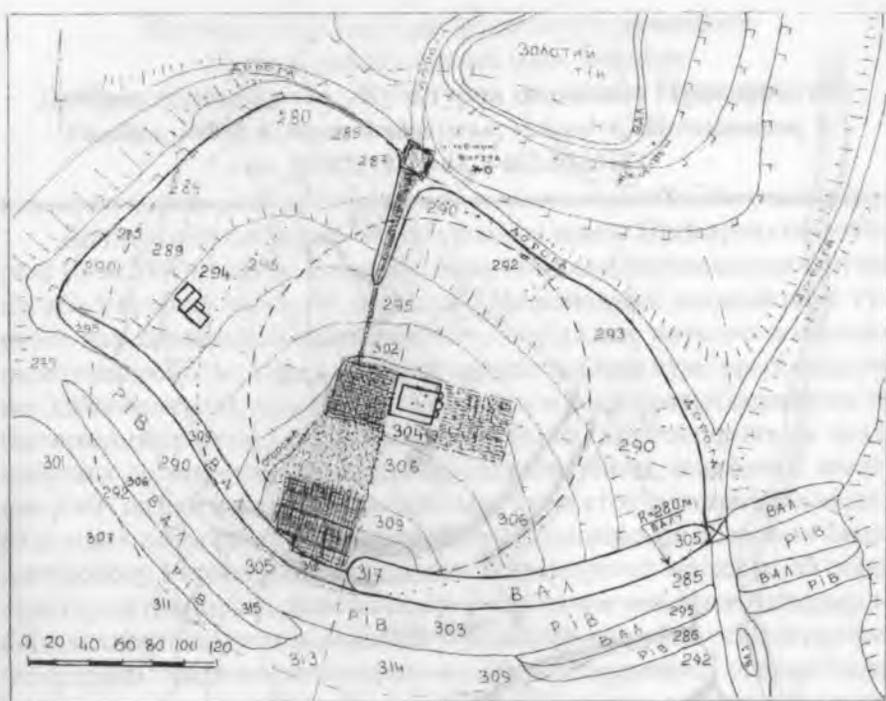
Давній Переяслав. Храми.

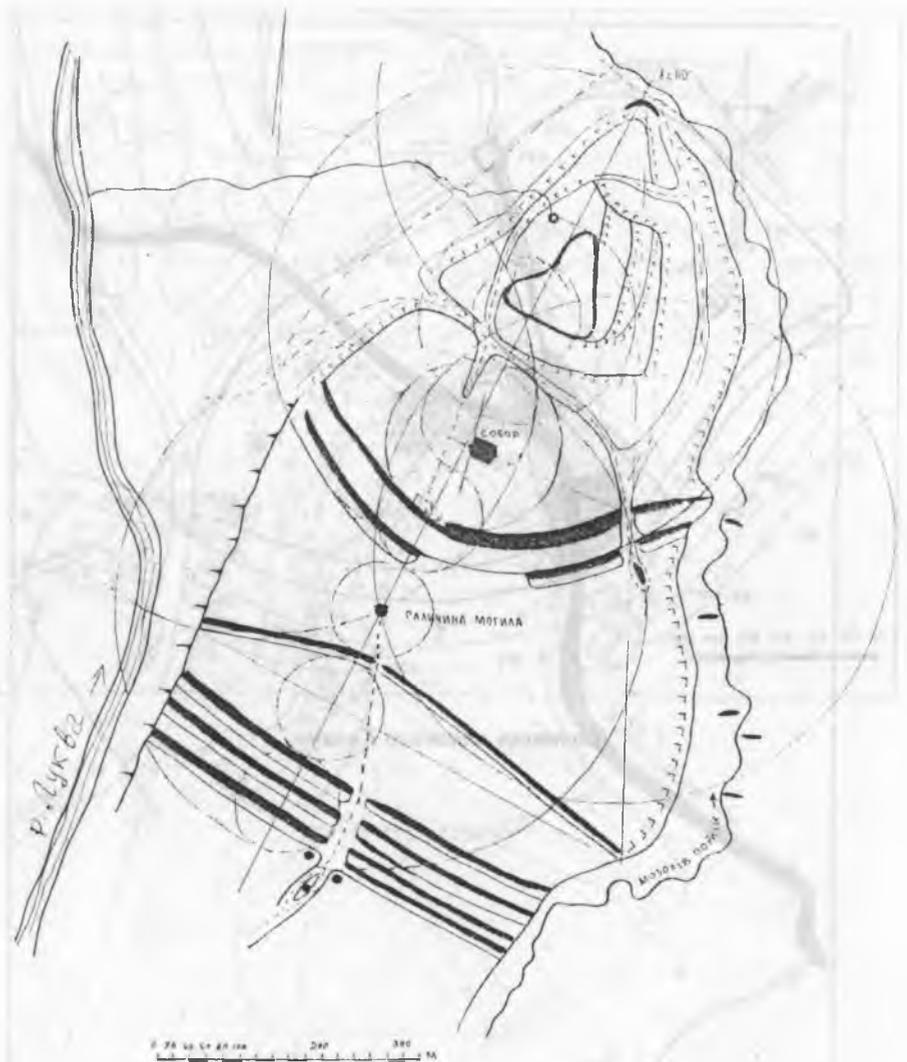
Перемисьль. XII–XIII ст.

Давній Галич. Церкви XII–XX ст.

Дитинець княжого Галича.

Крилоське городище. Давній Галич.

Давній Галич. Урочище ЗМ. 22 м.

Національний інститут історичних досліджень
Української академії наук і освіти
Київ, вулиця Тараса Шевченка, 14
Тел: (044) 234-96-96, 234-96-77

Допоміжні матеріали до книги Богдана Томенчука
«Археологія дерев'яних храмів Галицької землі XII–XIII ст.»

Богдан Томенчук

**Олешківська ротонда.
Археологія дерев'яних храмів
Галицької землі XII–XIII ст.**

Допоміжні матеріали до книги
«Археологія дерев'яних храмів Галицької землі XII–XIII ст.»

Верстка Романа Костинюка

**Здано до складання 01.05.2005. Підписано до друку 01.07.2005.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Тираж 500 шт.**

Відповідальний за зміст: Богдан Томенчук

